

ΦΥΛΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΔΙΗΜΕΡΟ

ΕΜΠ ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2007

ΦΥΛΟ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΔΙΗΜΕΡΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2007

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΕΑΕΚ "ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ II", μέτρο 4.2.1

Το επιστημονικό διήμερο “Φύλο, Μετανάστευση, Αστικός Χώρος” πραγματοποιήθηκε στις 21 και 22 Σεπτεμβρίου 2007 στη Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ. Οργανώθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΠΕΑΕΚ “ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ” (μέτρο 4.2.1) και της αντίστοιχης έρευνας που εκπονήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 2005-2007 από ομάδα του ΕΜΠ, με επιστημονική υπεύθυνη την Ντίνα Βαΐου και τίτλο “Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας”.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Παρασκευή, 21 Σεπτεμβρίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ντίνα Βαΐου, ΕΜΠ

Παρουσίαση της έρευνας του ΕΜΠ. Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωρο-κοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας

ΑΜΕΙΒΟΜΕΝΗ ΚΑΙ ΜΗ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ρούλη Λυκογιάννη, ΕΜΠ

Καθημερινότητες των μεταναστριών στην πόλη. Εργασία και ελεύθερος χρόνος

Αγγελική Αθανασοπούλου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Η εννοιολόγηση της έμμισθης οικιακής εργασίας και οι εργασιακές στρατηγικές των Αλβανίδων μεταναστριών στην Αθήνα

Ρεβέκκα Κεφαλέα, Αλέκα Μονεμβασίτου, ΕΜΠ

Από την πλευρά των εργοδοτριών

Συζήτηση

Σάββατο, 22 Σεπτεμβρίου

ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΩΝ

Όλγα Λαφαζάνη, ΕΜΠ

Το 'εκκρεμές της φυγής' μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστριών

Βασιλική Παπαγεωργίου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Όψεις της μεταναστευτικής ενσωμάτωσης στο εργασιακό πλαίσιο. Το παράδειγμα των Αλβανίδων οικιακών βοηθών στην Πάτρα

Σαλώμη Χατζηβασιλείου, Ελευθερία Βαρουχάκη, Κατερίνα Παπασημάκη, Φωτεινή Τούντα, ΕΜΠ
Μορφές κατοίκησης μεταναστών στις γειτονιές της Αθήνας. Κυψέλη, Σεπόλια

Αγνή Παπαϊωάννου, ΕΜΠ

Κατοικίες Αλβανίδων

Συζήτηση

ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ

Ελένη Καμπούρη, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Το φύλο στις επίσημες πολιτικές για τη μετανάστευση

Μαρία Λιάπη, Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών
Η επίδραση της μεταναστευτικής πολιτικής στην κοινωνική ένταξη και τα βιογραφικά σχέδια των μεταναστριών

Μαρία Στρατηγάκη, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μετανάστριες 'χαμένες στη μετάφραση' των διεθνών και ευρωπαϊκών πολιτικών για τη μετανάστευση και την ισότητα

Συζήτηση

ΕΠΙΣΤΡΟΦΕΣ

Αναστασία Χρήστου, Πανεπιστήμιο Sussex

Η δεύτερη γενιά επιστρέφει 'στην πατρίδα'

Θανάσης Καρανικόλας

Παρουσίαση - προβολή της ταινίας

Elli Makra, 42227 Wuppertal

(Ελληνίδες μετανάστριες στη Γερμανία)

Συζήτηση

Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ, ΕΜΠ

Από τις αρχές της δεκαετίας 1990, καθώς διαφοροποιούνται σημαντικά χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών ροών σ' ένα πλαίσιο πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων, μεταβάλλεται και ο προσανατολισμός της έρευνας για τη μετανάστευση σε διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών. Επεξεργασίες του κοσμοπολιτισμού, της διεθνικότητας, της διασποράς και της υβριδικότητας έρχονται να προστεθούν και συχνά να αντιπαρατεθούν σε προσεγγίσεις που (εξακολουθούν να) αρθρώνονται γύρω από το δίπολο “τόπος προέλευσης ή αποστολής / τόπος προορισμού ή υποδοχής” και τα ζητήματα ένταξης των μεταναστών. Πέρα όμως και παρά τις αντιπαραθέσεις στο πεδίο του λόγου για τη μετανάστευση, είναι κοινά αποδεκτό πως “μετά-το-1989” βρισκόμαστε μπροστά σε παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς μεταναστευτικές ροές, σε έναν μεγάλο και αυξανόμενο αριθμό προσωρινών μεταναστών και μεταναστριών “χωρίς χαρτιά”, σε μια συνεχή μεγέθυνση των κυκλωμάτων εμπορίας ανθρώπων, κυρίως γυναικών και παιδιών, στην αυξανόμενη σημασία της αυτόνομης μετανάστευσης γυναικών, η οποία διαφοροποιεί σημαντικά τις προσλήψεις “του μετανάστη”.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η δική μας έρευνα, πλευρές της οποίας, αλλά και διαφορετικές αναγνώσεις, θα παρουσιαστούν από μέλη της ομάδας στη διάρκεια του διήμερου. Δύο προκαταρκτικές “σημειώσεις” είναι αναγκαίες εδώ:

1. η έρευνά μας μόλις ολοκληρώθηκε και δεν έχει υπάρξει ο αναγκαίος χρόνος επανεξέτασης ή ξανα-διαβάσματος του υλικού μας, ατομικά ή ομαδικά
2. πρόκειται για ομαδική εργασία που πραγματοποιήθηκε από μια πολυπληθή ερευνητική ομάδα και αυτό αποτελεί επιστημονική και πολιτική επιλογή πολλών από εμάς, που, ιδιαίτερα σε έναν πανεπιστημιακό χώρο, έχει σημαντική εκπαιδευτική και αλληλοδιδασκτική λειτουργία.

Στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση, από την οπτική του φύλου, των μεταβολών που συμβαίνουν σε κεντρικές γειτονιές της Αθήνας λόγω της μαζικής εγκατάστασης μεταναστριών/τών από τα μέσα της δεκαετίας 1990. Το ερώτημα αυτό προσεγγίζεται μέσα από την καθημερινότητα και τη διαπλοκή των διαφορετικών “καθημερινότητων” μεταναστριών και ντόπιων γυναικών, που έρχονται σε επαφή μέσω της σχέσης εργαζόμενης-εργοδότης στην οικιακή εργασία και εργασία φροντίδας. Προσεγγίζουμε ειδικότερα αυτό που καταγράφεται στην ευρωπαϊκή συζήτηση ως “νοτιο-ευρωπαϊκό” ή “μεσογειακό” πρότυπο μετανάστευσης, καθώς και τις πολλαπλές και μεταβαλλόμενες μορφές μετανάστευσης από τα Βαλκάνια.

Στην ομάδα συμμετείχαν με διάφορους ρόλους και για διαφορετικά χρονικά διαστήματα, αλφαβητικά: Ντ. Βαΐου, Ε. Βαρουχάκη, Α. Γιουτίδη, Α. Καλαντίδης, Σ. Καλατζή, Μ. Καραλή, Ρ. Κεφαλέα, Ο. Λαφαζάνη, Β. Λόλιου, Ρ. Λυσιγιάννη, Γ. Μαργελάκης, Α. Μονεμβασίτου, Ντ. Μπαλαφούτα, Α. Μπαχαροπούλου, Α. Παπαϊωάννου, Ε. Παναγιούλη, Κ. Παπασημάκη, Π. Πρέντου, Φ. Τούντα, Γ. Τσατσάκης, Θ. Φωτίου, Σ. Χατζηβασιλείου

Η έρευνα επιχειρεί τη σύνθεση τριών προσεγγίσεων: φύλου, μετανάστευσης και αστικού χώρου, πράγμα που υπονοεί και προϋποθέτει μία θεώρηση της πόλης ως χώρου που “κατοικείται και έχει φύλο” (Simonsen, Vaiou 1996). Μια τέτοια θεώρηση συνδέεται με θεωρητικές επιλογές και ερευνητικές προτεραιότητες που μεταθέτουν το ενδιαφέρον προς εκείνα τα “μικρά” και επαναλαμβανόμενα γεγονότα και πρακτικές, προς τους τρόπους που οι άνθρωποι τα βγάζουν πέρα με την καθημερινότητα ή παλεύουν να την αλλάξουν, προς το αργά μεταβαλλόμενο “φόντο” των εξελίξεων, που οι κυρίαρχες προσεγγίσεις για την πόλη συνήθως αποκρύπτουν.

Η συγκρότηση μιας τέτοιας οπτικής για την πόλη και τις μεταβολές της αρθρώνεται γύρω από την καθημερινή ζωή, η οποία συνδέει τη θεωρητική αναζήτηση με συγκεκριμένα ερωτήματα μεθοδολογίας. Η εκκίνηση από την καθημερινή ζωή δεν οδηγεί αναγκαστικά σε αναλύσεις που μένουν στο μικροκοινωνικό επίπεδο ή σε ένα αποκλειστικό ενδιαφέρον για το τοπικό. Αντίθετα αποτελεί μια “είσοδο” στη μελέτη διαδικασιών που εκτυλίσσονται σε διαφορετικές και διαπλεκόμενες γεωγραφικές κλίμακες, από το σώμα ως το παγκόσμιο σύστημα (Dyck 2005). Από αυτή την άποψη, η έμφαση στην υλικότητα της καθημερινής ζωής έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη και ερμηνεία του αστικού χώρου, ως μιας από τις πιο σημαντικές κλίμακες της καθημερινότητας, στην οποία εμπλέκονται και τα υποκείμενα της έρευνάς μας.

Η οπτική αυτή συμβάλλει στην ορατότητα των γυναικών, των οποίων οι δραστηριότητες και πρακτικές συνήθως ολισθαίνουν στη σκιά των παγκόσμιων εξελίξεων, γύρω από τις οποίες αρθρώνονται οι κυρίαρχες θεωρητικές διατυπώσεις. Επιτρέπει να διερευνήσουμε πώς οι εμπειρίες των γυναικών, στην περίπτωση μας μεταναστριών και ντόπιων, καθορίζονται από έμφυλες κοινωνικές σχέσεις και δομές και, αντίστροφα, πώς τις (ανα)παράγουν και (ανα)διαμορφώνουν (Smith 1987), διαμορφώνοντας εν τέλει την ίδια την πόλη και τις γειτονιές της. Εστιάζοντας στις καθημερινότητες δύο διαφορετικών ομάδων γυναικών, αποκαλύπτεται η “αόρατη” εργασία φροντίδας που χαρακτηρίζει, μεταξύ άλλων, και τις διαδικασίες συγκρότησης του τόπου και δίνει ένα κλειδί για την κατανόηση της σχέσης τοπικού-παγκόσμιου (Dyck 2005). Ο χώρος της φροντίδας, όπου διασταυρώνονται οι δραστηριότητες και πρακτικές ντόπιων γυναικών και μεταναστριών της έρευνάς μας, συνδέει τις παγκόσμιες αναδιαρθρώσεις με εμπειρίες που βιώνονται στην κλίμακα του σώματος, του σπιτιού, της γειτονιάς και της πόλης.

Η εστίαση στην καθημερινή ζωή καθιστά δυνατή τη συγκρότηση μιας προσέγγισης που υπογραμμίζει την οπτική των (δρώντων) υποκειμένων με την έμφυλη και ενσώματη υπόστασή τους, δίχως να ξεχνά τις παγκόσμιες συνδέσεις και αναφορές των πολύ τοπικών εμπειριών και διαδικασιών. Ξεκινώντας από τις εμπειρίες και τις καθημερινές πρακτικές των γυναικών, οδηγούμαστε σε μια διαφορετική προσέγγιση για την πόλη, αλλά και για τη μετανάστευση. Η προσέγγιση αυτή επιχειρεί να αφουγκραστεί και να δώσει λόγο σε αποσιωπημένες ή αγνοημένες πλευρές της αστικής εμπειρίας, αντιμετωπίζει τις λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής, τις θεωρούμενες ταπεινές, αυτονόητες και ανάξιες λόγου, ως συστατικά στοιχεία για τη συγκρότηση ενός θεωρητικού και ερμηνευτικού πλαισίου.

Η οπτική της καθημερινής ζωής προϋποθέτει μία κατανόηση του αστικού χώρου, όχι απλά ως υλικοτεχνική κατασκευή, αλλά ως αναπόσπαστο κομμάτι των κοινωνικών διαδικασιών και σχέσεων. Προϋποθέτει δηλαδή την αναγνώριση της αμοιβαίας σχέσης μεταξύ κοινωνικού και χωρικού. Η διερεύνηση των χωρο-κοινωνικών μεταβολών που συμβαίνουν σε διάφορες κλίμακες χώρου αποτελεί λοιπόν απαραίτητο βήμα για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους διαμορφώνονται και διαπλέκονται οι διαφορετικές καθημερινότητες και συνδέεται η ανάπτυξη της πόλης με τις κοινωνικές δυναμικές.

Για την προσέγγιση των στόχων και ερωτημάτων της έρευνας χρησιμοποιήσαμε διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία, που αντιστοιχούν σε τρεις παράλληλες διερευνήσεις:

1. η πρώτη αφορά σε θεωρητική διερεύνηση, μέσα από βιβλιογραφική επισκόπηση του ερευνητικού πεδίου, με κύριο άξονα τη σημασία του φύλου και του χώρου στις μεταβολές των πρόσφατων μεταναστευτικών ρευμάτων. Δεν θα αναφερθώ σ' αυτήν.

2. η δεύτερη αφορά σε λεπτομερή μελέτη των χωρικών κατανομών της εγκατάστασης μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα, που περιλαμβάνει

(α) επεξεργασίες των στοιχείων από τις απογραφές πληθυσμού-κατοικιών σε τρία χωρικά επίπεδα, Πολεοδομικό Συγκρότημα, Δήμος Αθηναίων, γειτονιές οι οποίες αποτυπώνονται και χαρτογραφικά, σε επίπεδο "Απογραφικού Τομέα" και

(β) δύο μελέτες περίπτωσης, την Κυψέλη και τα Σεπόλια, όπου έχει γίνει λεπτομερής έρευνα πεδίου, που συνδυάζει ποσοτικές και ποιοτικές διερευνήσεις, επιτόπιες καταγραφές, συστηματική παρατήρηση, άτυπες συζητήσεις με κατοίκους και χρήστες του δημόσιου χώρου.

Η μελέτη περίπτωσης, στην περίπτωση μας η έρευνα στην Κυψέλη και τα Σεπόλια, είναι ένα σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο για την επιδιωκόμενη σύνθεση φύλου, μετανάστευσης και αστικού χώρου από την οπτική της καθημερινής ζωής. Σημαντικό βήμα για την κατανόηση του γιατί οι γειτονιές αυτές αποτέλεσαν τόπους κατοικίας μεταναστών αποτέλεσε η διερεύνηση της τοπικής ιστορίας, ως επάλληλα στρώματα σχέσεων και μεταλλαγών μέσα στον ίδιο τόπο και σε σχέση με τον "έξω κόσμο" (Massey 1991). Για τη συγκρότηση αυτών των "τοπικών ιστοριών" για την Κυψέλη και τα Σεπόλια χρησιμοποιήθηκαν βιβλιογραφικές πηγές, που όμως σπάνια έχουν εστίαση σε τέτοια μικροκλίμακα, μελέτη χαρτών και αεροφωτογραφιών από διάφορες χρονολογίες, καθώς και συνεντεύξεις με παλαιούς κατοίκους.

Ένα μέρος από τις διερευνήσεις αυτές φαίνεται στους χάρτες που είναι αναρτημένοι στους τοίχους.

3. η τρίτη παράλληλη διερεύνηση εστιάζει στις διαπλεκόμενες καθημερινότητες των μεταναστριών και ντόπιων γυναικών στην πόλη, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από τις βιογραφικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε με δύο ομάδες μεταναστριών και με εργοδότης τους.

Μέσα από αναλυτικές διεργασίες στο πλαίσιο της ερευνητικής ομάδας (σεμινάριο μεθοδολογίας, σεμινάρια εργασίας, επί μέρους συναντήσεις) προσπαθήσαμε να

συγκεκριμενοποιήσουμε το εργαλείο και τις πρακτικές της έρευνας στο πεδίο. Στο πλαίσιο αυτό, έγινε η αρχική επιλογή να εστιάσουμε σε δύο ομάδες μεταναστριών, Αλβανίδες και Βουλγάρες, οι οποίες, όπως φαίνεται από τη μέχρι τώρα έρευνα και από τη δική μας προκαταρκτική διερεύνηση μέσω της βιβλιογραφίας και προνομιακών πληροφορητών, αντιστοιχούν σε διαφορετικές μορφές μετανάστευσης γυναικών: μόνες, “εσωτερικές”, με την οικογένεια, “εξωτερικές”. Παρ’ όλο που η έρευνά μας σε δύο γειτονιές δεν θα απαιτούσε κατ’ αρχήν μια τέτοια επιλογή, η εστίαση στις δύο εθνότητες περιόρισε το πεδίο και διευκόλυε τη διερεύνηση των συνθηκών στους τόπους προέλευσης, μέσα από βιβλιογραφικές κυρίως πηγές, και άρα την καλύτερη κατανόηση των αφηγήσεων των μεταναστριών σε σχέση με τις διάφορες κλίμακες χώρου που διερευνούμε.

Για τα θέματα αυτά θα ακουστούν περισσότερα σε άλλες εισηγήσεις από μέλη της ομάδας μας.

Επιπλέον:

(α) οι συνεντεύξεις με διάφορες ομάδες προνομιακών πληροφορητών, που προηγήθηκαν ή/και πραγματοποιήθηκαν παράλληλα με τις τρεις πιο πάνω διερευνήσεις, συνέβαλαν στη διατύπωση ή οριστικοποίηση ερωτημάτων της έρευνας.

(β) τέλος, η συνοπτική αναφορά στις δύο χώρες προέλευσης των μεταναστριών που προσεγγίσαμε βοήθησε στην καλύτερη κατανόηση των λόγων και των διαδρομών μετανάστευσης που ανέδειξαν οι συνεντεύξεις.

Από τις παράλληλες διερευνήσεις που επιχειρήσαμε αναδείχθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, μια πληθώρα θεμάτων τα οποία αναλύονται και σχολιάζονται διεξοδικά στα σχετικά κεφάλαια της Τελικής Έκθεσης. Θα κλείσω την παρουσίασή μου με μια πρώτη απόπειρα επανεξέτασης, ή επαν-ανάγνωσης του υλικού μας, γύρω από τρία θέματα που τέμνουν τις παράλληλες διερευνήσεις μας και επαναποθετούν τα αρχικά μας ερωτήματα. Πρόκειται για την οικιακή εργασία, τη γειτονιά, τις έμφυλες σχέσεις.

1. Η οικιακή εργασία

Η οικιακή εργασία και φροντίδα είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει τη φεμινιστική θεωρία και πολιτική από πολύ παλιά και, πάντως, με μεγάλη έμφαση από τη δεκαετία 1970, ως μέρος της συζήτησης για την κατασκευή του φύλου και της ανισότητας σε βάρος των γυναικών (βλ. μεταξύ πολλών, Oakley 1974, Ζαρέτσκι 1979, Game, Pringle 1984). Οι μεγάλες μετακινήσεις προς τη Δύση γυναικών από το πρώην ανατολικό μπλοκ και τις χώρες του τρίτου κόσμου διαφοροποίησαν σημαντικά τις παραμέτρους αυτής της συζήτησης, καθώς μεγάλο μέρος της εργασίας που πραγματοποιούνταν χωρίς αμοιβή στο πλαίσιο της οικογένειας, από τις γυναίκες-μέλη της, άρχισε να ανατίθεται σε γυναίκες εκτός της οικογένειας και να αμείβεται. Έτσι, τα ερωτήματα και οι προσεγγίσεις σταδιακά μεταβάλλονται, καθώς η αμοιβή της οικιακής εργασίας και φροντίδας, σε συνδυασμό με θεσμικές ρυθμίσεις, “επαγγελματοποιεί”, τουλάχιστον εν μέρει, την “αγάπη προσφορά και φροντίδα” στον πρώτο κόσμο, αλλά και δημιουργεί μεγάλα “κενά φροντίδας” (care deficits) σε άλλα μέρη του

πλανήτη (βλ. για παράδειγμα Ehrenreich, Hochschild 2003, Mattingly 2001, Momsen 1999, Tastsoglou, Hadjikonstandi 2003, Karakatsanis, Swarts 2003). Πολλά από τα πιο πάνω ερωτήματα αναδύονται και μέσα από τις δικές μας διερευνήσεις.

Από την πλευρά των ντόπιων εργοδοτριών, η ζήτηση για την αμειβόμενη οικιακή εργασία και εργασία φροντίδας συνδέεται με την αυξανόμενη παρουσία τους στην αγορά εργασίας και την έλλειψη ή ανεπάρκεια υποστηρικτικών κοινωνικών εξυπηρετήσεων, σε μια κοινωνία που “γερνάει”. Η μεγάλη προσφορά εργασίας από τις μετανάστριες, και μάλιστα με χαμηλές αμοιβές, συνέβαλε στην αύξηση της ζήτησης και ταυτόχρονα έκανε αυτό το είδος εξατομικευμένης φροντίδας προσιτό σε ευρέα στρώματα του ντόπιου πληθυσμού, ακόμη και χαμηλών σχετικά εισοδημάτων, υπογραμμίζοντας τις έμφυλες διαστάσεις στο νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης. Η γενικευμένη δυνατότητα εξασφάλισης βοήθειας για την οικιακή εργασία και τη φροντίδα είναι για τις εργοδότριες από πολλές πλευρές “εξαγορά χρόνου”, που επιτρέπει τη διάθεσή του σε άλλες δραστηριότητες, όπως το επάγγελμα, η φροντίδα των παιδιών, ο ελεύθερος χρόνος. Παράλληλα επιτρέπει τη μη εμπλοκή των ανδρών στις “λεπτομέρειες της καθημερινότητας”.

Από την πλευρά των μεταναστριών, η ίδια συνθήκη που διαμορφώνει τη διευρυμένη ζήτηση και κάνει την εργασία τους προσιτή, δηλαδή το χαμηλό της κόστος, διαμορφώνει και τα αρνητικά χαρακτηριστικά της: άτυπες σχέσεις, χαμηλές αμοιβές, απροσδιοριστία καθηκόντων, απομόνωση στις περιπτώσεις εργασίας ως “εσωτερικές”, αναντιστοιχία με προσόντα και δεξιότητες, συνθήκες εκμετάλλευσης, ορισμένες φορές ακραίας. Ταυτόχρονα όμως αποτελεί μια άμεση διέξοδο για την εξασφάλιση εισοδήματος στον τόπο προορισμού, και μάλιστα ενός εισοδήματος του οποίου το αντίκρουσμα στον τόπο προέλευσης είναι πολλαπλάσιο και, από αυτή την άποψη, συμβάλλει στην υλοποίηση σχεδίων και στρατηγικών βοήθειας της οικογένειας, που πλέον μπορεί να ζει σε περισσότερους από έναν τόπους (βλ. και Morokvasic 2004). Από αυτή την άποψη συμβάλλει στη διαδικασία ένταξης της οικογένειας και εν δυνάμει διαμορφώνει έμφυλες δυναμικές μέσα σ’ αυτήν. Η διευθέτηση της οικιακής εργασίας και φροντίδας της δικής τους οικογένειας, από την άλλη πλευρά, αποτελεί ένα επιπλέον φορτίο, το οποίο διεκπεραιώνουν με σύνθετους και συχνά επίπονους τρόπους.

Η “επαγγελματοποίηση” ή απλά η αμοιβή της οικιακής εργασίας και φροντίδας, μέσα από την εμπλοκή των μεταναστριών, διαμορφώνει μια δυναμική κοινωνικής επαν-αξιολόγησής της, που έχει άμεση αναφορά και στα υποκείμενα τα οποία την επιτελούν, τις γυναίκες, ντόπιες και μετανάστριες. Παράλληλα, η υποχρέωση για ασφάλιση, όπως και άλλες θεσμικές ρυθμίσεις για την εργασία των μεταναστών που συνδέονται άμεσα με τις διαδικασίες “νομιμοποίησης”, ανασύρουν την οικιακή εργασία από το χώρο του άτυπου, παρά τις αντιστάσεις των ντόπιων που “προτιμούν” μετανάστριες χωρίς χαρτιά και σπάνια πληρώνουν τις εισφορές.

Η οικιακή εργασία και φροντίδα, ως έμφυλα προσδιορισμένη αμειβόμενη εργασία, εμπεριέχει ιδιαιτερότητες και αμφισημίες: πρόκειται για αμειβόμενη εργασία που διαμορφώνει έντονα προσωπικές σχέσεις με τις εργοδότριες και/ή τα πρόσωπα-αποδέκτες των υπηρεσιών φροντίδας, όπως αποκαλύπτουν και οι αφηγήσεις τόσο των μεταναστριών όσο και των

εργοδοτριών της έρευνάς μας. Ο τόπος δουλειάς των μεταναστριών ταυτίζεται με τον ιδιωτικό χώρο των εργοδοτριών τους, ο οποίος αποκτά νέα περιεχόμενα, καθώς ενσωματώνει και σχέσεις αγοραίες (αμειβόμενη εργασία). Ταυτόχρονα, η σχέση εργασίας γύρω από τη φροντίδα του σπιτιού, και πολύ περισσότερο προσώπων, ενεργοποιεί έναν πλούτο συναισθημάτων και σχέσεων που υπερβαίνουν τη σχέση εργοδότης-εργαζόμενη. Κάτω δε από τις ιδιαίτερες συνθήκες της μετανάστευσης προς την Ελλάδα και των παλινωδιών της μεταναστευτικής πολιτικής, δεν είναι σπάνιες οι φορές που και οι εργοδότες προσφέρουν φροντίδα στις εργαζόμενες, βοηθώντας τις για παράδειγμα στην “πλοήγηση” μέσα από τους σκοπέλους της ελληνικής γραφειοκρατίας.

Η ενασχόληση με τις δουλειές που ποτέ δεν έπαψαν να είναι “γυναικείες” συμβάλλει στην ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των γυναικών που εμπλέκονται, χωρίς βέβαια να λείπουν και περιπτώσεις μη αποδεκτών συμπεριφορών και απορρίψεων. Η περιγραφή της εργασίας και η ταξινόμηση των καθηκόντων σε “τακτικά”, “έκτακτα” ή “εποχιακά” και “άβατα” (καθήκοντα, δηλαδή, που δεν ανατίθενται στις μετανάστριες) αποτελεί ένα πεδίο διαπραγματεύσεως, αλλά και άσκησης σχέσεων εξουσίας. Ιδιαίτερα η οριοθέτηση “άβατων” μπορεί να συνδέεται και με επιδιώξεις διατήρησης μιας “πρωτοκαθεδρίας” στη φροντίδα της οικογένειας και του νοικοκυριού από την πλευρά των εργοδοτριών. Αλλά και ο τρόπος που οι εργαζόμενες επιτελούν τα καθήκοντα που τους ανατίθενται, ιδιαίτερα σε πιο μακροχρόνιες σχέσεις, εμπεριέχει συχνά λεπτές εξουσίες και επιβολές.

2. Η γειτονιά και η πόλη

Η ενασχόληση με τη γειτονιά είναι ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη, αφού επαναφέρει στη συζήτηση έναν όρο φορτισμένο και από πολλές πλευρές ασαφώς προσδιορισμένο. Όμως, παρά το λόγο περί αποδιάρθρωσης και συνεχούς κινητικότητας, η γειτονιά εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική αναφορά στην καθημερινή ζωή διαφορετικών ανθρώπων και να επενδύεται με σημασίες και σχέσεις που εκτείνονται πέρα από τους χωρικούς της προσδιορισμούς. Στην έρευνά μας αποτελεί μια χωρική κλίμακα που διαπλέκεται με άλλες και είναι σημαντική για τη μελέτη αλλαγών στην πόλη οι οποίες συνδέονται με την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού μεταναστών και, ειδικότερα, μεταναστριών. Η τελευταία παρατήρηση θέλει να υπογραμμίσει τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες βιώνουν τους χώρους της καθημερινότητας, και τη γειτονιά ως τέτοιο χώρο.

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, αντιμετωπίζουμε τη γειτονιά ως μια σημαντική χωρο-κοινωνική κλίμακα, και όχι ως “οριοθετημένο χώρο” (bounded space) (βλ. και Massey 2005). Οι οικονομικές δυνάμεις που την καθορίζουν υπάρχουν έξω από αυτήν, συχνά και έξω από τα όρια της ίδιας της πόλης και στην περίπτωση της έρευνάς μας στις παγκόσμιες αναδιάρθρωσεις που συνδέονται με τα κύματα της “Νέας Μετανάστευσης”. Οι κάτοικοί της φέρουν μαζί τους την προέλευσή τους, οι υπηρεσίες που παρέχονται από τους εργαζομένους της ξεπερνούν τα σύνορά της, τα προϊόντα που πωλούνται στα καταστήματα της γειτονιάς έχουν παραχθεί από μια παγκόσμια οικονομία. Οι πλευρές αυτές της γειτονιάς προκύπτουν ανάγλυφα από τη λεπτομερή γνωριμία μας με δύο επιλεγμένες γειτονιές στην Αθήνα, την

Κυψέλη και τα Σεπόλια, όπου είναι φανερές οι νέες σχέσεις του τοπικού με το παγκόσμιο, αλλά και οι επανα-διαπραγματεύσεις των πολλαπλών ταυτοτήτων του τόπου.

Το υλικό της έρευνάς μας αναδεικνύει σημασιοδοτήσεις και πρακτικές των μεταναστριών που διαμορφώνουν στις γειτονιές μελέτης μας νέα τοπία κατοίκησης, όπου λειτουργούν σημαντικοί μηχανισμοί ένταξης “εκ των κάτω”, παράλληλα ή παρά τις θεσμικές και πολιτικές διαδικασίες “εκ των άνω”. Τέτοιοι μηχανισμοί εντοπίζονται, μεταξύ άλλων, στις μεταλλαγές της αγοράς κατοικίας, στις χρήσεις του δημόσιου χώρου και των τοπικών εξυπηρετήσεων, στις σχέσεις γειτονιάς με ντόπιους και μετανάστες, στη συγκρότηση πυκνότερων ή χαλαρών δικτύων (αλληλο)υποστήριξης, στην αυξανόμενη παρουσία επιχειρήσεων μεταναστών, αλλά και εξυπηρετήσεων που απευθύνονται σ' αυτούς/ές. Οι πιο πάνω μηχανισμοί εμπλέκουν και τον ντόπιο πληθυσμό.

Ο συνδυασμός των, συχνά αλλά όχι πάντα, άτυπων μηχανισμών ένταξης μέσω της γειτονιάς, με τη λεπτομερή χαρτογράφηση της εγκατάστασης μεταναστών στην Αθήνα, δεν μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα περί χωρικού διαχωρισμού, τουλάχιστον με την έννοια της δημιουργίας χώρων “αποκλεισμού” και “εξαίρεσης”. Μάλλον η διάχυση ή οι μικρο-γεωγραφικές συγκεντρώσεις είναι εκείνες που χαρακτηρίζουν τις γεωγραφίες εγκατάστασης των περισσότερων μεταναστευτικών ομάδων. Οι γεωγραφίες αυτές αντιστοιχούν σε ένα ευρύ φάσμα γειτονιών, μεταξύ των οποίων η Κυψέλη και τα Σεπόλια, με τις ιδιαίτερες ιστορίες αστικής ανάπτυξης και τυπολογίες κτιριακού αποθέματος, που διαμορφώνουν διαφορετικές συνθήκες κατοίκησης.

Στις αρχές της δεκαετίας 1990, εγκαταλειμμένα σπίτια και εργοστάσια, μικρά και μη επισκευασμένα διαμερίσματα προσφυγικών πολυκατοικιών, υπόγεια διαμερίσματα σε πολυκατοικίες της αντιπαροχής αποτέλεσαν τόπους κατοικίας, συχνά σε συνθήκες πυκνοκατοίκησης και κάποτε χωρίς στοιχειώδεις ανέσεις, για πολλούς μετανάστες και μετανάστριες και για ποικίλα χρονικά διαστήματα. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, η παρουσία των μεταναστών και μεταναστριών έχει πάρει μορφές πιο μόνιμης εγκατάστασης, με σημαντικές επιπτώσεις στην αγορά κατοικίας και στην καθημερινή ζωή στις γειτονιές της πόλης, όπου συνυπάρχουν με τους ντόπιους, που ποτέ δεν εγκατέλειψαν τις κεντρικές γειτονιές, πολλές διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες.

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις αποκαλύπτουν τις πολλαπλές χρήσεις και σημασίες που οι μετανάστριες αποδίδουν στο νέο τόπο εγκατάστασής τους, συμβάλλοντας στην (ανα)συγκρότηση και την αλλαγή του, με τις νοηματοδοτήσεις και τις πρακτικές τους. Η πόλη και οι γειτονιές της αναδεικνύονται έτσι ως ένα από τα προνομιακά πεδία διερεύνησης της μεταναστευτικής εμπειρίας.

3. Έμφυλες σχέσεις

Η διερεύνηση των έμφυλων σχέσεων στο πλαίσιο των χωρο-κοινωνικών αλλαγών που μελετήσαμε, αποτέλεσε έναν από τους κύριους στόχους μας. Ο στόχος αυτός οδήγησε σε συγκεκριμένες μεθοδολογικές επιλογές, που αποτελούν ταυτόχρονα και γενικότερη στάση

απέναντι στο αντικείμενο και τις πρακτικές της επιστημονικής έρευνας. Μέσα από τις αποσιωπημένες “λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής” συγκροτούνται και μεταλλάσσονται έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες, ιεραρχίες φύλου και δύναμης μεταξύ γυναικών και ανδρών, γυναικών και γυναικών, ντόπιων και μεταναστριών. Από το υλικό της έρευνάς μας αναδεικνύονται σημαντικές πλευρές αυτών των σχέσεων, όπως συγκροτούνται γύρω από τις διαπλεκόμενες καθημερινότητες των μεταναστριών και των ντόπιων εργοδοτριών (τους), στο πλαίσιο της οικιακής εργασίας και φροντίδας.

Η ανάθεση (ενός μέρους) της οικιακής εργασίας και φροντίδας στις μετανάστριες οδηγεί σε ανακατανομές του όγκου της εργασίας αυτής και του χρόνου που απαιτείται για την πραγματοποίησή της, όμως οι ντόπιες εργοδότριες μεταναστριών δεν απαλλάσσονται από τα “καθήκοντα της νοικοκυράς”, της οποίας η εργασία, όπως είναι γνωστό, “δεν τελειώνει ποτέ”. Πρόκειται δηλαδή για διευθετήσεις της οικιακής εργασίας και φροντίδας μεταξύ γυναικών, όπου μπορούμε να εντοπίσουμε μετάθεση και ανακατανομή, στις οποίες οι άνδρες ελάχιστα εμπλέκονται και για πολύ συγκεκριμένες εργασίες ή μέρος αυτών. Έτσι, η (μερική) απαλλαγή των ντόπιων εργοδοτριών από την οικιακή εργασία και φροντίδα δεν διαμορφώνει συνθήκες αλλαγής των έμφυλων σχέσεων μέσα στη δική τους οικογένεια, αλλά ανακατανομές του χρόνου των γυναικών.

Στη σχέση μετανάστριας εργαζόμενης και ντόπιας εργοδότριας εντοπίζονται μια σειρά αμφισημίες που έχουν να κάνουν με την ίδια την οικιακή εργασία και φροντίδα: η μετανάστρια κάνει με αμοιβή δουλειές που, σε άλλους χρόνους, η εργοδότρια κάνει μόνη της απλήρωτα. Παράλληλα η μετανάστρια προσφέρει στη δική της οικογένεια χωρίς αμοιβή, κάνοντας τις ίδιες δουλειές για τις οποίες αμείβεται από τις εργοδότριές της. Η κίνηση των γυναικών της έρευνάς μας μεταξύ αμειβόμενης και μη εργασίας για τις ίδιες δουλειές αποτελεί σημαντική συνιστώσα στην επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων μέσα στην οικογένεια καθεμιάς και στη μεταξύ τους σχέση. Έτσι, η παλινοδρόμηση μεταξύ απασχόλησης και προσφοράς διαμορφώνει το πλαίσιο των έμφυλων σχέσεων μεταξύ γυναικών.

Η οικονομική χειραφέτηση των μεταναστριών της έρευνάς μας, μέσα από την αμειβόμενη οικιακή εργασία, δημιουργεί δυσκολίες προσαρμογής στους άνδρες, συζύγους ή συντρόφους τους, καθώς θεωρούν ότι χάνουν τον έλεγχο και την εξουσία στην οικογένεια, ιδιαίτερα στις περιόδους ανεργίας, όταν διαταράσσεται η εικόνα του “άνδρα-κουβαλητή” και της “γυναίκας που κάνει τα πάντα”. Δεν είναι λοιπόν σπάνιες οι βίαιες συμπεριφορές και η σωματική και ψυχολογική βία κατά των γυναικών, όπως και η παραίτηση από κάθε δουλειά για την οικογένεια. Η έξοδος από τέτοιες σχέσεις ή η επανα-διαπραγμάτευσή τους δεν είναι εύκολη, ιδιαίτερα στις συνθήκες κρίσης όπου συχνά βιώνεται η μετανάστευση.

Η αποτίμηση της ζωής και η συνολική εμπειρία της μετανάστευσης είναι ένα θέμα περίπλοκο, εγγενώς σύνθετο και πολλαπλά διαμεσολαβούμενο. Και αν για μας, ως κατοίκους του “αναπτυγμένου” κόσμου με τις δικές μας αναφορές και δεδομένα, οι ιστορίες των γυναικών που μεταναστεύουν φαίνονται κάποιες φορές τραγικές, μη διαχειρίσιμες, για τις γυναίκες αυτές είναι η ζωή τους. Το πέρασμα των συνόρων με τα πόδια, οι οικογένειες που έχουν

μείνει πίσω, η σκληρή δουλειά με λιγοστά έως καθόλου δικαιώματα είναι η καθημερινότητά τους, οι επιλογές τους, οι επιδιώξεις τους, οι δικές τους "τύχες", μέσα σε ένα διαφορετικό κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο και μέσα σε ευρύτερες και πιο τοπικές συνθήκες. Μέσα στα δικά τους πλαίσια, οι γυναίκες αυτές τα καταφέρνουν: άλλες με λιγότερα και άλλες με περισσότερα, άλλες πιο εύκολα και άλλες πιο δύσκολα.

Dyck, I. 2005, "Feminist geography, the 'everyday', and the local-global relations: hidden spaces of place-making", *The Canadian Geographer*, 49(3): 233-243

Ehrenreich, B., Hochschild, A.R. 2003, *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*, London: Granta

Ζαρέτακι, Ε. 1979, *Καπιταλισμός, οικογένεια και προσωπική ζωή*, Αθήνα: Στοχαστής

Game, A., Pringle, R. 1984, *Gender at Work*, London: Pluto Press

Karakatsanis, N., Swarts, J. 2003, "Migrant women, domestic work and the sex trade in Greece. A snapshot of migrant policy in the making", Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece (E. Tastsoglou & L. Maratou-Alipranti eds), *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110A: 239-270

Massey, D. 1991, "A global sense of place", *Marxism Today*, June: 24-29

Massey, D. 2005, *For Space*, London: Sage

Oakley, A. 1974, *Housewife. High value, Low cost*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin

Mattingly, D. 2001, "The Home and the World: Domestic Service and International Networks of Care", *Annals of the Association of American Geographers*, 91(2): 370-386

Momsen, J. (ed) 1999, *Gender, Migration and Domestic Service*, New York: Routledge

Morokvasic, M. 2004, "'Settled in mobility': engendering

post-wall migration in Europe", *Feminist Review*, 77(1): 7-25

Simonsen, K., Vaiou, D. 1996, "Women's lives and the making of the city. Experiences from 'north' and 'south' of Europe", in *International Journal of Urban and Regional Research*, 20:3, 446-465

Smith, D. 1987, *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Northeastern University Press

Tastsoglou, E., Hadjicostandi, J. 2003, "Never outside the labour market, but always outsiders: Female migrant workers in Greece", Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece (E. Tastsoglou & L. Maratou-Alipranti eds), *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110A: 189-220

Καθημερινότητες μεταναστριών στην πόλη : εργασία και ελεύθερος χρόνος

ΡΟΥΛΗ ΛΥΚΟΓΙΑΝΝΗ, ΕΜΠ

Έχουμε αναφέρει ήδη ότι η καθημερινή ζωή συγκροτεί μια θεωρητική οπτική, η οποία επιτρέπει τη διερεύνηση αλληλοτομιών ή συνθέσεων των τριών ζητημάτων που απασχολούν την έρευνά μας: του αστικού χώρου, της μετανάστευσης και του φύλου. Η καθημερινή ζωή αποτελεί ταυτόχρονα, ένα μεθοδολογικό εργαλείο μέσω του οποίου επιχειρούμε να προσεγγίσουμε τους χωρικούς και κοινωνικούς όρους μέσα από τους οποίους καθορίζονται οι ατομικές πρακτικές των μεταναστριών, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους το άθροισμα τέτοιων πρακτικών διαμορφώνουν και μετασχηματίζουν τους όρους αυτούς.

Η εργασία που φιλοδοξώ να παρουσιάσω σήμερα εστιάζει σε δύο χωρο-κοινωνικές ενότητες της καθημερινής ζωής, οι οποίες συνέβαλαν αποφασιστικά στη διερεύνηση των παραπάνω ζητημάτων: την εργασία και τον ελεύθερο χρόνο.

Αντλώντας από τις βιογραφικές συνεντεύξεις με τις μετανάστριες της έρευνάς μας, θα επικεντρωθώ στα θέματα που υποδηλώνουν την αμοιβαία σχέση μεταξύ των έμφυλων σχέσεων και πρακτικών, από τη μία μεριά, και του χώρου -εν προκειμένω της Αθήνας και των γειτονιών που μελετάμε- από την άλλη.

Εστιάζω έτσι: στις δράσεις που αναπτύσσουν οι μετανάστριες της έρευνάς μας προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στην αμειβόμενη οικιακή εργασία και τον ελεύθερο χρόνο, τους χρόνους και τους χώρους δουλειάς και ελεύθερου χρόνου τους, τους καταμερισμούς εργασίας και εξουσίας στο δικό τους σπίτι και στα σπίτια που δουλεύουν, τις σχέσεις που αναπτύσσουν με ντόπιους και ντόπιες μέσα από τις δραστηριότητες της δουλειάς και του ελεύθερου χρόνου τους, καθώς και στις αντιλήψεις που έχουν για τις δραστηριότητες αυτές.

Τα θέματα αυτά συμβάλλουν στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι χώροι της γειτονιάς και της πόλης επηρεάζουν και επηρεάζονται από τις προτεραιότητες, τις επιλογές και τις πρακτικές των μεταναστριών, καθώς και στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι δραστηριότητες που αναπτύσσουν στα πλαίσια της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου επικυρώνουν στερεότυπους έμφυλους ρόλους ή τροφοδοτούν διαδικασίες συγκρότησης νέας ταυτότητας με άξονα την αυτονομία και τη χειραφέτηση.

Αμειβόμενη οικιακή εργασία και καθημερινή ζωή

“ Τότε μπήκα εδώ στην Ελλάδα, είπα, θα βρω μια δουλειά, μετά σιγά-σιγά θα νοικιάσω

Αθηνά

Είτε μόνες τους είτε ακολουθώντας τους άνδρες τους, οι γυναίκες της έρευνάς μας έρχονται στην Ελλάδα, με την προσδοκία ότι θα κάνουν “τη ζωή πιο καλά” (για να χρησιμοποιήσω τα λόγια μιας μετανάστριας). Οι προσδοκίες πολλών τρέφονται από την πεποίθηση ότι, αργά ή γρήγορα, θα βρουν δουλειά ως οικιακές βοηθοί. Η πεποίθηση αυτή δημιουργείται από τις μαρτυρίες φίλων και συγγενών τους που έφτασαν στην Ελλάδα πριν από αυτές.

Η πρόσβαση στην αμειβόμενη εργασία

Από το σύνολο των βιογραφικών συνεντεύξεων με τις μετανάστριες της έρευνάς μας φάνηκε καθαρά πως η πρόσβαση στην αμειβόμενη εργασία, στην οποία προσβλέπει το σχέδιο μετανάστευσής τους, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την *οικογενειακή τους κατάσταση* (και κυρίως την ηλικία των παιδιών τους), καθώς και το σχήμα του νοικοκυριού που στήνουν στον τόπο εγκατάστασής τους. Έτσι, βρίσκουμε όλες τις Αλβανίδες και τις Βουλγάρες που ανήκουν σε πυρηνικά¹ και μονογονεϊκά² νοικοκυριά να δουλεύουν ως εξωτερικές, ενώ και οι τρεις Βουλγάρες που δουλεύουν ως εσωτερικές την περίοδο της έρευνας είναι χωρισμένες και έχουν μεγάλα παιδιά, τα οποία έχουν παραμείνει στη χώρα τους.

¹9 από τις 11 Αλβανίδες και 2 από 9 Βουλγάρες.

²Μία Αλβανίδα και μία Βουλγάρα.

Για κάποιες μετανάστριες (2 Βουλγάρες και 2 Αλβανίδες) η δουλειά της εσωτερικής βοηθού είναι η πρώτη που βρίσκουν -συνήθως μέσω γραφείων- όταν φτάνουν στην Ελλάδα, και αποτελεί ένα μεταβατικό στάδιο που διαρκεί όσο και η αναμονή άλλων μελών της οικογένειας, ενώ συχνά φαίνεται χρήσιμο για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και την αργή, αλλά σταθερή εξοικείωσή τους με το αστικό περιβάλλον.

Όπως αναδείχθηκε από τις συνεντεύξεις, στην πρόσβαση στην αμειβόμενη εργασία παίζουν μεγάλο ρόλο τα *τοπικά κοινωνικά -συνήθως γυναικεία- δίκτυα* που σχηματίζουν ομοεθνείς και μη μετανάστριες, αλλά και ντόπιες. Τα δίκτυα αυτά είναι καθοριστικά για την επιτυχία της αναζήτησης της δουλειάς, αλλά και τη διατήρησή της παρά τα εμπόδια που εμφανίζονται όταν υπάρχουν μικρά παιδιά στην οικογένεια. Εδώ, οι “συστάσεις” γίνονται “από στόμα σε στόμα”, μέσα από τις επαφές που έχουν με συγγενείς ή φίλους που μένουν στη γειτονιά, καθώς και μέσα από τις τυχαίες συναντήσεις με τους ντόπιους και τις ντόπιες που συναντούν στα εμπορικά που κάνουν τα καθημερινά τους ψώνια, στις πλατείες που συχνάζουν με τα παιδιά τους, στους συνοικιακούς δρόμους που περιπλανώνται με στόχο να μάθουν την περιοχή:

“... η Μαριάννα, αυτή είναι η πρώτη που με βοήθησε (να βρω δουλειά). Δούλευε σε ένα μαγαζί εδώ πιο πάνω ... Αυτή έχει έρθει από την αρχή (...) και έχει μάθει τη γλώσσα καλύτερα από μένα ... Κι αυτή, μόλις πήγα μία φορά στο μαγαζί, να πούμε μετά σε δύο μήνες ξέρω γω ... και με γνώρισε που δεν ήμουνα Ελληνίδα - και μου είπε “από πού είσαι”, μουμίλαγε αλβανικά και εγώ τα κατάλαβα και μιλάγαμε και από τότε είμαστε φίλες με τη Μαριάννα.”

Νόρα

“ Μόλις ήρθα (στην Κυψέλη) βρήκα μια δουλειά σε μια κυρία εδώ. Η φαρμακοποιός της γειτονιάς, είχαμε πιάσει κουβέντα και χωρίς να με ξέρει μου λέει θα σου βρω εγώ μια δουλειά...”

Ελένη

“ ... την πρώτη δουλειά στην Κυψέλη, σαν οικιακή βοηθός, τη βρήκα με έναν μπακάλη μου ... Είχε κάποια κυρία, περνούσα από κει και μου λέει: “μια κυρία ψάχνει γυναίκα” (...) Όταν ήμουν ακόμα σε άλλο σπίτι, (μια κυρία) είχε πάει στο ζαχαροπλαστείο και ρώτησε εκεί: “ξέρετε καμιά κοπέλα;” Εγώ έμεινα τότε πάνω από το ζαχαροπλαστείο και είχα πει ότι έχω μέρα, αν ακούσουνε κάτι ... και έτσι ...”

Άνα

Ένα άλλο κοινωνικό δίκτυο μέσα από το οποίο βρίσκουν δουλειά είναι αυτό που συγκροτούν ορισμένες από τις πρώτες τους εργοδότες. Είναι οι εργοδότες που γνωρίζουν από την περίοδο που ήρθαν στην Ελλάδα -ένα χρονικό διάστημα που κυμαίνεται από 11 έως 16 χρόνια- και οι οποίες, σε αντίθεση με άλλες, τις εμπιστεύτηκαν πολύ γρήγορα. Μερικές από αυτές είναι και γειτόνισσές τους, ενώ κάποιες άλλες (δύο) και σπιτονοικοκυρές τους.

“ Ψάχναμε και εγώ και η κυρία μου από εδώ, από εκεί, όλοι με βοηθάγαν να βρούμε δουλειά, να μην μείνω χωρίς δουλειά γιατί τόσα χρόνια δούλευα, να μην κάτσω ... Ψάχναμε με την κυρία μου, κι αυτή ψάχνει και εγώ ψάχνω, πηγαίνω ραντεβού, κάνω από εδώ, από εκεί, και ξαφνικά ... η κυρία μου βρήκε δυο-τρεις δουλειές ...”

Άνκα

Διαδρομές

Τα περισσότερα από τα σπίτια που δουλεύουν αρχικά βρίσκονται από τη μια μεριά της πόλης μέχρι την άλλη, ενώ σταδιακά βρίσκουν δουλειές και στη γειτονιά τους ή/και σε άλλες κεντρικές περιοχές³. Στη γειτονιά τους βρίσκονται επίσης και τα σπίτια που κάνουν το δεύτερο μεροκάματό τους οι περισσότερες από αυτές που δεν έχουν μικρά παιδιά ή πολλές οικογενειακές δεσμεύσεις. Πρόκειται συνήθως για 4ωρα που προστίθενται (τακτικά ή έκτακτα) στο απογευματινό τους πρόγραμμα -μετά την βωρη πρωινή τους απασχόληση που αποτελεί τον “πυρήνα” μιας εργάσιμης μέρας- ή στα πρωινά του Σαββάτου και κάποτε και της Κυριακής.

Οι καθημερινές μετακινήσεις από τα σπίτια τους προς και από τις δουλειές που βρίσκονται μακριά από το σπίτι τους διαρκούν μέχρι και 3 ώρες, και γίνονται με ένα ή δύο από τα ποικίλα μέσα μαζικής μεταφοράς που διατρέχουν τις γειτονιές που μελετάμε και τις συνδέουν με τις άλλες περιοχές του λεκανοπεδίου. Παπάγου, Εκάλη, Παλλήνη, Μεταμόρφωση, Ηλιούπολη, Συγγρού, Ψυχικό, Χαλάνδρι, Κηφισιά είναι οι πιο μακρινοί προορισμοί των μετακινήσεων που κάνουν για τις δουλειές τους, ενώ πολλές μετακινούνται εβδομαδιαίως για δουλειά σε τέσσερις έως πέντε διαφορετικές περιοχές της πόλης.

“Δευτέρα πάω στην Κατεχάκη. Την Τρίτη Ηλιούπολη. Τετάρτη το ένα είναι Άνω

³ π.χ. Σύνταγμα, Παγιοράτι, Κολωνάκι, λεωφ. Αλεξάνδρας, Εξάρχεια

Ηλιοπούλη, το άλλο είναι Κάτω Ηλιοπούλη. Πέμπτη το ένα είναι Άνω Ηλιοπούλη πάλι, το άλλο είναι εδώ δίπλα, στην Κυψέλη, λίγο πιο κάτω. Πηγαίνω με τα πόδια 15 λεπτά. Κοντά με Πατησίων. Την Παρασκευή μια φορά Νέα Ιωνία, μια φορά Γαλάτσι ... Για μία κατεβαίνω εδώ στην Πατησίων, παίρνω Α8, για Γαλάτσι παίρνω 13 εδώ απ' την Πατησίων, για Ηλιοπούλη παίρνω 2 λεωφορεία. Από Ακαδημία. Παίρνω 237 για Άνω Ηλιοπούλη και 208 για Κάτω Ηλιοπούλη. Κυριακή πηγαίνω στην Αργυρούπολη. Σάββατο είναι λίγο. Για 3-4 ώρες πηγαίνω. Εδώ πιο πάνω υπάρχει μία ... που είναι Δικαστήρια ...”

Ρένα

Από το σύνολο των βιογραφικών συνεντεύξεων φαίνεται καθαρά ότι η δουλειά τους γίνεται αφορμή να επισπευσθεί η διαδικασία εξοικείωσής τους με διαφορετικές περιοχές της πόλης, γεγονός που συνδέεται και με το καλό συγκοινωνιακό δίκτυο των γειτονιών που μελετάμε, και κυρίως την εγγύτητά τους με τους σταθμούς του μετρό και του τραίνου:

“ Και μια φορά δούλεψα σ’ ένα σπίτι. Ήμουν Αλεξάντρα. Μετά από Αλεξάντρα δεν ήξερα το δρόμο, μπήκα σ’ ένα δρόμο ... βγήκα στην Ομόνοια. Μετά, του λέω σ’ ένα παιδί: πού παίρνεις το τραίνο; Γιατί από Βικτόρια σπίτι μου το ήξερα ... πάω έτσι ίσια, δεξιά το super market, μπαίνεις στο σπίτι (...) Μου πήγε μέχρι το τραίνο. Μου είπε: αυτό πάει στη Βικτόρια. Ήρθε το τρένο, μετά, παίρνω το τρένο, ήρθα εδώ εγώ ...”

Αθηνά

Σχέσεις και καταμερισμοί εργασίας και εξουσίας στο σπίτι

Με ελάχιστες εξαιρέσεις οι μετανάστριες της έρευνάς μας που ανήκουν σε πυρηνικά νοικοκυριά είναι οι μοναδικές υπεύθυνες για τις δουλειές του σπιτιού και τη φροντίδα των άλλων μελών της οικογένειας. Κάποιες αναγνωρίζουν ότι στο σπίτι τους κάνουν απλήρωτα τις ίδιες δουλειές για τις οποίες στα άλλα σπίτια πληρώνονται, αλλά μόνο σε μία περίπτωση (μία από τις έντεκα) ο άνδρας συμμετέχει στις δουλειές του σπιτιού.

Στις λιγοστές περιπτώσεις όπου ο άνδρας μπορεί μέσα από τη δουλειά του να κερδίσει περισσότερα χρήματα και να παρέχει την άδεια παραμονής για τον ίδιο και τα άλλα μέλη της οικογένειάς του, αναδεικνύεται καθαρά το πρότυπο του άντρα-κουβαλητή και της γυναίκας που φροντίζει το σπίτι, παρ’ ότι και οι ίδιες συμβάλλουν σημαντικά στο οικογενειακό εισόδημα. Είναι χαρακτηριστική η παρακάτω μαρτυρία:

“ Αυτός δε θέλει να βοηθήσει στο σπίτι, μπορεί να δουλεύει πάρα πολύ, να βγάλει πάρα πολύ λεφτά, να μου φέρει πάρα πολύ λεφτά, αλλά βοήθεια στο σπίτι δεν έχει, σαν βασιλείος είναι στο σπίτι. Πρέπει να γυρίσει, εγώ πρέπει να είμαι στο σπίτι, άμα γυρίσει από δουλειά πρέπει να είναι όλα έτοιμα, να καθίσει, να τρώει, να κουβεντιάζουμε, μετά να ξαπλώσει ή να πάει να δουλεύει πουθενά αλλού ... Θέλει να έχει ησυχία, να έχουμε όλα, να μη λείπει τίποτα ... Άμα σκέφτηκε αυτός να θέλει κάτι, να το χουμε ...”

Σβέτα

Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου η παραίτηση των ανδρών από κάθε δουλειά που

γίνεται για την οικογένεια συμβαδίζει με σωματική και ψυχολογική βία κατά των γυναικών. Εδώ φαίνεται καθαρά ότι η οικονομική χειραφέτηση που κερδίζουν οι γυναίκες μέσα από την αμειβόμενη οικιακή εργασία δημιουργεί δυσκολίες προσαρμογής στους άνδρες, συζύγους ή συντρόφους τους, καθώς θεωρούν ότι χάνουν τον έλεγχο και την εξουσία στην οικογένεια, ιδιαίτερα σε περιόδους που μένουν χωρίς δουλειά.

Σχέσεις και καταμερισμοί εργασίας και εξουσίας στο σπίτι και στους χώρους δουλειάς

Εκτός από τις ελάχιστες περιπτώσεις μη αποδεκτών συμπεριφορών και απορρίψεων, η σχέση εργασίας γύρω από τη φροντίδα του σπιτιού και κυρίως κάποιου προσώπου, διαμορφώνει ένα πλαίσιο σχέσεων που χαρακτηρίζεται από αμφιθυμία και συχνά υπερβαίνει τη σχέση εργοδότης-εργαζόμενης, ιδιαίτερα όταν η σχέση αυτή έχει μακρόχρονη ιστορία. Με τις γυναίκες αυτές αναπτύσσονται σχέσεις που δεν βασίζονται στην ιδιοτέλεια ή την αντιπαροχή, αλλά σε αμοιβαία εκτίμηση, σεβασμό και αμοιβαία αλληλεγγύη. Την ίδια στιγμή οι σχέσεις αυτές εμπεριέχουν λεπτές εξουσίες και επιβολές - θέματα που αναδεικνύονται και μέσα από την ταξινόμηση και τον μεταξύ τους καταμερισμό καθηκόντων.

Έτσι, μαζί με την εκφρασμένη αγανάκτηση για τον όγκο των παραπάνω δουλειών που επιτελούν ορισμένες φορές χωρίς να αμείβονται ανάλογα ή για το ότι δεν καλύπτονται ασφαλιστικά, πολλές μετανάστριες εκφράζουν ταυτόχρονα αγάπη και κατανόηση για τις εργοδότηρές τους, στις οποίες κάποτε αναγνωρίζουν στοιχεία του εαυτού τους. Είναι χαρακτηριστικές οι παρακάτω μαρτυρίες:

“Έχει πολύ κόσμος που παίρνουν τα λεφτά και φεύγουν, και δεν κάνουν τη δουλειά. Εγώ δεν μπορώ να το κάνω αυτό γιατί, λέω, και αυτή με ιδρώτα τα παίρνει τα λεφτά (...) Τις αγαπάω τις γυναίκες μου ...”

Αθηνά

“Είναι 83 χρονών (...) Εμείς την έχουμε σαν να είναι η γιαγιά μας (...) Να της πάμε την εφημερίδα, το φαγητό, όταν παραγγείλει απ' έξω, φούρνο, ψώνια ... Και μες τη νύχτα μπορεί κάτι να χρειαστεί (...) Να μαγειρεύω κάτι καλό θα της πάω. Και βρίσκει εκείνη στο εστιατόριο που παραγγέλνει το φαί της, και θα πάρει και για τα παιδιά μου. Δηλαδή, είναι μια σχέση, στην αρχή-αρχή από συμφέρον, και εκείνη από συμφέρον και εμείς, αλλά, μετά εξελίσσεται αλλιώς ...”

Ελένη

Η στάση των μεταναστριών απέναντι στην αμειβόμενη εργασία

Η αμειβόμενη εργασία είναι μία σημαντική δραστηριότητα στις ζωές των μεταναστριών, καθώς καθορίζει αποφασιστικά το σχέδιο μετανάστευσής τους, αλλά και το πρόγραμμα της καθημερινής τους ζωής. Την ίδια στιγμή, παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της υποκειμενικής τους ταυτότητας, ενώ τους προσφέρει (οικονομική) ανεξαρτησία, καλύτερο βιοτικό επίπεδο και αυτοπεποίθηση. Από τον τρόπο που μιλούν για τη δουλειά τους γίνεται

φανερό ότι δίνουν έμφαση στην κοινωνικότητα που αποκτούν μέσω αυτής και, κυρίως, στον πρωταρχικό ρόλο της στην επίτευξη των στόχων που συνδέονται με το δικό τους σχέδιο μετανάστευσης, το οποίο συνήθως συντηρούν μέσα από υπεράνθρωπες προσπάθειες και ανοχές:

“Είμαι ευχαριστημένη που σηκώνομαι το πρωί και πάω στη δουλειά... Μόνο αυτό. Και βγαίνω, το πρωί ... Καλημέρα ... πάω για δουλειά, “γεια σου”, “γεια σου” ... Ευχαριστιέμαι...”

Αθηνά

“... περάσα χρόνια δύσκολα. Όχι δύσκολα, πάρα πολύ δύσκολα. Τρώω ξύλο, πάω δουλειά. Τρώω ξύλο, πηγαίνω δουλειά. Καμμία γυναίκα δεν περνάει αυτά. Καμμία γυναίκα...”

Θέλει να γυρίσουμε. Εγώ δεν θέλω ... (Αν μου πουν) ε, θα δουλεύεις για μένα, θα έχεις σταθερό δουλειά εκεί, με τόσα λεφτά ... θα παίρνεις κάθε μήνα τόσα, και πάω. Πάω, εκεί είναι δικό μου θέση (δουλειά). Εδώ ήρθαμε να δουλεύουμε. Να κάνουμε λίγο καλύτερα ... και (για) τα παιδιά και (για) τη δουλειά ...”

Νατάσσα

Ελεύθερος χρόνος

Από το σύνολο των βιογραφικών συνεντεύξεων έγινε φανερό ότι στις μετανάστριες -κυρίως σε αυτές που έχουν μικρά παιδιά- δεν περισσεύει πολύς χρόνος μετά τις επαγγελματικές και οικογενειακές υποχρεώσεις τους. Από την άλλη μεριά, πολλές από αυτές που δεν έχουν οικογένεια ή μικρά παιδιά δουλεύουν πολύ περισσότερες ώρες από το 6ωρο ή 7ωρο μεροκάματο, επιλέγοντας την εξασφάλιση χρημάτων σε βάρος του ελεύθερου χρόνου τους. Ο αυστηρός οικονομικός προγραμματισμός είναι σχεδόν πάντα ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τους χειρισμούς και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους.

Η πρόσβαση στους χώρους του ελεύθερου χρόνου

Για τις γυναίκες που έχουν μικρά παιδιά ή έχουν αναλάβει τη φροντίδα των γονιών που μένουν κοντά τους⁴, το να φροντίζεις τους άλλους αποτελεί μία προτεραιότητα που περιορίζει την “ελευθερία” τους και συνεπώς στην πρόσβασή τους στον *προσωπικό* ελεύθερο χρόνο. Αυτές συχνά υπολογίζουν σαν δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου τους τις βόλτες που κάνουν με τα παιδιά τους, στα πάρκα και τις πλατείες της γειτονιάς. Εκεί γνωρίζουν και αρχίζουν να κάνουν παρέα με άλλες γυναίκες, ντόπιες και μετανάστριες, ομοεθνείς τους ή όχι, οι οποίες βρίσκονται εκεί συνοδεύοντας τα δικά τους παιδιά ή τους ηλικιωμένους που φροντίζουν. Έτσι αυθόρμητα, σχηματίζεται ένα τοπικό κοινωνικό δίκτυο από γυναίκες που ανταλλάσσουν μεταξύ τους πληροφορίες και ιδέες για ζητήματα και διευθετήσεις της καθημερινότητας.

“... (με τη φίλη μου) γνωριστήκαμε στην πλατεία ... Και της είπα που πάω εγώ το παιδί

⁴Η περίπτωση της Ελένης

σ' αυτό το παιδικό σταθμό και το 'φερε κι εκείνη. Κι όταν δεν προλαβαίνει να το πάρει αυτή το παιδί από το παιδικό σταθμό το παίρνω εγώ. Όταν δεν προλαβαίνω εγώ το παίρνει εκείνη..."

Νόρα

Η έλλειψη χρόνου και, συγκεκριμένα, ενός προσωπικού ελεύθερου χρόνου, σε συνδυασμό με την προτεραιότητά τους να κάνουν οικονομία (προκειμένου να βοηθήσουν τα παιδιά τους, να κτίσουν ένα σπίτι στη χώρα τους ή απλά να μπορέσουν να συντηρήσουν την οικογένειά τους) έχει οδηγήσει τις περισσότερες μετανάστριες της έρευνάς μας⁵, να επιλέγουν, για τα κενά που προκύπτουν ανάμεσα σε ατέλειωτες ώρες δουλειάς, την ανταλλαγή επισκέψεων για καφέ με άλλες γυναίκες: συγγενισσές τους, φίλες και γειτόνισσες, ντόπιες και μετανάστριες, ομοεθνείς ή όχι - μια από τις δραστηριότητες που εμπεριέχει τη δυνατότητα της διάχυσης πληροφοριών για ποικίλα θέματα.

Οι συναναστροφές με συγγενείς είναι συχνές στην περίπτωση των Αλβανίδων: Το διευρυμένο συγγενικό δίκτυό τους, εκτός της αλληλοβοήθειας που προσφέρει στην καθημερινότητα, παίζει ρόλο και στη διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου τους. Σχεδόν όλες⁶ οι Αλβανίδες συνομιλήτριές μας συμμετέχουν με τα παιδιά και τους άντρες τους σε οικογενειακές γιορτές (γάμους, βαφτίσια, ονομαστικές γιορτές, γενέθλια). Έτσι, φαίνεται να δίνουν ιδιαίτερο βάρος στις "παραδόσεις" της χώρας τους και να αναπαράγουν τα παραδοσιακά στερεότυπα για το τι πρέπει να κάνει και πώς θα πρέπει να ζει μια γυναίκα.

" Δεν βγαίνω έξω. Ε, στις γιορτές που πάμε στους συγγενείς του άντρα μου, στον αδερφό μου. Επειδή έχω τον αδερφό μου εδώ, όταν γιορτάζει ο αδερφός μου, πάμε στα γενέθλια (για) τα παιδιά του. Στον κουινιάδο μου, πάμε και σ' αυτόν τακτικά, στην αδερφή του, έτσι, για άλλες δουλειές δε βγαίνω έξω."

Μαριάννα

Δεν λείπουν βέβαια οι εξαιρέσεις, όπου κάποιες γυναίκες επιδιώκουν να εξασφαλίσουν λίγο χρόνο για να κάνουν μία βόλτα στα μαγαζιά και να ψωνίσουν μη αναγκαία μικρά πράγματα ή ρούχα, για να βγουν με τις φίλες τους, γιατί "καλύτερα να πάμε με φιλενάδες, παρά με συννυφάδες ..." ή απλά γιατί θέλουν να μάθουν περισσότερα για την πόλη που ζουν. Έχουν έτσι την ευκαιρία να αποκτήσουν εμπειρίες διαφορετικές από αυτές που υπαγορεύουν η δουλειά και η οικογένεια και να συγκροτήσουν, ίσως, μια ταυτότητα "που πηγαίνει πέρα από προηγούμενους κοινωνικούς περιορισμούς" (Wearing 1998: 157).

" Εγώ τώρα μελαγχολώ, ας πούμε, θα πάω στην αδερφή μου, ξέρω 'γω, θα πάω να πιω ένα καφέ, δε θέλω να 'μαι μόνη. Ή δουλεύω, θα κρατήσω το παιδί μου, ξέρω 'γω. (...) Προσπαθούμε να την κάνουμε τη ζωή λίγο πιο φυσιολογική, ας πούμε, να μη στερήσω τον καφέ, μία φορά τη βδομάδα. Θα πάω να τον πιω. Ή να μη στερήσω το σινεμά για το παιδί. Θα πάω να το δω. Ή σ' ένα πάρτι που με καλάνε, θα πάω. Δε θα πω, αχ, θα χαλάσω 30 ευρώ, και τι να πάω ... Ήθελα να πάρω ένα παντελόνι, θα πάω να το πάρω. Προσπαθώ να μη στερηθώ, γιατί, δεν ξέρω, μπορεί να είναι στο μυαλό μου πάλι κι αυτό, το ότι ποτέ δε θα γίνω πλούσια, με το μεροκάματο που παίρνω, γιατί όσο εγώ

⁵Με εξαίρεση τη Βέτα και την Αννίτα

⁶Εξαίρεση αποτελούν η Αθηνά και η Γιάννα

αυξάνω το μισθό, μου αυξάνεται το νοίκι. Όλα μου αυξάνονται ...”

Αννίτα

Οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, προσωπικού και οικογενειακού, των μεταναστριών όταν πραγματοποιούνται εκτός της γειτονιάς, ανοίγονται στην πόλη με μόνα εμπόδια πρόσβασης την έλλειψη χρόνου και το κόστος - εμπόδια που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ανυπέρβλητα:

“ Δεν βγαίνουμε ποτέ. Πολύ σπάνια. Πολύ σπάνια. Τρέχω στη δουλειά, στο σπίτι, αυτά. Δεν έχουμε ελεύθερο χρόνο, δεν θέλουμε και να ξοδέψουμε. Έξω νομίζω ότι είναι πιο ακριβές έξω και λέμε άμα βγεις θες λεφτά, εμείς με το ζόρι τα παίρνουμε αυτό τα μεροκάματα, έχουμε τόσα χρέη, με τα παιδιά, με αυτό το σπίτι ...”

Αμαλία

Οι μετανάστριες από τη Βουλγαρία, που συνήθως δεν έχουν διευρυμένα δίκτυα στους τόπους εγκατάστασής τους, επιλέγουν για τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους μέρη της πόλης εκτός της περιοχής κατοικίας τους και, κυρίως, περιοχές του κέντρου, όπου τους δίνεται η δυνατότητα να συγκεντρωθούν πολλές μαζί και να λάβουν μέρος σε πολιτιστικές και εορταστικές εκδηλώσεις.

“ Στο Ομόνοια, Αγίου Κωνσταντίνου νούμερο 4, έχουμε μεγάλο μαγαζί με βουλγαρικό εφημερίδες και πάμε εκεί και πίνουμε καφέ. Εγώ διαβάζω πολύ εφημερίδες, δούμε τι γίνεται στο Βουλγαρία ...”

Μαρία

Για τις γυναίκες που δουλεύουν ως εσωτερικές ο χρόνος και η διαχείρισή του φαίνεται να είναι ένα από τα μεγαλύτερα επίδικα στη σχέση τους με τους εργοδότες/τριες.

Η συνεχής διεκδίκηση ελεύθερου χρόνου, αλλά και η εξαγορά του ρεπό που δεν γίνεται, είναι δύο τελείως αντίθετες περιπτώσεις που φανερώνουν την εξάρτηση του ελεύθερου χρόνου από τις προτεραιότητες και τις στρατηγικές που ορίζει το σχέδιο μετανάστευσης των γυναικών, αλλά και από το νόημα που οι ίδιες δίνουν στον ελεύθερο χρόνο.

“ Δεν κάνω ρεπό, μένω μέσα, για να βγάλω άλλα 140 ευρώ το μήνα, επειδή έχω κάποια έξοδα. Αν βγαίνω, άλλα τόσα τα κάνω έξοδα έξω. Και έχω κλειστεί τελείως μέσα.

Και αυτό το πράγμα είναι από περίπου τρία χρόνια, δουλεύω χωρίς ρεπό. Χωρίς ρεπό δουλεύω ...”

Σόφι

“ Έχω πάει πριν (σε άλλα σπίτια), πιο δύσκολο. Εδώ είναι κυρία, μπορώ να βγαίνω ... ακόμα λίγο θα μένω ... Μπορώ να βγαίνω, και 3-4 ώρες δεν τρέχει τίποτα (...) Όμως ... λίγο λεφτά. Λίγο ...”

Μαρία

Αντίληψεις για τον ελεύθερο χρόνο

Η αντίληψη των μεταναστριών για τον ελεύθερο χρόνο και, συγκεκριμένα σχεδόν όλων όσων έχουν οικογένεια και μικρά παιδιά⁷, είναι γεμάτη αντιθέσεις και αμφισημίες, και καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους περιορισμούς που θέτουν η υποτίμηση της οικιακής εργασίας και η ηθική της φροντίδας (Henderson κ.α. 1989).

“ Λες, ρε παιδί μου, ποια είναι η ζωή που κάνω; Καθαρίζεις και έρχεσαι σπίτι, πάλι ξανακαθαρίζεις και πάλι μαγειρεύεις και πάλι σιδερώνεις και πάλι την άλλη μέρα τα ίδια και τα ίδια ...”

Ελένη

Όμως κάποιες από τις μετανάστριες “βλέπουν” τον ελεύθερο χρόνο ως φορέα πολιτισμού και προόδου, μια αντίληψη που παρακινεί όσες έχουν τη δυνατότητα να τον διαθέσουν σε αντίστοιχες δραστηριότητες:

“ Προς το παρόν προτιμάω να κάνω αυτή τη δουλειά. (Για) να έχω λίγο ελεύθερο χρόνο: Να μαθαίνω, να διαβάζω, να βγαίνω, να πηγαίνω σινεμά, θέατρο, να έχω κάποια χρήματα όταν μπορώ να κάνω ένα ταξίδι, να παίρνω κάποια πράγματα που μ' αρέσουν. Γιατί νομίζω ότι τη ζωή πρέπει να τη ζούμε κάθε στιγμή. Δεν μπορώ τώρα να πω θα δουλέψω 5 χρόνια να μαζεύω χρήματα και μετά θα ζω. Έτσι σκέφτομαι εγώ (...) Εδώ οι γυναίκες έχουν χρόνο για τον εαυτό τους. Αυτό είναι πρόοδος ...”

Βέτα

Συμπεράσματα

Μέσα από τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν στο πλαίσιο της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου και μέσα στη ρουτίνα της καθημερινής τους ζωής, οι μετανάστριες βρίσκουν τον εαυτό τους να ταλαντεύεται ανάμεσα σε διαφορετικές σχέσεις και ταυτότητες που είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες καθημερινές εμπειρίες: Από τη μία μεριά είναι οι σχέσεις και οι ταυτότητες που διαμορφώνονται στο δικό τους σπιτικό και οι οποίες είναι πλήρως αποδεκτές από τον άμεσο κοινωνικό τους περίγυρο, την οικογένεια, τους συγγενείς ή τους ομοεθνείς που μένουν κοντά τους και οι οποίοι τους παρέχουν σιγουριά, συναισθηματική και υλική βοήθεια. Και από την άλλη μεριά, είναι οι σχέσεις και οι ταυτότητες που διαμορφώνονται μέσα σε σκληρές και αντίξοες συνθήκες στο νέο περιβάλλον, μέσα από τους αγώνες τους να επιβιώσουν και να εξασφαλίσουν ένα καλύτερο μέλλον για την οικογένεια και κυρίως για τα παιδιά τους, αλλά και μέσα από την προσπάθειά τους να διαχειριστούν το χρόνο τους προς όφελός τους, υπερβαίνοντας τις δυσκολίες που συνδέονται με τον έλεγχο του κοινωνικού περιγύρου και τους περιορισμούς που θέτουν η υποτίμηση της οικιακής εργασίας και η ηθική της φροντίδας.

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις με τις μετανάστριες της έρευνάς μας αποκαλύπτουν τις στρατηγικές και τις πρακτικές που υιοθετούν στο πλαίσιο της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου τους, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους *διαπραγματεύονται* τις στρατηγικές

⁷Εξαιρέση αποτελεί η Αννίτα

και τα πρότυπα καθημερινής ζωής των ανδρών, αλλά και των εργοδοτριών τους. Οι στρατηγικές και οι καθημερινές πρακτικές τους, συμβάλλουν στην (ανα)συγκρότηση και την αλλαγή του τύπου εγκατάστασής τους, υλικά και συμβολικά. Στη διαδικασία αυτή οι έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες, όπως και η διάκριση μεταξύ του “εμείς” και του “άλλου”, επαναπροσδιορίζονται συνεχώς μέσα από τις καθημερινές δραστηριότητες, μέσα από ατομικές και συλλογικές δράσεις και “μέσα από το απλώς ‘να είσαι εκεί’” (Simonsen 2003: 169).

Εννοιολόγηση της έμμιθης οικιακής εργασίας και οι εργασιακές στρατηγικές Αλβανίδων μεταναστριών στην Αθήνα

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Εισαγωγή

Στο κείμενο αυτό εξετάζω πώς Αλβανίδες μετανάστριες που ζουν στην Αθήνα και εργάζονται στον τομέα της έμμιθης οικιακής εργασίας εννοιολογούν την εργασία και συγκροτούν τις εργασιακές τους στρατηγικές. Η εννοιολόγηση της εργασίας και η συγκρότηση των εργασιακών στρατηγικών οργανώνονται μέσω πολιτισμικών αντιλήψεων οι οποίες αφορούν τόσο την εμπειρία της διακυβέρνησης από το κομμουνιστικό κόμμα στην Αλβανία όσο και την εμπειρία της μετανάστευσης στην Ελλάδα.

Το κείμενο αυτό στηρίζεται σε επιτόπια έρευνα και συνεντεύξεις, από τον Απρίλιο του 2004 μέχρι το Δεκέμβριο του 2005, με 20 Αλβανίδες έμμιθες οικιακές εργαζόμενες και 25 Ελληνίδες εργοδότες. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε περιοχές του κέντρου της Αθήνας (Νέος Κόσμος, Παγκράτι, Κολωνάκι) και των νοτίων προαστίων (Δάφνη, Υμηττός, Ηλιούπολη, Αργυρούπολη, Ελληνικό, Τερψιθέα, Νέα Σμύρνη, Καλλιθέα). Τον Αύγουστο του 2006 πραγματοποίησα ένα σύντομο ερευνητικό ταξίδι στην Αλβανία στο οποίο ακολούθησα μία βασική πληροφορήτριά μου και συνάντησα άλλες δύο πληροφορήτριες. Οι εργαζόμενες με τις οποίες ήρθα σε επαφή κατά τη διάρκεια της έρευνας, προέρχονται από πόλεις, αγροτικές κοινότητες, αλβανόφωνες και ελληνόφωνες, νοτίως των Τιράνων. Είναι διαφορετικών ηλικιών, 25 με 60 ετών, οικογενειακής κατάστασης -άγαμες, έγγαμες, διαζευγμένες, με ή χωρίς παιδιά- και μορφωτικού επιπέδου -απόφοιτες πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην Αλβανία εργάζονταν σε διαφορετικά επαγγέλματα - εκπαιδευτικοί, υπάλληλοι, εργάτριες τόσο σε εργοστάσια όσο και στον αγροτικό τομέα. Στην Ελλάδα έχουν εγκατασταθεί τουλάχιστον από το 2000. Όσον αφορά στους λόγους που τις οδήγησαν στη μετανάστευση, αναφέρονται στην πολιτική αστάθεια και αβεβαιότητα, η οποία επικράτησε μετά την πτώση του σοσιαλιστικού καθεστώτος, όταν "χάλασε το καθεστώς και ήρθε η ντεμοκρασία", ή απλά "άλλαξε το σύστημα", την ανασφάλεια και το φόβο ακόμα και για τη ζωή τους την περίοδο του 1997, όταν ξέσπασαν τα βίαια επεισόδια λόγω της απώλειας χρημάτων στις παράλληλες τράπεζες, γνωστές και σαν "πυραμίδες" (βλ. Πέτιφερ και Βίκερς 1997), την ανησυχία για το μέλλον των παιδιών τους. Μιλούν για την έλλειψη εργασιών και για τις πολύ χαμηλές οικονομικές αποδοχές, για την αδυναμία τους να αντεπεξέλθουν στο συνεχώς ανοδικό κόστος ζωής¹. Αναφέρονται, επίσης, στην επιθυμία τους να διασχίσουν τα για δεκαετίες κλειστά σύνορα, "δεν πέραγα ούτε μύγα", στην περιέργειά τους να γνωρίσουν

Η παρούσα έρευνα διενεργήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος Πυθαγόρας: Ενίσχυση Ερευνητικών Ομάδων του Πανεπιστημίου Αιγαίου του υποέργου 2 που συγχρηματοδοτείται κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και κατά 25% από Εθνικούς Πόρους (ΕΠΕΑΕΚ II). Ο τίτλος του προγράμματος είναι "Φύλο, οικιακή εργασία και εθνοτική ταυτότητα: Η διαπολιτισμική συγκρότηση του οικιακού χώρου στην Ελλάδα", και πραγματοποιήθηκε από το τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.

¹Οι Mai and Schwander-Sievers (2003: 941) υποστηρίζουν ότι στην Αλβανία αν δεν υπάρχει ένα τουλάχιστον μέλος μετανάστης να στηρίζει τους υπόλοιπους, οι τελευταίοι δεν μπορούν να επιβιώσουν σ' αυτή τη χώρα. Εδώ θα ήθελα να επισημάνω ότι τα χρήματα των μεταναστών μπορεί από τη μία να λειτουργούν υποστηρικτικά, από την άλλη, όμως, λειτούργησαν και λειτούργουν

πληθωριστικά. Αυτό σημαίνει ότι από τη στιγμή που ένας μεγάλος αριθμός άρχισε να μεταναστεύει, παρέσυρε και τους υπόλοιπους, οι οποίοι έβλεπαν την αγοραστική τους δύναμη να μειώνεται συνεχώς. Από την άλλη, η παρότρυνση όσων είχαν ήδη μεταναστεύσει και η, πολλές φορές, ειδυλλιακή εικόνα που παρουσίαζαν για τις συνθήκες ζωής στη χώρα μετανάστευσης επηρέασε την απόφαση πολλών ανθρώπων να μεταναστεύσουν. Επιπλέον, ετίθετο και ζήτημα κύρους και αξιοπρέπειας. Όσοι δε μετανάστευσαν θεωρούνται “τεμπέληδες”, με εξαίρεση τους ηλικιωμένους.

² Η Λαζαρίδη αναφέρει ότι στην Ελλάδα εντοπίζονται δύο κυρίως τύποι γυναικείας μετανάστευσης. Ο πρώτος αφορά γυναίκες που έφτασαν ως υπηρέτριες, νοσοκόμες, και εργαζόμενες στη βιομηχανία του σεξ. Η δεύτερη αφορά γυναίκες οι οποίες έφτασαν με τους συζύγους και τα παιδιά τους και διαμόρφωσαν μια στρατηγική διαμορφώνοντας μια στρατηγική ενσωμάτωσης στην τοπική ανεπίσημη αγορά εργασίας (Lazaridis 2000: 73).

³ Μελέτες αναδεικνύουν ότι στα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη, οι παράγοντες που οδηγούν στο να θεωρείται η πρόσληψη οικιακής εργαζόμενης χρήσιμη ή και απαραίτητη είναι πολλοί. Αναφέρεται η μαζική

άλλες χώρες, αλλά και σε πιο προσωπικούς λόγους, όπως στην απόφασή τους να αποφύγουν σχέσεις, να ενδυναμώσουν υπάρχουσες, να δημιουργήσουν νέες (για τις μετανάστριες από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες βλ. και Λαλιώτου 2006: 82-84). Κάποιες ανύπαντρες ή διαζευγμένες, ήρθαν μόνες, συχνά παρά την αντίθετη άποψη μελών του συγγενικού τους περιβάλλοντος και την αρνητική αντίληψη που επικρατεί στην Αλβανία για τις γυναίκες που μεταναστεύουν μόνες. Όσον αφορά τις έγγαμες, άλλες μετανάστευσαν ταυτόχρονα με τους συζύγους τους, άλλες αργότερα, συχνά παρά την αμφιθυμική ή και αρνητική στάση των συζύγων. Επέλεξαν την Ελλάδα λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας, της ευκολίας να διασχίσουν τα ελληνο-αλβανικά σύνορα -κάποιες είχαν έρθει χωρίς τα απαραίτητα νόμιμα χαρτιά- λόγω της παρουσίας συγγενικών και φιλικών προσώπων στα οποία μπορούσαν να στηριχτούν για την παραμονή και την εξεύρεση εργασίας, σε μια πρώτη τουλάχιστον φάση. Κάποιες επέλεξαν την Ελλάδα γιατί ήξεραν ελληνικά, καθώς προέρχονταν από ελληνόφωνες οικογένειες ή κοινότητες, και θεωρούσαν ότι η γλωσσική ομοιότητα και η αναγνώριση της ελληνικής καταγωγής τους, θα λειτουργούσε θετικά σε σχέση με το πώς θα τους αντιμετώπιζαν οι Έλληνες. Σήμερα, έχουν άδειες παραμονής και εργασίας τις οποίες ανανεώνουν κάθε δυο χρόνια ή δελτία ομογενούς και περιμένουν να αποκτήσουν ελληνικές ταυτότητες.

Εννοιολόγηση της εργασίας στο μεταναστευτικό πλαίσιο: η πορεία από το “γενικό” στο “προσωπικό συμφέρον”

Οι Αλβανίδες δε μετανάστευσαν στην Ελλάδα ως έμμισθες οικιακές εργαζόμενες -όπως είχε γίνει στο παρελθόν με τις Φιλιππινέζες-, αλλά ως κομμάτι ενός μεταναστευτικού πληθυσμού μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος². Η παρουσία των Αλβανίδων μεταναστριών όπως και όσων προέρχονται από τις άλλες πρώην σοσιαλιστικές χώρες- επέτρεψε σε ένα μεγάλο αριθμό Ελληνίδων και Ελλήνων μικροαστικών στρωμάτων να καταφύγει, συχνά για πρώτη φορά, στην έμμισθη οικιακή εργασία για τη διεκπεραίωση των εργασιών της φροντίδας του οικιακού χώρου ή/και των μελών του³. Κι αυτό γιατί επρόκειτο για ένα εργατικό δυναμικό μεγάλο σε αριθμό, χαμηλά αμειβόμενο, χωρίς κατοχυρωμένα εργασιακά δικαιώματα. Έτσι, οι Αλβανίδες προσανατολίστηκαν στο συγκεκριμένο επάγγελμα λόγω έλλειψης, αρχικά τουλάχιστον, άλλων εργασιακών επιλογών, αλλά και γιατί λόγω ζήτησης, μπόρεσαν να εξασφαλίσουν εργασία και εισόδημα, διαμορφώνοντας μια στρατηγική ενσωμάτωσης στην τοπική ανεπίσημη αγορά εργασίας (Lazaridis 2000: 73). Και σήμερα οι περισσότερες Αλβανίδες μετανάστριες στην Ελλάδα εργάζονται στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας (βλ. και Anthias and Lazaridis 2000, Iosifides 1997, Λαζαρίδη 1995, Psimmenos, I. and Kassimati, K. 2004). Η εξεύρεση εργασίας γινόταν και γίνεται κυρίως μέσω της ενεργοποίησης των προσωπικών δικτύων τόσο των εργαζομένων όσο και των εργοδοτριών.

Στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας, αρκετές Αλβανίδες εργάστηκαν αρχικά στη φροντίδα κάποιου ηλικιωμένου ή ασθενούς ατόμου με μηνιαίο μισθό αλλά χωρίς ασφάλιση- αυτή η εργασιακή συνθήκη συνδέεται και με το στάτους της μη νομιμότητας⁴. Η εργασία δεν ήταν ακριβώς καθορισμένη ούτε σε σχέση με τα καθήκοντα ούτε σε σχέση με τις εργάσιμες ημέρες και ώρες. Έτσι, οι εργαζόμενες αναλάμβαναν τα ψώνια του σπιτιού, το μαγείρεμα, το

καθάρισμα, το πλύσιμο, το σιδέρωμα, την παροχή νοσηλευτικών υπηρεσιών, τη συντροφήυση του ατόμου αυτού εντός και εκτός του οικιακού χώρου, για πολλές ώρες, συχνά όλες τις ημέρες της εβδομάδας. Καθώς, όπως λένε, τα οικονομικά τους βελτιώνονταν, έβρισκαν δικό τους σπίτι, μάθαιναν την ελληνική γλώσσα, μεγάλωναν τον κύκλο γνωριμιών τους, ξεκινούσαν διαδικασίες νομιμοποίησης, μετακινούνταν σταδιακά στην καθαριότητα διαφορετικών σπιτιών με καθημερινό ημερομίσθιο. Αυτός είναι και ο τύπος έμμισθης οικιακής εργασίας που είναι σήμερα κυρίαρχος στη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα στην Αθήνα⁵ και στον οποίο εστίασα στην έρευνά μου.

Για τη Romero (1992: 135-162), η μετακίνηση στην εργασία σε διαφορετικά σπίτια αποτελεί τη μεγαλύτερη αλλαγή και επιτυχία των έμμισθων οικιακών εργαζομένων (βλ. και Hondagneu-Sotelo 2007: 44). Στην Αθήνα, οι Αλβανίδες εργαζόμενες θεωρούν αυτόν τον τύπο εργασίας προτιμότερο από την αποκλειστική εργασία σε ένα σπίτι. Κι αυτό γιατί τους δίνει τη δυνατότητα προσδιορισμού των εργασιμών ημερών και ωρών αλλά και αύξησης των αποδοχών τους, καθώς αποφέρει περισσότερα χρήματα από ό,τι ο μηνιαίος μισθός. Τους επιτρέπει να εγκαταλείψουν ένα "σπίτι" ή μια "γυναίκα", όπως λένε, καθώς δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή εσόδων γι αυτές, "έχω τ' άλλα σπίτια που πάω" ή "έχω τις άλλες γυναίκες". Το ότι συνήθως επιτελείται χωρίς την παρουσία εργοδοτών, τους δίνει ένα αίσθημα αυτονομίας και δυνατότητας ελέγχου του (βλ. Romero 1992: 12 και το "παράδοξο της οικιακής εργασίας"). Συχνά το προτιμούν από άλλα επαγγέλματα που θα μπορούσαν να κάνουν στην Ελλάδα -πωλήτριες, σερβιτόρες, σε συνεργεία καθαριότητας-, γιατί θεωρούν ότι οι ώρες εργασίας και οι οικονομικές απολαβές είναι πολύ καλύτερες. Τα επαγγέλματα της πωλήτριας, της σερβιτόρας πιστεύουν ότι ταιριάζουν καλύτερα σε νεαρές γυναίκες που δεν έχουν υποχρεώσεις, ζουν με τους γονείς τους και η επιβίωσή τους δεν εξαρτάται από αυτά τα χρήματα. Η εργασία σε συνεργεία καθαριότητας υποστηρίζουν ότι ταιριάζει σε όσες έχουν μεγάλη "ανάγκη" από χρήματα και δεν μπορούν να βρουν "σπίτια" για να εργαστούν, κάτι που συνήθως αφορά το αρχικό διάστημα της μετανάστευσης. Από τις υπόλοιπες Αλβανίδες η εργασία αυτή αποφεύγεται, αφού οι ώρες εργασίας είναι πολλές και οι οικονομικές απολαβές χαμηλές.

Από την άλλη, υποστηρίζουν ότι η εργασία σε πολλά σπίτια είναι μια πολύ κουραστική και εξαντλητική εργασία, πολύ περισσότερο από ό,τι αυτή σε ένα σπίτι. Πρόκειται για μια εργασία η οποία στηρίζεται κυρίως στο σώμα τους, και μάλιστα στην εντατικοποίηση και στη μεγιστοποίηση της σωματικής τους προσπάθειας. Στο πλαίσιο, όμως, της μετανάστευσης, το σώμα γίνεται αντιληπτό ως μια σχεδόν ανεξάντλητη πηγή δύναμης, ως το μόνο αξιόπιστο κεφάλαιο το οποίο έχουν στη διάθεσή τους. Είναι το κύριο μέσο στην προσπάθειά τους να εντατικοποιήσουν την εργασία τους και να αυξήσουν όσο μπορούν τα εισοδήματά τους. Για τις γυναίκες αυτές, η σκληρή σωματική εργασία γίνεται αντιληπτή ως η μοίρα όλων των Αλβανών μεταναστών, ο μόνος έντιμος και αξιοπρεπής τρόπος για να εξασφαλίσουν όχι μόνο την επιβίωσή τους, όπως στην αρχή της μετανάστευσής τους, αλλά και τη βελτίωση των όρων ζωής και άρα την επιτυχία της μεταναστευτικής εμπειρίας. Παρόλα αυτά, λένε πως δε φοβούνται αυτή τη μοίρα, από τη στιγμή που η σκληρή εργασία ήταν όχι μόνο η συνθήκη

έξοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας, η ανάγκη διπλού εισοδήματος, η αύξηση των ωρών και των ημερών εργασίας και η ελαστικοποίηση της εργασίας, η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, η μη παροχή βοήθειας από άλλα μέλη της οικογένειας, όπως στο παρελθόν -μητέρα, πεθερά-, η αποδυνάμωση των υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους. Έτσι, τις τελευταίες δεκαετίες, τα πλούσια κράτη αντλούν από τα αποθέματα γυναικείας εργασίας των λιγότερο πλούσιων χωρών (Andall 2000: 145, Bakan and Stasiulis 1995, Constable 1997: 26, Fakiolas and Alipranti 2000: 104, 112-113).

⁴Σύμφωνα με τις Lutz and Schwalgin, οι μη νόμιμες μετανάστες μεταναστεύουν αρχικά τον οικιακό χώρο ως "χώρο προστασίας", "space of protection", απέναντι στους ελέγχους του κράτους (2004: 297-8).

⁵Στα πλαίσια του προγράμματος Πυθαγόρας διενεργήθηκε και ποσοτική έρευνα με ερωτηματολόγια. Σε αυτή συμμετείχαν 241 Αλβανίδες, οι οποίες εργάζονταν στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας. Το 75,6% των Αλβανίδων απάντησε ότι εργάζεται σε περισσότερα από ένα σπίτια.

ύπαρξής τους αλλά και κάτι που αξιολογείτο πολύ θετικά στη σοσιαλιστική Αλβανία.

Στην Αλβανία, η εργασία, “*rynoj*”, ήταν πολιτικό και κοινωνικό ζήτημα μεγάλης αξιακής και συμβολικής βαρύτητας. Το νέο καθεστώς που προέκυψε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έθεσε αμέσως υπό κρατικό έλεγχο τις βιομηχανίες και τις μεγάλες εταιρείες, εθνικοποίησε τα ορυχεία και προχώρησε σε αναδιανομή της γης. Καθιέρωσε την οχτάωρη εργασία, ίσες αμοιβές για ίση εργασία, χωρίς ηλικιακές και έμφυλες διακρίσεις, σχημάτισε συνδικάτα εργασίας (Polo & Puto 1981: 248). Τα εργασιακά ζητήματα -εξεύρεση εργασίας, διαμόρφωση των εργασιακών όρων και συνθηκών- δεν αφορούσαν τον καθένα ξεχωριστά, δεν ήταν πηγή ατομικής ανησυχίας και ανασφάλειας, “*άγχους*”, όπως λένε. Αποτελούσαν μέλημα και υποχρέωση του κράτους, το οποίο βάσει “*πλάνου*” και με κεντρικό σχεδιασμό τα διευθετούσε. Στο Σύνταγμα του 1946 η εργασία ορίζεται ως “*καθήκον*” και “*τιμή*” για τους πολίτες της χώρας (ό.π.: 251). Η εργασία, άρρηκτα συνδεδεμένη με την κομμουνιστική ιδεολογία και την αλβανική πραγματικότητα -το κυβερνών κόμμα ονομάστηκε Κόμμα Εργασίας-, θεωρήθηκε όχημα για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, για την επίτευξη όχι του “*προσωπικού*” αλλά του “*γενικού συμφέροντος*” και για την “*ευημερία*” όλου του αλβανικού λαού. Η “*ευημερία*”, στο σοσιαλιστικό πλαίσιο, ορίστηκε ως η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, ως η κάλυψη των υλικών, πολιτιστικών και πνευματικών αναγκών όλου του πληθυσμού, και όχι ως η ικανοποίηση των μικροαστικών απαιτήσεων για μια πολυτελή ζωή οι οποίες αφορούν μία τάξη. Ειδικά, από τη δεκαετία του 1960 και κατά τη διάρκεια της “*ιδεολογικής επανάστασης*”, η οποία θεωρήθηκε ο πιο ασφαλής δρόμος για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού και για τη σφυρηλάτηση της “*νέας σοσιαλιστικής νοστορπίας*”, η χειρωνακτική εργασία όχι μόνο δεν απαξιωνόταν αλλά θεωρείτο ότι με αυτή έπρεπε να εμπλέκονται και οι μαθητές, οι φοιτητές, “*χωρίς εργασία δεν νοείται εκπαίδευση*”, οι υπάλληλοι και οι διανοούμενοι για να προστατευτούν από τη “*φύση*” τους που ρέπει σε αντι-σοσιαλιστικές ιδεολογίες. Στόχος, ανάμεσα στα άλλα, ήταν η κατάργηση της διάκρισης πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας (ό.π.: 276-279).

Στο καπιταλιστικό πλαίσιο, όπως αυτό προέκυψε αρχικά στην ίδια την Αλβανία μετά την ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος και αργότερα στην Ελλάδα, η λέξη “*rynoj*” έγινε “*δουλειά*” και σχεδόν ταυτίστηκε με τη μετανάστευση, καθώς ως εργασία και μάλιστα σκληρή και έντιμη, αναγνωρίζεται αυτή που λαμβάνει χώρα στο μεταναστευτικό πλαίσιο. Ταυτόχρονα, η εργασία μετατράπηκε σε μία ατομική και οικογενειακή στρατηγική για την εξασφάλιση χρημάτων και για μια “*καλύτερη ζωή*”. Με την έκφραση “*καλύτερη ζωή*”, πλέον, εννοούν τόσο την αποταμίευση χρημάτων και την απόκτηση ακίνητης περιουσίας στην Αλβανία και στην Αθήνα όσο και τη συμμετοχή τους στο δυτικό κόσμο, ο οποίος φαντασιώνεται ως κόσμος αφθονίας και κατανάλωσης (βλ. Mai 2003 γι αυτού του τύπου πρόσληψη του δυτικού κόσμου από τους Αλβανούς μετανάστες στην Ιταλία). Σε σχέση, όμως, με την έμμισθη οικιακή εργασία αναπτύσσεται ένας προβληματισμός γύρω από το τι είδους επάγγελμα είναι και γύρω από την αναγκαιότητά του. Κι αυτό γιατί αφενός δεν υπήρχε στη σοσιαλιστική Αλβανία, αφετέρου η καθαριότητα του οικιακού χώρου συνδεόταν αποκλειστικά με τα γυναικεία καθήκοντα παρά την αντίθετη άποψη του κομμουνιστικού κόμματος (Polo & Puto 1981: 283). Πολλές από τις

Αλβανίδες που έχουν πανεπιστημιακή μόρφωση, κατείχαν υπαλληλικές θέσεις στα Τίρανα ή σε άλλα αστικά κέντρα, θεωρούν υποτιμητικό το ότι εργάζονται στο συγκεκριμένο επάγγελμα, καθώς δεν αντιστοιχεί στα προσόντα τους και στην προηγούμενη εργασιακή τους θέση. Και αυτές, όμως, το εξηγούν λέγοντας ότι είναι η μόνη εργασία που μπορούν να κάνουν στην Ελλάδα και η οποία τους εξασφαλίζει σταθερότητα, ικανοποιητικά χρήματα και ωράρια.

Το ελληνικό καπιταλιστικό πλαίσιο, και στην περίπτωση που μας αφορά το εργασιακό, δε γίνεται αντιληπτό μόνο ως ένας κόσμος ευκαιριών για εργασία και πλουτισμό, αλλά και ως ένας επικίνδυνος, “άγριος” κόσμος, όπου οι εργαζόμενοι και ιδιαίτερα οι μετανάστες βιώνουν την εργασιακή ανασφάλεια, την εκμετάλλευση και τις ιεραρχικές σχέσεις. Οι Αλβανίδες αναγνωρίζουν τη σχεσιακή πλευρά της έμμισθης οικιακής εργασίας ως πρόβλημα. Θεωρούν ότι χρειάζεται να προσπαθήσουν σκληρά και μόνες τους, ώστε να διεκδικήσουν τα εργασιακά τους δικαιώματα, να ελέγξουν την εργασιακή διαδικασία και να αποφύγουν τις ιεραρχικές σχέσεις. Όπως έχει επισημανθεί, στο πλαίσιο του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος, οι έμμισθες οικιακές εργαζόμενες ορίζουν αντιθετικά από τις εργοδότες τα συμφέροντά τους και παλεύουν όπως και οι άλλοι εργαζόμενοι για τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Όμως, οι ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης εργασίας, όπως η πραγματοποίησή της στον οικιακό χώρο ο οποίος έχει προσδιοριστεί ως “ιδιωτικός” και έχει θεωρηθεί απρόσβλητος από στοιχεία του “δημόσιου” -παραγωγικές, εγχρήματες δραστηριότητες, συμφέρον-, επιδρούν στον χαρακτήρα αυτής της πάλης, και οι ταξικοί ή εθνοτικοί -αφού αυτό το επάγγελμα αφορά πλέον κυρίως μετανάστριες- ανταγωνισμοί εκδηλώνονται σε προσωπικό επίπεδο (Romero 1992: 29-31).

Στην περίπτωση των Αλβανίδων, η ενδυνάμωση της εργασιακής τους θέσης, σε ένα πρώτο επίπεδο, επιτυγχάνεται μέσα από την αλλαγή του τύπου της έμμισθης οικιακής εργασίας, η οποία οδηγεί στην αλλαγή του συσχετισμού δύναμης με τις εργοδότες και στον έλεγχο των εργασιακών όρων, στο συνδυασμό εργασιών. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, επιτυγχάνεται μέσα από τον όσο το δυνατό περισσότερο ακριβή προσδιορισμό των εργασιακών καθηκόντων τους και τη διαχείριση της σχέσης τους με την εργοδότρια στον οικιακό, “ιδιωτικό” χώρο της τελευταίας, ο οποίος μία φορά τη βδομάδα ή στις δεκαπέντε μέρες μετατρέπεται σε εργασιακό χώρο. Στην ενίσχυση της εργασιακής τους θέσης, εκτός των άλλων, φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο η άτυπη μεταξύ τους ενημέρωση για τους όρους και τις συνθήκες εργασίας (βλ. και Lutz, H. and Schwalgin, S. 2005). Η ενημέρωση αυτή ξεφεύγει πολλές φορές από τα όρια της Ελλάδας, καθώς είτε μέσω τηλεφωνημάτων είτε μέσω της επαφής τους, τα καλοκαίρια στην Αλβανία, με Αλβανίδες που έχουν μεταναστεύσει σε άλλες χώρες της Ευρώπης, κυρίως στην Ιταλία, αλλά και στις Η.Π.Α, μαθαίνουν για τις καλύτερες, όπως λένε, εργασιακές συνθήκες που επικρατούν εκεί στο συγκεκριμένο επάγγελμα και στις οποίες προσβλέπουν και οι ίδιες.

Οι αλλαγές στο πλαίσιο της έμμισθης οικιακής εργασίας : ο έλεγχος του σωματικού κόπου, του χρόνου και των χρηματικών απολαβών

Στο πλαίσιο της εργασίας σε διαφορετικά σπίτια διαπιστώνονται αλλαγές. Τα πρώτα χρόνια,

όπως αναφέρουν, κινούνταν οι ίδιες προς τις πιθανές εργοδότες ζητώντας εργασία και τη δέχονταν όπου και όποια κι αν ήταν. Ήταν οι εργοδότες που προσδιόριζαν τη συχνότητα της εργασίας, το ποιες δουλειές και πώς έπρεπε να γίνουν, τις ημέρες και τις ώρες εργασίας, τα διαλείμματα, το ύψος του ημερομισθίου, τις αυξήσεις. Μέσα στα χρόνια, οι Αλβανίδες αποκτούν όλο και περισσότερο τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Αναφέρονται στη δυνατότητά τους να επιλέγουν τα σπίτια που θα εργαστούν ανάλογα με την εξασφάλιση συστηματικής και σταθερής εργασιακής σχέσης, την εγγύτητα στο δικό τους σπίτι, τη δυνατότητά τους να εκφράζουν τις διαφωνίες τους και να εγκαταλείπουν σπίτια. Θεωρούν ότι με την ποιότητα της εργασίας και της συμπεριφοράς τους, έχουν κερδίσει την “εμπιστοσύνη” των εργοδοτριών. Οι Ελληνίδες εργοδότες προσπαθούν να μην τις χάσουν και τις προτείνουν και σε άλλες εργοδότες, με αποτέλεσμα οι Αλβανίδες να αναφέρονται πλέον στην κίνηση των εργοδοτριών προς αυτές. Έτσι, σήμερα έχουν ένα βασικό, μόνιμο κορμό εργοδοτριών στις οποίες πηγαίνουν συγκεκριμένες ημέρες, μία με δύο φορές την εβδομάδα ή μία φορά κάθε δεκαπέντε μέρες. Συνήθως εργάζονται έξι ημέρες την εβδομάδα, έξι ώρες την ημέρα. Επιδιώκουν να καθορίζουν αυτές την ώρα προσέλευσης και αποχώρησής τους, το αν θα κάνουν διάλειμμα -πότε και πόσο θα διαρκέσει- ή όχι, προσαρμόζοντας το εργασιακό ωράριο στις ατομικές τους ανάγκες και στις γενικότερες υποχρεώσεις τους. Έχουν πλέον εξασφαλίσει ολόκληρο ημερομίσθιο το οποίο συνεχώς αυξάνεται από 20-25€ το 2002 σε 35-45€ το 2004- 2006. Η πληρωμή γίνεται σε καθημερινή βάση. Στις συνθήκες της συστηματικής εργασιακής σχέσης όταν, όπως λένε, “ξέρω το σπίτι και τις δουλειές του”, καθορίζουν το ημερομίσθιο με βάση όχι τις ώρες εργασίας αλλά με τον καθαρισμό του σπιτιού. Μια μορφή κατ’ αποκοπήν εργασίας η οποία απαντάται και στον τομέα των κατασκευών και των αυτοαπασχολούμενων και δεν αφορά στις ώρες ή ημέρες εργασίας αλλά την προκαθορισμένη αμοιβή για την ολοκλήρωση του έργου.

Η Romero (1992: 135-162) έχει υποστηρίξει ότι η πληρωμή με το σπίτι και τα καθήκοντα και όχι με την ώρα, οδηγεί στην επαγγελματοποίηση της εργασίας, στην αντίληψη περί προσφοράς υπηρεσιών. Η Hondagneu-Sotelo αναφέρει ότι, στην περίπτωση των μεταναστριών από τη Λατινική Αμερική που εργάζονται στο Λος Άντζελες, δίνει τη δυνατότητα στις εργαζόμενες να έχουν περισσότερο χρόνο τον οποίο αφιερώνουν στην οικογένειά τους, “να γίνουν οι μητέρες και σύζυγοι που επιθυμούν” (2007: 43-44). Στην περίπτωση των Αλβανίδων η πληρωμή με το σπίτι επιτελεί και ένα πρόσθετο ρόλο. Αποτελεί έναν τρόπο ελέγχου του χρόνου, του σώματος και της εργατικής τους δύναμης, των εσόδων τους. Στην πράξη, ο έλεγχος αυτός δε σημαίνει μείωση ή ελαχιστοποίηση του χρόνου εργασίας και του σωματικού τους κόπου αλλά μεγιστοποίησή τους. Κι αυτό γιατί δεν περιορίζονται στην πρωινή έμμισθη οικιακή εργασία, αλλά προσανατολίζονται στο συνδυασμό εργασιών. Συγκεκριμένα, οι περισσότερες από το πρωί μέχρι το μεσημέρι εργάζονται στα “σπίτια” και τα μεσημέρια ή τα απογεύματα μπορεί να πηγαίνουν για να καθαρίσουν σκάλες σε πολυκατοικίες ή για “σίδερο σε σπίτια”. Κάποιες, παράλληλα με την έμμισθη οικιακή εργασία, απασχολούνται και σε άλλες εργασίες, στον τομέα της καθαριότητας ή αλλού, οι οποίες τους δίνουν τη δυνατότητα να ασφαλιστούν - έχουν πια αποκτήσει νόμιμα χαρτιά παραμονής και εργασίας. Έτσι, η

απογευματινή εργασία τους προσφέρει ένα επιπλέον εισόδημα, σε κάποιες περιπτώσεις τις καλύπτει στο θέμα της ασφάλισης και των ενσήμων και σε κάποιες άλλες μπορεί στο μέλλον να αποτελέσει την αποκλειστική τους εργασία.

Από την άλλη, οι Αλβανίδες γνωρίζουν και δηλώνουν ότι δε θα μπορούν να εργάζονται με αυτόν τον τρόπο για πάντα. Η μεγιστοποίηση του σωματικού τους κόπου έχει χρονικά όρια, καθώς βλέπουν το σώμα και την υγεία τους να καταστρέφονται μέρα με τη μέρα (βλ. Hondagneu-Sotelo 2007: 47). Και η μεγιστοποίηση του σωματικού κόπου, στην περίπτωσή τους ταυτίζεται με τη συγκεκριμένη μορφή έμμισθης οικιακής εργασίας.

Συγκεκριμένα, η καθημερινή σκληρή εργασία καταπονεί το σώμα και φέρνει πιο προσωρινά ή και πιο μόνιμα προβλήματα με τη μέση, την πλάτη, τα πόδια. Η χρήση νερού, ειδικά το χειμώνα και όταν γίνεται για τον καθαρισμό των εξωτερικών χώρων, τις καθιστά ευάλωτες σε κρυολογήματα αλλά και μακροπρόθεσμα συνδέεται με την εμφάνιση ασθενειών, όπως οι ρευματισμοί. Η χρήση καθαριστικών συνοδεύεται από λιποθυμικές τάσεις, δύσπνοιες, πονοκεφάλους. Για να διαχειριστούν αυτό “το χρονικό ενός προαναγγελθέντος θανάτου”, οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες προσπαθούν να αποταμιεύσουν χρήματα, να αποκτήσουν ακίνητη περιουσία και να επιστρέψουν στην Αλβανία. Αν χρειαστεί, παρόλα αυτά, να παραμείνουν για ένα διάστημα στην Ελλάδα, προσανατολίζονται εκ νέου στην αποκλειστική σύνδεση με ένα “σπίτι”, καθώς θεωρείται λιγότερο κουραστική εργασία - για διαφορετικό, δηλαδή, λόγο από ό,τι στην αρχή της μετανάστευσής τους.

Οι νεότερες γυναίκες, οι οποίες σκοπεύουν να παραμείνουν στην Ελλάδα, κινούνται προς την αναζήτηση μιας άλλης εργασίας, είτε μισθωτής είτε με τη μορφή αυταπασχόλησης, όπως κομμώτριες, αισθητικοί. Κι αυτό και γιατί η έμμισθη οικιακή εργασία είναι χαμηλού κοινωνικού γοήτρου αλλά και γιατί, και αυτές έχουν αντιληφθεί ότι λόγω μεγάλης σωματικής καταπόνησης δε θα μπορούν να καθαρίζουν σπίτια για πάντα, τουλάχιστον τόσο καλά όσο όταν είναι νέες και σωματικά δυνατές. Το τελευταίο σημαίνει ότι γνωρίζουν πως ακόμα και αν οι ίδιες δεν εγκαταλείψουν μόνες τους την έμμισθη οικιακή εργασία, θα τις εγκαταλείψουν οι εργοδότες όταν δε θα μένουν πλέον ικανοποιημένες από την εργασιακή τους απόδοση. Και αυτό θα τις φέρει σε πολύ δύσκολη θέση, αν δεν έχουν άλλες εργασιακές επιλογές.

Οι νέες γυναίκες δεν αρκούνται στην αναγνώριση αυτού του προβλήματος ή στην απλή δήλωση της έτσι κι αλλιώς επιθυμίας τους για μελλοντική απομάκρυνση από το επάγγελμα αυτό. Αντίθετα, φροντίζουν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις που θα τους επιτρέψουν κάποια στιγμή να το εγκαταλείψουν και να ασχοληθούν με κάτι που από πολλές πλευρές θα τις ικανοποιεί περισσότερο. Οι προϋποθέσεις αυτές αφορούν είτε στο συνδυασμό επαγγελματίων είτε στα μαθήματα και στα σεμινάρια απασχόλησης που παρακολουθούν. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι αν, όπως έχει υποστηριχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, η έμμισθη οικιακή εργασία στο παρελθόν αποτελούσε ένα επάγγελμα που αφορούσε τον “κύκλο ζωής” ανθρώπων αγροτικών ή εργατικών στρωμάτων (Fauve-Chamoux 2004: 4), στην περίπτωση των Αλβανίδων φαίνεται να συνδέεται με το “μεταναστευτικό τους κύκλο”.

“Όπως έχει επισημανθεί από τη Βαϊου, οι έμμισθες οικιακές εργαζόμενες αναλαμβάνουν τις δουλειές των τριών D : Dirty (βρώμικες), Demanding (απαιτητικές) and Dangerous (επικίνδυνες) (Βαϊου 2002).

Εργασιακές στρατηγικές: ο καταμερισμός των οικιακών καθηκόντων και η άρνηση των σχέσεων ιεραρχίας

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, έγινε αντιληπτό ότι το “σπίτι” δε συνιστά ένα συνεχές και αδιαίρετο όλο. Εντοπίζεται ένας διαχωρισμός, σύμφωνα με τον οποίο οι δουλειές διαχωρίζονται από τη μία σε “χοντρές” ή “βαριές”, στην “καθαριότητα” και το “σίδερο” που αφορούν τις εργαζόμενες, και από την άλλη σε “λεπτές” ή “λεπτοδουλειές” και τη “λεπτομέρεια” που αφορούν την εργοδότη, όπως και οι “καθημερινές” δουλειές. Για τις Αλβανίδες, ο ακριβής προσδιορισμός των καθηκόντων τους είναι απαραίτητος καθώς γνωρίζουν και δηλώνουν δύο πράγματα: πως “οι δουλειές του σπιτιού δεν τελειώνουν ποτέ” και πως “ποιος δε θέλει να του τα κάνουν οι άλλοι κι αυτός να κάθεται”. Σε αυτό το πλαίσιο, η συναίνεσή τους στον καταμερισμό των οικιακών καθηκόντων, παρότι θεωρούν ότι αυτές αφορά το πιο δύσκολο κομμάτι των οικιακών εργασιών⁶, αποτελεί μια εργασιακή στρατηγική. Τους επιτρέπει να προσδιορίσουν όσο το δυνατό καλύτερα τα εργασιακά τους καθήκοντα, ποιες δουλειές εμπίπτουν στις αρμοδιότητές τους και ποιες όχι, προσδιορίζοντας με αυτόν τον τρόπο το αντικείμενο της εργασίας τους. Κάτι που δεν είναι διατεθειμένες να κάνουν ούτε οι εργοδότες ούτε η επίσημη εργατική νομοθεσία. Έτσι, επιχειρούν να διαχωρίσουν τα δικά τους εργασιακά καθήκοντα από αυτά της “νοικοκυράς” και των άλλων μελών της οικιακής ομάδας. Επιδιώκουν να διαχωριστούν από την “οικιακή βοηθό”, μια εργαζόμενη που, σύμφωνα με τις Αλβανίδες, συνδέεται καθημερινά και αποκλειστικά με ένα σπίτι, και γι αυτό και έχει άλλου είδους εργασιακές υποχρεώσεις και διαμορφώνει άλλου τύπου σχέσεις. Αυτός είναι και ο λόγος που δε δέχονται τον προσδιορισμό “οικιακή βοηθός” και επιλέγουν να ορίζουν περιφραστικά την εργασία τους “έχω σπίτι”, “καθαρίζω σπίτι”, “έχω γυναίκες”. Επιχειρούν, επίσης, να διαχωριστούν από την εργαζόμενη η οποία καλείται δύο ή τρεις φορές το χρόνο για να κάνει τη “γενική καθαριότητα” -μπορεί να είναι η ίδια η οποία καλείται έκτακτα κάποια άλλη μέρα και πληρώνεται με την ώρα γι αυτό-, από την εργαζόμενη που καθαρίζει τις σκάλες ή σιδερώνει τα ρούχα - μπορεί και πάλι να είναι η ίδια, η οποία καλείται σε μόνιμη βάση καθορισμένες μέρες και ώρες, συνήθως απογευματινές, και που πληρώνεται χωριστά και με την ώρα γι αυτά. Μέσω του καταμερισμού των εργασιακών καθηκόντων, ανάμεσα στα άλλα, οι εργαζόμενες θέτουν ένα όριο στις θεωρούμενες ως συνεχείς και χωριστά τέλος απαιτήσεις των εργοδοτριών, προλαβαίνουν τα τυχόν παράπονα για τη μη επιτέλεση κάποιων καθηκόντων, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την επιπλέον εργασία τους σε άλλο χρόνο -απογεύματα, Κυριακές- και για τη με άλλους όρους αμοιβή τους με την ώρα σε αυτό το πλαίσιο.

Όσες μετακινήθηκαν στην εργασία σε διαφορετικά σπίτια, επιδιώκουν, επίσης, τον έλεγχο του τρόπου εργασίας και την απομάκρυνση από τις ματερναλιστικού τύπου σχέσεις εξάρτησης. Αλβανίδες εργαζόμενες αρνούνται την ανάγκη καθοδήγησης και ελέγχου, τις συνεχείς υποδείξεις και παρατηρήσεις, όπως στο παρελθόν. Όπως λέει μια πληροφορήτρια, “ήταν συνέχεια από πίσω μου (η εργοδότη) ... έκανα μια δουλειά, μου έλεγε κάντο έτσι ... κάνε αυτό ... της λέω σταμάτα, τώρα είμαι εγώ εδώ, κάτσε εσύ στην άκρη κι όταν τελειώσω έλα δεις και τότε να μου πεις”. Επιδιώκοντας την εργασιακή τους αυτονομία, προσπαθούν να

οργανώνουν και να κάνουν τις δουλειές με τη σειρά που θεωρούν προτιμότερη και με τον τρόπο που αυτές θεωρούν καλύτερο και για τις ίδιες και για το αποτέλεσμα. Όπως έλεγαν, “ξέρω εγώ, δεν ξέρω πώς γίνονται οι δουλειές στο σπίτι, τι να μου πει;”, “αυτό είναι τώρα σαν το σπίτι μου”, “το έχω βάλει σε σειρά”, “το έχω βάλει σε τάξη”. Διεκδικώντας ισότιμη θέση στο πλαίσιο της εργασιακής αυτής σχέσης, κάνουν με τη σειρά τους υποδείξεις στις εργοδότες, όπως ποια σύνεργα καθαρισμού -καθαριστικά, ξεσκονόπανα, σφουγγάρια, σφουγγαρίστρες, κουβάδες, χαρτιά κουζίνας- είναι προτιμότερα, ποιες ηλεκτρικές συσκευές -σύγχρονα ατμοσίδερα, ηλεκτρικές σκούπες- χρειάζεται να αγοραστούν. Επιπλέον, συμβουλεύουν την εργοδότη για το τι ως νοικοκυρά πρέπει να κάνει για να “κρατάει το σπίτι”, “καθαρό” και “μαζεμένο”, στο διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στις προκαθορισμένες και σταθερές ημέρες παρουσίας της εργαζόμενης. Με αυτή τη λογική, προτιμούν να εργάζονται σε σπίτια όπου οι εργοδότες είναι κι αυτές εργαζόμενες και λείπουν, εργοδότες νεαρής ηλικίας που θεωρούνται λιγότερο απαιτητικές και παρεμβατικές και που είναι πρόθυμες να ακολουθήσουν τις υποδείξεις και τις συμβουλές των εργαζομένων, εργοδότες που όταν είναι παρούσες δουλεύουν μαζί τους και δεν αναλώνονται στο να τις ακολουθούν, να τους κάνουν παρατηρήσεις, υποδείξεις, να τις ελέγχουν.

Από την άλλη, δεν αρνούνται, αλλά ενθαρρύνουν το κλίμα οικειότητας που καλλιεργείται από τις εργοδότες, μέσα από τη ρητορική της συγγένειας, “σαν συγγενής”, της συνάφειας, “σαν φίλη”, και μέσα από πρακτικές, όπως η χρήση του ενικού αριθμού και του μικρού ονόματος της εργαζόμενης, η προσφορά δώρων και υλικών αγαθών αλλά και πληροφοριών και συμβουλών⁷. Συχνά, μάλιστα, ειδικά τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσής τους, όταν βρίσκονταν σε κατάσταση “ανάγκης”, ανέμεναν την έμπρακτη απόδειξη της μεταξύ τους οικειότητας. Μέσα από την παροχή υλικής βοήθειας, συμβουλών, πληροφοριών πιστοποιούνταν το “ενδιαφέρον” των εργοδοτριών για τις εργαζόμενες. Τώρα πια, όμως, λένε ότι στις μεταξύ τους συζητήσεις δεν αναφέρονται μόνο στα δικά τους προβλήματα αλλά και στα προβλήματα που μπορεί να έχουν οι εργοδότες με τη δουλειά, το σύζυγο, τα παιδιά, τους συγγενείς, τους φίλους τους, “μου τα λέει όλα” ή “μου λένε τα δικά τους, τους λέω τα δικά μου”, αλλά και δίνουν σε αυτές τη συμβουλή τους. Συζητούν, επίσης, για θέματα επικαιρότητας και γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως η ακρίβεια, η ανεργία, για θέματα μόδας, αγορών που έχουν κάνει. Δε δέχονται πλέον οτιδήποτε τους προσφέρεται, όπως έκαναν τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσής τους. Δέχονται δώρα τα οποία οι εργοδότες έχουν αγοράσει ειδικά για τις εργαζόμενες, “τώρα το αγόρασε για μένα”, έχοντας λάβει υπόψη το προσωπικό “γούστο” της εργαζόμενης, ή πράγματα ακριβά, με αξία. Επιπλέον, προσφέρουν και οι ίδιες δώρα στις γιορτές των εργοδοτριών ή των άλλων μελών της οικιακής ομάδας - κυρίως των παιδιών. Προσφέρουν, επίσης, πράγματα που φέρνουν ειδικά για τις εργοδότες από τα ταξίδια τους στην Αλβανία - κρασί από τα αμπέλια τους, διάφορα μυρωδικά και βότανα της περιοχής τους, μέλι, γλυκά του κουταλιού, τουρισία, τυριά, βούτυρα. Με αυτό τον τρόπο, εμπλέκονται ισότιμα στο παιχνίδι του δώρου όπου ο κύκλος προσφορά/αποδοχή, κλείνει με την ανταπόδοση, η οποία δεν αναμένεται σε αυτού του τύπου σχέση. Κι αυτό γιατί έχει καταδειχθεί ότι οι εργοδότες μέσω της μονομερούς προσφοράς επιδιώκουν

29

Η αναζήτηση σχέσεων συνάφειας και οικειότητας έχει εντοπιστεί και σε άλλες εργασιακές σχέσεις (βλ. Bourdieu 2000). Έχει συσχετιστεί με την προσδοκία των εργαζομένων να αντιμετωπιστούν με ανθρώπινους όρους, να αποφύγουν την πλήρη αλλοτρίωση της εργασίας τους και με την ελπίδα οι εργοδότες να αναλάβουν μια επιπλέον ευθύνη για αυτούς (Papaïlias 2003: 9). Στην περίπτωση της έμμιθης οικιακής εργασίας, η αναζήτηση σχέσεων συνάφειας και οικειότητας μπορεί να συνδέεται με τον ίδιο τον εργασιακό χώρο, “ιδιωτικός”, και το είδος των σχέσεων που αναμένεται να αναπτυχθούν στο εσωτερικό του. Αυτού του είδους οι σχέσεις θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούν ένα επιπλέον εμπόδιο στη διαδικασία “επαγγελματοποίησης” της έμμιθης οικιακής εργασίας και ένα επιπλέον επιχείρημα στη θεωρητική άποψη που υποστηρίζει ότι η έμμιθη οικιακή εργασία αποτελεί μια δουλειά η οποία “ανθίσταται στην επαγγελματοποίηση” (βλ. Lutz and Schwalgin 2005).

να υποβάλλουν στις εργαζόμενες το αίσθημα της υποχρέωσης και της οφειλής (Rollins 1985: 192-3).

Πολλές από τις εργαζόμενες, όταν απευθύνονται στις εργοδότες, προτιμούν να χρησιμοποιούν το μικρό τους όνομα και τον ενικό και όχι την προσφώνηση “κυρία” και τον πληθυντικό, εκτός αν πρόκειται για την αρχή της εργασιακής σχέσης, για εργοδότες μεγάλης ηλικίας και γενικά όταν υπάρχει μεγάλη διαφορά ηλικίας. Εξηγούν τη μη επιθυμία τους να χρησιμοποιούν τον πληθυντικό είτε με αναφορά στο παρελθόν, όπως χαρακτηριστικά έλεγε μία πληροφορήτρια “στην Αλβανία δεν είχαμε κυρίες, ήμασταν όλες συντρόφισσες”, είτε με αναφορά στην αδυναμία κατανόησης της λειτουργίας του, “γιατί να πω τι κάνετε, είναι πολλές;”, “ρωτάω και για τον άντρα της;”, είτε γιατί, όπως έλεγαν όλες, “δε μου αρέσει ο πληθυντικός, δημιουργεί απόσταση”.

Η άρνηση να δεχτούν μονομερώς την καθοδήγηση, την προσφορά, τον πληθυντικό, αναδεικνύει την άρνησή τους να θέσουν εαυτές σε υποδεέστερη θέση στο πλαίσιο μιας ιεραρχικά δομημένης σχέσης και να κυρώσουν το στάτους και την ισχυρότερη θέση των Ελληνίδων εργοδοτριών. Αναδεικνύει την επιθυμία και τη διαρκή τους προσπάθεια να διαμορφώσουν μια σχέση ισοτιμίας, να μειώσουν την “απόσταση” που οι Ελληνίδες εργοδότες δημιουργούν τόσο στο πλαίσιο της εργασιακής σχέσης όσο και γενικότερα σε αυτό της ελληνικής κοινωνίας.

Η άρνηση να αποδεχτούν την ιεραρχική διάσταση της εργασιακής σχέσης, και η προσπάθεια να διαμορφώσουν μια σχέση ισοτιμίας με τις εργοδότες συνδέεται με τον τρόπο που οι Αλβανίδες αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, με την προέλευσή τους από μια γειτονική χώρα που ανήκε στο πρώην σοσιαλιστικό μπλοκ. Ακόμα και αυτές που πολιτικά δε στηρίζουν το κομμουνιστικό καθεστώς, εργασιακά έχουν αναφορές σε αυτό. Ένα καθεστώς το οποίο δεν απαξίωνε τη χειρωνακτική εργασία, αντίθετα τοποθετούσε υψηλά αξιακά τους εργάτες, το οποίο τους είχε κάνει καχύποπτους απέναντι στα καπιταλιστικά καθεστώτα και “γνώστες” των εκμεταλλευτικών συνθηκών εργασίας σε αυτά. Οι Αλβανίδες δε νιώθουν κατώτερες από τις εργοδότες τους εθνοτικά, καθώς θεωρούν ότι η χώρα τους αποτελεί ιστορικά και πολιτισμικά κομμάτι της υπόλοιπης “Δυτικής” Ευρώπης από το οποίο διαχωρίστηκε πολιτικά. Συμμετείχε, όμως, στη σοσιαλιστική Ευρώπη η οποία είχε επιτύχει υψηλό επίπεδο υγείας, παιδείας, πολιτιστικής ζωής, βιομηχανικής ανάπτυξης. Μάλιστα, με την Ελλάδα αναπτύσσεται ένας ανταγωνισμός, ο οποίος στηρίζεται στο ότι θεωρούν πως οι δύο γειτονικές χώρες, -οι οποίες απέκτησαν σαφώς προσδιορισμένα εθνικά σύνορα στις αρχές του 20ου αιώνα και βρέθηκαν κατά την περίοδο του “ψυχρού πολέμου” σε αντίθετα πολιτικά στρατόπεδα και τυπικά σε εμπόλεμη κατάσταση η οποία έληξε το 1987- δε θα είχαν διαφορές αν η ιστορία της έφερνε στην ίδια πλευρά του κόσμου. Οι Αλβανίδες δε νιώθουν κατώτερες από τις εργοδότες τους ταξικά. Κι αυτό άλλοτε επικαλούμενες το παρελθόν και συγκεκριμένα το μορφωτικό τους επίπεδο και την τότε εργασιακή τους θέση -συχνά αμφότερα υψηλότερα από τα αντίστοιχα ορισμένων εργοδοτριών-, τη συμμετοχή τους στους μηχανισμούς του κόμματος, των γυναικείων οργανώσεων. Και άλλοτε επικαλούμενες το παρόν και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής στην Ελλάδα, την περιουσία που έχουν πλέον αποκτήσει στην Αλβανία ή/και

στην Ελλάδα, τις σπουδές ή την εργασία των παιδιών τους. Εδώ χρειάζεται να επισημανθεί πως στη διαμόρφωση αυτής της στάσης, φαίνεται να παίζει ρόλο και το ότι οι εργαζόμενες στις οποίες αναφέρομαι, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν εργάζονται σε εργοδότες που ανήκουν στα μεγαλοαστικά αλλά στα μικροαστικά στρώματα.

Συμπερασματικά

Στην Ελλάδα, οι Αλβανίδες μετανάστριες συνέβαλαν με την παρουσία, τις εννοιολογήσεις και τις πρακτικές τους, στη διαμόρφωση ενός φαινομένου, που έχει χαρακτηριστεί ως η πιο σημαντική αλλαγή η οποία συντελέστηκε στα τέλη του 20ου αιώνα στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας. Στην άνοδο ή επανα-ανακάλυψη (rise or reinvention) της εργασίας του καθαρισμού διαφορετικών σπιτιών, δηλαδή, του επαγγέλματος της καθαρίστριας, της “παραδουλεύτρας”, όπως ονομαζόταν στο παρελθόν (Mclsaak Cooper 2004: 293). Οι Αλβανίδες στην πλειονότητά τους δεν εργάζονται ως εσωτερικές, αντίθετα έχουν το δικό τους σπίτι, όπου ζουν μόνες, με το σύζυγο και τα παιδιά τους, ή με άλλα μέλη της οικογένειάς τους. Δεν εργάζονται καθημερινά και αποκλειστικά σε ένα “σπίτι” αλλά σε διαφορετικά με βάση ένα εβδομαδιαίο πρόγραμμα. Θεωρούν τους εαυτούς τους εργαζόμενες και “ελεύθερους επαγγελματίες”, αφού προσφέρουν ταυτόχρονα την εργατική τους δύναμη και τις υπηρεσίες τους σε διαφορετικούς ανθρώπους. Αυτή η αντίληψη οδήγησε σε αλλαγή τόσο του τρόπου με τον οποίο πλέον τις βλέπουν οι εργοδότες και διαμορφώνουν τις απαιτήσεις τους και τις μεταξύ τους σχέσεις όσο και στην αλλαγή του τρόπου με τον οποίο τις αντιμετωπίζει το ελληνικό κράτος⁸. Οι Ελληνίδες εργοδότες, μετά από χρόνια συνεργασίας με τις Αλβανίδες και μετά από διάφορες διακυμάνσεις, έχουν καταλήξει -χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν εξακολουθούν να υπάρχουν “γκρίζες ζώνες”, προστριβές, παράπονα- σε “συναίνεση”, σε ένα “modus vivendi”. Κι αυτό και όσον αφορά το είδος, το εύρος και τον τρόπο επιτέλεσης των εργασιακών καθηκόντων, και όσον αφορά τη διαμόρφωση των εργασιακών όρων, όπως οι ώρες εργασίας, η πραγματοποίηση διαλειμμάτων, ο τρόπος και το ποσό πληρωμής, το πότε και το πόσο των αυξήσεων, και όσον αφορά τη διαμόρφωση των μεταξύ τους σχέσεων σε μια βάση αμοιβαίου “ενδιαφέροντος”. Με τη σειρά του, το ελληνικό κράτος τα τελευταία χρόνια τις ενέταξε σε ένα σύστημα ασφάλισης “ευέλικτο” (βλ. Στρατηγάκη 2007: 205), το οποίο αποτυπώνει τις ιδιαιτερότητες της εργασίας τους, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα στα χρόνια. Οι Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες έχουν “αυτασφάλιση”, όπως λένε οι ίδιες, και καταθέτουν οι ίδιες και όχι οι εργοδότες τις εργασιακές τους εισφορές, κάτι που τις εντάσσει στην κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών. Και ενώ έχουν μπλοκ αποδείξεων παροχής υπηρεσιών, μέσω αυτού εξασφαλίζουν ένσημα από το Ι.Κ.Α, κάτι που τις εντάσσει στην κατηγορία των εργαζομένων (για περισσότερα στοιχεία για το καθεστώς ασφάλισης βλ. Parsanoglou & Tsianoglou 2007).

Οι Αλβανίδες μετακινούνται από την εξάρτηση στην αυτονόμηση και διαμορφώνουν την εργασία τους με όρους ελεύθερων επαγγελματιών/εργαζομένων που ορίζουν το χρόνο, τη διάθεση της εργατικής τους δύναμης, τη μορφή και το περιεχόμενο της δουλειάς τους. Οι αλλαγές στο πλαίσιο της έμμισθης οικιακής εργασίας γίνονται αντιληπτές από τις ίδιες ως

⁸ Αυτό, πέρα από το να αποτελεί μια απλή διαπίστωση ή καταγραφή, εγγράφεται και ως εμπλοκή, στον προβληματισμό γύρω από τη σχέση μεταξύ δομής/συστήματος από τη μία και δράσης/υποκειμένου από την άλλη. Πολύ περισσότερο εγγράφεται ως υιοθέτηση, από την ερευνήτρια και συγγραφέα, μιας συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης. Αυτής που υποστηρίζει ότι η δράση των υποκειμένων, και στην περίπτωσή μας των μεταναστριών, δεν καθορίζεται από δυνάμεις πέρα και έξω από αυτές, και που αυτό το οποίο στην καλύτερη περίπτωση αποτελεί είναι μια αντί-δραση απέναντι στην κατεξοχήν δράση που είναι αυτή των ελίτ ή του συστήματος. Αντίθετα, η δράση των μεταναστριών παράγει την πραγματικότητα και είναι αυτή που συχνά καθοδηγεί τις επιλογές και τις πολιτικές των ελίτ και του συστήματος. Μάλιστα, όπως αναφέρεται, “οι πολιτικές που χαράσσουν οι ελίτ συνιστούν αντί-δραση στις πράξεις και τις πολιτικές των υποτελών” (Μαυράκης και άλλοι 2006: 77).

ενδυνάμωση της εργασιακής τους θέσης. Τις συνδέουν με τα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, με τη νομιμοποίησή τους, με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας και γενικά με τη δυναμική συμμετοχή τους στην ελληνική πραγματικότητα (βλ. Mai 2003 και Zinn 2005 για τον “δυναμικό” και “ανοιχτό” τρόπο συμμετοχής των Αλβανών μεταναστών στην ιταλική κοινωνία). Πάνω απ’ όλα, όμως, συνδέουν την ενδυνάμωση της εργασιακής τους θέσης με τη διάθεσή τους να εργαστούν σκληρά, με την υψηλή ποιότητα της εργασίας τους, με τη σωστή τους συμπεριφορά στους εργασιακούς χώρους και με τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Αυτά ήταν που τις οδήγησαν στην απομάκρυνση από τη θέση “ανάγκης” στην οποία βρίσκονταν, και σε αυτό που θεωρούν βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης και επιτυχία της μεταναστευτικής τους εμπειρίας.

Τα στοιχεία αυτά, δηλαδή, η σκληρή και ποιοτική εργασία, η σωστή εργασιακή και εν γένει, αφού πρόκειται για εργασία σε “ιδιωτικό” χώρο, συμπεριφορά -“ηθική”, όπως τη χαρακτηρίζαν και οι ίδιες και οι εργοδότες συχνά σε αντιπαραβολή με αυτή των άλλων μεταναστριών από το πρώην ανατολικό μπλοκ-, σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο είχαν μάθει να αξιολογούν την εργασία, χειρωνακτική και πνευματική, αλλά και να εργάζονται και να υπάρχουν στην Αλβανία κατά την περίοδο της διακυβέρνησης από το κομμουνιστικό κόμμα. Ταυτόχρονα, σχετίζονται με το δεδομένο της μεταναστευτικής τους ιδιότητας, δηλαδή της εγκατάστασης και της εργασίας τους στην Ελλάδα. Πέρα από το ποια ήταν η πραγματικότητα που συνάντησαν, ο τρόπος με τον οποίο η τελευταία έγινε αντιληπτή, ερμηνεύτηκε και αντιμετωπίστηκε, οργανώθηκε με βάση την εικόνα που είχαν για την καπιταλιστική “Δύση”. Η “Δύση” φαντασιωνόταν ταυτόχρονα ως ένας κόσμος ελευθερίας κινήσεων, εργασιακών ευκαιριών, ευκαιριών πλουτισμού και κατανάλωσης -εικόνα που προερχόταν από την ιταλική τηλεόραση την οποία παράνομα για μεγάλο διάστημα παρακολουθούσαν (βλ. Mai 2003)- και ως ένας κόσμος απειλητικός και επικίνδυνος, λόγω φτώχειας, ανεργίας, εκμετάλλευσης, ναρκωτικών, πορνείας, βίας, ελευθεριότητας - εικόνα που προερχόταν από την προπαγάνδα του κόμματος και των διαφόρων οργανώσεών του. Συνδυάζοντας στοιχεία και των δύο πηγών πληροφόρησης, καθώς και στηριζόμενες σε μια δεύτερη φάση σε αφηγήσεις άλλων μεταναστών αλλά και στην ίδια τους την εμπειρία, άφηναν πίσω τη φτώχεια, τον περιορισμό και την ασφάλεια και πορεύονταν προς την αφθονία, την ελευθερία, την ανασφάλεια, την εκμετάλλευση. Για να επιτύχουν έπρεπε να ενεργοποιήσουν όχι μόνο αυτό που ήξεραν, δηλαδή την εργατικότητα τους, αλλά και αυτό που δεν ήξεραν, δηλαδή την ατομική διεκδίκηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων. Και αυτό έκαναν.

- Andall, J. 2000, "Organising Domestic Workers in Italy: The Challenge of Gender, Class and Ethnicity", στο Anthias, F. and G. Lazaridis (eds.) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford: Berg: 145-171
- Anthias, F. and G. Lazaridis 2000, "Introduction: Women on the Move in Southern Europe", στο Anthias, F. and G. Lazaridis (eds.) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford: Berg: 1-14
- Bakan, A. and Stasiulis, D. 1995, "Making the Match: Domestic Agencies and the Racialization of Women's Household Work", *Sign*, Vol.20, n.3 : 303-335
- Bourdieu, P. 2000 (1984), *Πρακτικοί λόγοι: για τη θεωρία της δράσης*, Αθήνα: Πλέθρον
- Constable, N. 1997, *Maid to Order in Hong Kong: Stories of Filipina Workers*, Ithaca: Cornell University
- Fauve-Chamoux, A. and Sarti, R. (eds) 2004, *Domestic service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalisation of Domestic Work 16th-21th centuries*, Peter Lang
- Hondagneu-Sotelo, P. 2007 (2000), *Domestica : Immigrant Workers. Cleaning and caring in the shadows of affluence*, Berkeley: University of California Press
- Iossifides, Th. 1997, "Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Study of Albanians, Egyptians and Filipinos", στο King, R. και Black, R. (επιμ.), *Southern Europe and the New Immigrations*, Brighton: Sussex Academic Press
- Λαλιώτου, Ι. 2006, "Κινητικότητα, μετανάστευση και υποκείμενο μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης", *Σύγχρονα Θέματα*, 92: 82-86
- Λαζαρίδη, Γ. 1995, "Μετανάστριες στην Ελλάδα - οικιακές βοηθοί από Φιλιππίνες και Αλβανία - μια επιτόπια μελέτη", στο Βωβού, Σ., Μπομπόλου, Λ. και Παμπούκη, Ε. (Επιμ.), *Εθνικισμός, ρατσισμός, κοινωνικό φύλο*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής: 47-75
- Lazaridis, G. 2000, "Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression" in Anthias, F. and Lazaridis, G. (Eds), *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford: Berg: 49-79
- Lutz, H. and Schwalgin, S. 2004, "Irregular Migration and the Globalization of Domestic Work", in Fauve-Chamoux, A. and Sarti, R. (Eds), *Domestic service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalisation of Domestic Work 16th-21th centuries*, Peter Lang: 297-315
- Lutz, H. and Schwalgin, S. 2005, "When Homes Become a Workplace: Domestic Work as an Ordinary Job?", paper presented at the International Conference on "Migration and Domestic Work in Global Perspective", Wassenaar, May, 26th-29th 2005
- Mai, N. 2003, "The Albanian Diaspora in-the-Making: Media, Migration and Social Exclusion", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V.31, n.3: 543-561
- Mai, N. and Schwandner-Sievers, S. 2003, "Albanian migration and new transnationalisms", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V.29, n. 6: 939-948

- Maratou-Alipranti, L. and Fakiolas, R. 2003, "The lonely path of immigrant women in Greece" στο Tastsoglou, E. and Maratou-Alipranti, L. (επιμ.), *The Greek Review of Social Research (Special Issue: Gender and International Migration: Focus on Greece)*, 110 A: 165-188
- Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ., Τσιάνος, Β. 2006, "Και όμως κινούνται: η επανάσταση των προσδοκιών και η αυτονομία των μεταναστών", στο *Σύγχρονα Θέματα*, τ.92: 72-81
- Mclsaac Cooper, Sh. 2004, "From Family Member to Employee: Aspects of Continuity and Discontinuity in English Domestic Service, 1600-2000", in Fauve-Chamoux, A. and Sarti, R. (Eds), *Domestic service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalisation of Domestic Work 16th-21th centuries*, Peter Lang: 277-296
- Papailias, P. 2003, "'Money of Kurbet is money of blood': the making of a 'hero' of migration at the Greek-Albanian border", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V.29, n.6: 1058-1079
- Parsanoglou, D., Tsianoglou, J. 2007, *Integration of Female Domestic Workers: Strategies for Employment and Civic Participation. Greek National Report*. ANTIGONE Information and Documentation Centre on Racism, Ecology, Peace and Non-Violence, Inti Preparatory Actions 2005: Mediterranean Institute of Gender Studies (MIGS)
- Πέτιφερ, Τζ., Βίκερς, Μ. 1998, *Αλβανία: Από την αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Polo, S., Puto, A. (with the collaboration of Frasheri, K. and Anamali, S.) 1981, *The History of Albania*, London: Routledge and Kegan Paul
- Psimmenos, I. and Kassimati, K. 2004, "Shifting Work Identities and Oppositional Work Narratives: The Case of Albanian Domestic and Construction Workers in Greece", in Inglessi, Ch., Lyberaki, A., Vermeulen, H. and Wijngaarden, G. (Eds), *Immigration and Integration in Northern Versus Southern Europe*, Athens: Netherlands Institute in Athens: 85-117
- Rollins, J. 1985, *Between Women: Domesticity and Their Employer*, Philadelphia: Temple University Press
- Romero, M. 1992, *Maid in the U.S.A.*, New York, London: Routledge
- Στρατηγάκη, Μ. 2007, *Το Φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Vaiou, D. 2002, "In the Interstices of the City: Albanian Women in Athens", στο *Espace, Populations, Sociétés*, 3: 373-385
- Zinn, D.L. 2005, "The second generation of Albanians in Matera: the Italian experience and prospects for future ties to the homeland", in *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7(2): 259-277

Αμειβόμενη και μη οικιακή εργασία : από την πλευρά των εργοδοτριών

ΡΕΒΕΚΚΑ ΚΕΦΑΛΕΑ, ΑΛΕΚΑ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΤΟΥ, ΕΜΠ

Εισαγωγή

Στο πλαίσιο της έρευνας “Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωρο-κοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας” συνομιλήσαμε με οκτώ Ελληνίδες, εργοδότες γυναικών από την Αλβανία και τη Βουλγαρία. Οι έξι από αυτές απασχολούν εξωτερικές οικιακές βοηθούς (πέντε από την Αλβανία και μία από τη Βουλγαρία), ενώ οι άλλες δύο εσωτερικές βοηθούς για τη φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων (και οι δύο από τη Βουλγαρία).

Οι εργοδότες της έρευνάς μας, γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων, σε ηλικίες μεταξύ 37 και 66¹, μόνες, παντρεμένες ή χωρισμένες, με παιδιά (μικρά ή μεγάλα) ή και εγγόνια, αλλά και χωρίς παιδιά, με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (με λυκειακή, πανεπιστημιακή ή άλλη ανώτερη εκπαίδευση) και έντονη επαγγελματική ή άλλη δραστηριότητα, κατοικούν στο κέντρο της πόλης ή σε κοντινά προάστια (οι τέσσερις από αυτές στις γειτονιές της Κυψέλης και των Σεπολίων, όπου εστιάζεται η έρευνα).

¹Οι ηλικίες αφορούν την εποχή της συνέντευξης.

Συνταξιούχοι ή ακόμη στον επαγγελματικό αγώνα, υπάλληλοι ή στο ελεύθερο επάγγελμα, με ωράρια που σε ορισμένες περιπτώσεις φθάνουν ή υπερβαίνουν το δωδεκάωρο και με επαγγελματική εμπειρία που καλύπτει από 13 έως 43 χρόνια², όλες έχουν εργαστεί ή εργάζονται έξω από το σπίτι είτε για βιοποριστικούς λόγους είτε γιατί το επάγγελμά τους, εκτός από την οικονομική ανεξαρτησία που τους εξασφαλίζει, τους προσφέρει και ιδιαίτερη πνευματική ικανοποίηση ως δημιουργική απασχόληση.

²Ο χρόνος εργασιακής εμπειρίας αφορά την εποχή της συνέντευξης.

Η ανάγκη για βοήθεια στο σπίτι

Η ανάγκη για την πρόσληψη οικιακής βοηθού ή/και βοηθού φροντίδας προκύπτει, όχι μόνο από τις αυξημένες επαγγελματικές υποχρεώσεις, αλλά και από τη μεταβαλλόμενη σύνθεση του νοικοκυριού, τόσο του δικού τους, όσο και των κοντινών μελών της ευρύτερης οικογένειας από τις εκάστοτε συνθήκες (χρόνου, υγείας κτλ.), αλλά και από τον έμφυλο καταμερισμό των οικιακών καθηκόντων μεταξύ των συζύγων (όταν πρόκειται για ζευγάρια). Οι γυναίκες αποφασίζουν οι ίδιες και προσλαμβάνουν άλλη ή άλλες γυναίκες για να εργαστούν στο χώρο του σπιτιού, προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των πολλαπλών κοινωνικών τους ρόλων. Από τη στιγμή που δημιουργούν το δικό τους νοικοκυριό είτε γιατί παντρεύονται και

αποκτούν παιδιά είτε όχι οι υποχρεώσεις των γυναικών αυξάνονται και ο χρόνος τους περιορίζεται.

Οι σύζυγοι (όταν πρόκειται για ζευγάρια) βοηθούν στις εργασίες του νοικοκυριού, τις περισσότερες φορές, όμως, η βοήθεια αυτή περιορίζεται στο μαγείρεμα, στη φροντίδα των παιδιών, σε τυχόν επιδιορθώσεις και στις εξωτερικές εργασίες (υποχρεώσεις του νοικοκυριού προς τις δημόσιες υπηρεσίες, εβδομαδιαία ψώνια). Το συγύρισμα και το καθάρισμα του σπιτιού, το πλύσιμο των ρούχων και το σιδέρωμα παραμένουν γυναικεία ασχολία.

Για τη φροντίδα των παιδιών, όσο είναι ακόμα μικρά, επιστρατεύεται η γιαγιά, ίσως και ο παππούς, συνήθως οι δικοί της γονείς που προσφέρουν το χρόνο και την αγάπη τους, ανάλογα με την ηλικία, την κατάσταση της υγείας τους και τη διαθεσιμότητά τους. Η χωρική εγγύτητα των κατοικιών του ζευγαριού και των συγγενών, στοιχείο το οποίο ανέδειξε η έρευνα, διευκολύνει τα πράγματα. Όταν αυτή δεν υπάρχει, αναζητούνται διευθετήσεις και λύσεις για τη μετακίνηση των παιδιών ή της γιαγιάς προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Οικιακή βοήθος (εσωτερική, εξωτερική)

Όταν δεν υπάρχει η δυνατότητα της βοήθειας από την πλευρά των γονιών ή το ζευγάρι δεν θέλει να τους επιβαρύνει και όσο τα παιδιά είναι ακόμη μικρά, η πρόσληψη μιας baby-sitter είναι η επόμενη εναλλακτική λύση. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, προτιμάται η baby-sitter να είναι Ελληνίδα και αυτό κυρίως λόγω της γλώσσας. Από τη μία πλευρά, ενδεχομένως μια αλλοδαπή γυναίκα να μην ξέρει πολύ καλά τη γλώσσα και να αδυνατεί να επικοινωνήσει με το παιδί, από την άλλη ένα μικρό παιδί βρίσκεται σε εκείνη τη φάση της ζωής του που μαθαίνει να μιλά και πρέπει να μάθει να μιλά σωστά.

Με το πέρασμα του χρόνου, λίγο πριν ή μετά τη συνταξιοδότηση, ηλικιωμένοι ή ανήμποροι γονείς, καμιά φορά και μια θεία, χρειάζονται φροντίδα. Και ενώ υπάρχει μία διστακτικότητα απέναντι σε μία αλλοδαπή για τη φροντίδα των μικρών παιδιών, όταν πρόκειται για τη φροντίδα ηλικιωμένων ή ανήμπορων συγγενικών προσώπων, η προσφυγή σε αυτήν την αλλοδαπή γυναίκα μοιάζει να είναι η μόνη ή η πιο αποδεκτή λύση, σε σχέση με την “εγκατάλειψη” σε οίκο ευγηρίας ή άλλο ίδρυμα.

“ (οι αλλοδαπές) είναι πιο θετικές, πρόθυμες, άμα τους πεις κάτι το κάνουν ... Για έναν παππού, ας πούμε, που χρειάζεται εσωτερική φροντίδα, δεν έβρισκες Ελληνίδα να πάει να μείνει εσωτερική σε ένα σπίτι.”

Νένα

“ Η μόνη εναλλακτική λύση που υπήρχε, από το να μην πάρουμε γυναίκα, ήταν να βάλουμε τη μάννα μας σε ίδρυμα. Ποτέ δεν το θέλαμε και οι δύο (αδελφές).”

Γεωργία

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η αλλοδαπή εργαζόμενη μένει στο σπίτι του προσώπου που φροντίζει (εσωτερική) και στα καθήκοντά της, εκτός από την φροντίδα για την υγιεινή του

ηλικιωμένου προσώπου και τη συντροφιά συμπεριλαμβάνονται και τα λεγόμενα οικιακά: συγύρισμα και καθάρισμα του σπιτιού, μαγείρεμα, πλύσιμο ρούχων, σιδέρωμα.

“... η φροντίδα της μητέρας μου, το να την ταΐσει, να την αλλάξει, ε, να την προσέξει ... να 'χει το σπίτι καθαρό, να κάνει κάποια ψώνια ...”

Γεωργία

Η εργοδότης της βοηθού φροντίδας και το πρόσωπο που έχει ανάγκη από φροντίδα τις περισσότερες φορές δεν ταυτίζονται. Συνήθως, μία κόρη ή νύφη, που μένει κοντά ή στην ίδια πολυκατοικία, είναι εκείνη που αναζητά και προσλαμβάνει την αλλοδαπή γυναίκα, την αμείβει και πολλές φορές τη βοηθά με τις άδειες παραμονής και εργασίας. Περιστασιακά, την απασχολεί ως οικιακή βοηθό και στο δικό της σπίτι, με ιδιαίτερη αμοιβή.

“Και αυτές τις γυναίκες χρησιμοποιούσαμε και όταν θέλαμε να μας κάνουν δουλειές εδώ στο σπίτι, έξω από τα λεφτά που τους δίνουμε, εντελώς ξεχωριστά. Και αυτήν που έχουμε τώρα την παίρνουμε για οικιακή βοηθό.”

Σοφία

Οι περιπτώσεις που η βοηθός φροντίδας είναι ανασφάλιστη και χωρίς χαρτιά δεν είναι σπάνιες. Στη μία περίπτωση που εμείς συναντήσαμε επρόκειτο για μία γυναίκα γύρω στα 60, η οποία σκόπευε να επιστρέψει στην πατρίδα της σύντομα και προτίμησε να κρατήσει τα χρήματα.

“Εγώ είχα βάλει στην αγγελία 500 ευρώ και τα ένημα ... Τον πρώτο μήνα της έβαλα ένημα και μετά από το δεύτερο μήνα μου λέει: “Εγώ δεν τα θέλω. Εγώ θα γυρίσω πίσω ... έχω άδεια παραμονής μέχρι το 2008, εγώ τα θέλω σε λεφτά. Γιατί να μου τα πάρει το Ι.Κ.Α.;"... Είναι μεγάλη γυναίκα, είναι 60 τόσων χρονών ... Αυτό μου είπε, οπότε τα πήρε σε λεφτά.”

Γεωργία

Η ίδια η γυναίκα που έχει την ευθύνη του νοικοκυριού και της φροντίδας της οικογένειας (συνήθως σύζυγος και μητέρα), είναι επίσης αυτή που επιλέγει μία ξένη γυναίκα, η οποία θα τη βοηθήσει στις δουλειές του σπιτιού ή θα τις αναλάβει στη θέση της με αμοιβή. Η έλλειψη χρόνου που οφείλεται στις επαγγελματικές και οικογενειακές υποχρεώσεις, η ανάγκη για προσωπικό ελεύθερο χρόνο ή και η απέχθεια για τις οικιακές εργασίες είναι ορισμένοι από τους λόγους αναζήτησης οικιακής βοηθού που οι εργοδότες ανέφεραν.

“Δεν θα μπορούσα να δουλέψω. Ή με τον ελεύθερο χρόνο που θέλω να έχω, κάποιες στιγμές να ασχολούμαι με τα χόμπι μου. Ή να ασχολούμαι πολύ που θέλω με τα παιδιά μου. Το έκανα για να προστατέψω τη σχέση μου με τα παιδιά μου ... Είμαι αρνητική στο να κάνω δουλειές, το μισώ. Δεν με εκπροσωπούν αυτές οι δουλειές. Προτιμώ να πληρώνω κάποιον άνθρωπο και να ασχολούμαι με τα δικά μου θέματα.”

Γιώτα

Η συχνότητα με την οποία η οικιακή βοηθός έρχεται στο σπίτι εξαρτάται από τις ανάγκες και

Οι περισσότερες από τις αλλοδαπές που απασχολούν οι εργοδότες με τις οποίες συνομιλήσαμε είναι αυτο-ασφαλισμένες στο ΙΚΑ ή είναι ασφαλισμένες από τον σύζυγό τους - εάν είναι παντρεμένες και βρίσκονται εδώ με την οικογένειά τους.

τις οικονομικές δυνατότητες του νοικοκυριού. Μία έως τρεις φορές την εβδομάδα, ή μια φορά κάθε δεκαπέντε μέρες, για τρεις έως οκτώ ώρες, η οικιακή βοηθός είναι part-time απασχολούμενη ως προς την εργοδότη. Πληρώνεται με την ώρα, σπανιότερα με τη μέρα και τις περισσότερες φορές η αμοιβή της δεν περιλαμβάνει την ασφάλισή της³.

Οι εργοδότες διακρίνουν τα καθήκοντα των οικιακών βοηθών σε τακτικά και έκτακτα. Στα τακτικά ανήκουν, συνήθως, το καθάρισμα του σπιτιού και το σιδέρωμα των ρούχων, οι “χοντροδουλειές”, αυτές που απαιτείται να γίνονται σε εβδομαδιαία βάση, ενώ στα έκτακτα το καθάρισμα των χαλιών και (σε όσα σπίτια υπάρχει) του κήπου ή η βοήθεια στην προετοιμασία κάποιου γιορτινού τραπέζιου, ή εποχιακές ή συγκυριακές δουλειές που γίνονται μετά από συνεννόηση: για τις έκτακτες εργασίες, η οικιακή βοηθός καλείται πολλές φορές να έρθει στο σπίτι της εργοδότης της σε μέρες και ώρες διαφορετικές από τις συμφωνημένες και πληρώνεται extra.

Εκτός, όμως, από αυτές τις δύο κατηγορίες εργασιών, υπάρχουν και εκείνες που η εργοδότης προτιμάει για διάφορους λόγους να κάνει μόνη της. Πρόκειται είτε για εργασίες που η ίδια θεωρεί επικίνδυνες,

“... να καθαρίσει τα τζάμια απ' έξω δεν της επιτρέπω. Και μονίμως τα τζάμια είναι λερωμένα. Αλλά δεν της επιτρέπω... ό,τι είναι επικίνδυνο, είναι απαγορεύσιμο.”

Γιώτα

είτε για εργασίες που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως “άβατες”. Το μαγείρεμα είναι μία χαρακτηριστική από τις “άβατες” εργασίες. Οι οικιακές βοηθοί σπάνια μαγειρεύουν στα σπίτια τα οποία καθαρίζουν, για ποικίλους λόγους. Ο βασικότερος φαίνεται να είναι ο περιορισμένος χρόνος που η οικιακή βοηθός βρίσκεται στο σπίτι σε συνδυασμό με την προτεραιότητα των εργασιών που η εργοδότης θέτει κάθε φορά (ποιες εργασίες, δηλαδή, επιθυμεί να γίνουν). Βέβαια, οι προτεραιότητες αυτές δεν είναι αποκομμένες από τον έμφυλο καταμερισμό των εργασιών μέσα στο νοικοκυριό⁴, αλλά και από τις αντιλήψεις της εργοδότης για το μαγείρεμα και το φαγητό. Έτσι, αν και το μαγείρεμα ανήκει στις οικιακές εργασίες, για αρκετές από τις εργοδότες της έρευνάς μας εντάσσεται στη σφαίρα της φροντίδας, τόσο του εαυτού τους, όσο και της οικογένειάς τους, και πολλές φορές μιλούν με υπερηφάνεια για τις επιδόσεις τους στη μαγειρική.

“... δεν χρειάζεται και να μαγειρέψει, όχι. Νομίζω ότι θα χάσει το χρόνο της ... Αυτό είναι καθαρά δική μου δουλειά ... Αλλά και το ότι μ' αρέσει να μαγειρεύω. Δεν μου κάνει κόπο. Προτιμώ, επειδή είμαι και ιδιότροπη, να το 'χω φτιάξει μόνη μου το φαί. Αυτό που ξέρω ότι τρώω τόσα χρόνια.”

Χριστίνα

“... εγώ ασχολούμαι μόνο με τη διατροφή τους ... Το βρίσκω σαν κάτι πολύ ευχάριστο που εξυπηρετεί τις ανάγκες της οικογένειας και δεν έχω καταπιεστεί ποτέ να μαγειρέψω ... (Το να φροντίζω τους άλλους) με ενθουσιάζει. Είναι μέρος της ζωής μου. Και πολλές φορές έρχονται οι φίλοι των παιδιών μου στο σπίτι και τους κάνω

Πολλές φορές το μαγείρεμα “παραχωρείται” στις μητέρες ή και τους συζύγους.

τραπέζια, επειδή μαγειρεύω πολύ καλά ...”

Γιώτα

Οι εργοδότες προτιμούν η συμφωνία των καθηκόντων είτε πρόκειται για την οικιακή βοηθό είτε για τη βοηθό φροντίδας να γίνεται με την έναρξη της συνεργασίας τους. Με αυτόν τον τρόπο η εργοδότης δεν προσπαθεί απλώς να οριοθετήσει την επαγγελματική σχέση, αλλά και να αποδεσμευτεί όσο το δυνατόν γρηγορότερα από τα οικιακά καθήκοντα ή τουλάχιστον από κάποια από αυτά και να απελευθερώσει χρόνο για τον εαυτό της, την οικογένειά της ή την εργασία της.

“... είναι προτιμότερο στη γυναίκα που θα 'ρθει να της μιλήσεις εξ αρχής με ειλικρίνεια και να της πεις ακριβώς τι έχει να αντιμετωπίσει ... Της δείξαμε κάποια πράγματα, βέβαια. Είχε μια εκπαίδευση μια βδομάδα περίπου. Μετά εντάξει, τα 'μαθε.”

Σοφία

Οι εργοδότες, άλλοτε απουσιάζουν από το σπίτι την ώρα που η οικιακή βοηθός είναι εκεί και εργάζεται, άλλοτε βρίσκονται εκεί και είτε υποδεικνύουν και επιτηρούν τι πρέπει να γίνει είτε συμμετέχουν και οι ίδιες στο καθάρισμα. Σε αυτήν τη δεύτερη περίπτωση, ο λόγος της πρόσληψης οικιακής βοηθού δεν είναι η απελευθέρωση χρόνου, αλλά η βοήθεια προς την εργοδότη, ώστε να κάνει τις οικιακές εργασίες πιο γρήγορα και πιο ξεκούραστα.

Η δυνατότητα να πληρώνεται κάποια άλλη γυναίκα για να κάνει τις δουλειές του σπιτιού δεν υπάρχει πάντα. Πολλές εργοδότες καταφεύγουν στη βοήθεια μιας άλλης γυναίκας όταν φθάνουν στη σύνταξη, όταν τα παιδιά έχουν μεγαλώσει και δεν τις επιβαρύνουν πια οικονομικά, αλλά και όταν οι δυνάμεις τους σιγά σιγά τις προδίδουν. Είναι τότε που μπορούν να αντιμετωπίσουν το έξοδο. Όχι νωρίτερα. Και τότε, γενναιόδωρες με τους εαυτούς τους, σκέπτονται ότι έτσι μπορούν να δώσουν δουλειά σε μια άλλη γυναίκα που έχει ανάγκη.

“ Είχα αρχίσει να κουράζομαι, να έχω κάποια προβλήματα υγείας, με πονούν τα κόκκαλά μου και δεν μπορώ να κάνω πολλές δουλειές. Κουράζομαι πάρα πολύ εύκολα και μετά πονάω πάρα πολύ, θέλω δύο μέρες να συνέλθω, οπότε δεν άξιζε να ταλαιπωρηθώ κι άλλο και είπα να δώσω σε κάποιον άλλον ένα κομμάτι ψωμί. Το σκέφτηκα και έτσι. Γιατί να μην πάρει, εφ' όσον έχω τη δυνατότητα να πληρώσω μία κοπέλα να μου κάνει κάποιες δουλειές, να πάρει κι αυτή κάποια χρήματα από μένα.”

Χριστίνα

Η επιλογή μιας μετανάστριας

Οι εργοδότες προτιμούν να αναζητούν τις οικιακές βοηθούς και τις βοηθούς φροντίδας μέσα από τα φιλικά, συγγενικά και επαγγελματικά τους δίκτυα, πολλές φορές, όμως, και από τις ίδιες τις γυναίκες που απασχολούν στο σπίτι.

“ Την πρώτη την είχε η κόρη μου. Την έπαιρνε η κόρη μου γιατί ήταν στη γειτονιά της. Ήταν πολύ κοντά της, κάποιος της την είχε συστήσει και την έπαιρνε. Από κει την είδα εγώ ... και έτσι την πήρα ... (όμως) δούλευε πάρα πολύ. Δούλευε και τα απογεύματα.

Είχε το πρωί τις πελάτισσές της, αλλά είχε και το απόγευμα μία ηλικιωμένη γυναίκα που πήγαινε ... κουραζόταν πάρα πολύ και άρχισε να κόβει κάποια μεροκάματα. Κράτησε τα πιο δικά της και μου συνέστησε τη συννυφάδα της.”

Χριστίνα

Σπανιότερα βάζουν αγγελία σε εφημερίδα ή ζητούν βοήθεια από κάποιο αρμόδιο γραφείο. Σε κάθε περίπτωση, οι καλές συστάσεις, η εμπειρία στη φροντίδα προσώπου με το ίδιο πρόβλημα υγείας (για τις βοηθούς φροντίδας ηλικιωμένων προσώπων), η προσωπική καθαριότητα, το παρουσιαστικό που εμπνέει εμπιστοσύνη και η ποιότητα της εργασίας και του χαρακτήρα είναι οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιλογή και πρόσληψη της αλλοδαπής γυναίκας.

“ Ήξερε ελληνικά, είχε συστάσεις και μάλιστα από ανάλογη περίπτωση ... και η εμφάνιση, δηλαδή τι εξέπεμπε το πρόσωπό της ... Σου εξέπεμπε κάτι το οποίο το εμπιστευόσουν ... Γιατί είχα δει και άλλες γυναίκες και είχα διαλέξει ...”

Γεωργία

“ ... (μου) τη συνέστησε μια κυρία που την είχε στο σπίτι της, στο θείο της που πέθανε ... είχε μείνει ελεύθερη και την πήρα. Όταν την είδα μου άρεσε πάρα πολύ, γιατί ήταν πάρα πολύ γελαστή ... ευχάριστη και ... κάπως σωματικά νταβραντισμένη ... και κατάλαβα ότι μπορεί να αντέχει τις γιαγιάδες. Γιατί εγώ, άμα με πιάσει αγκαζέ η μάνα μου, θα με ρίξει κάτω ...”

Σοφία

“ ... την είδα εγώ ότι ήταν πάρα πολύ νοικοκυρά η κοπέλα και έτσι ηθικό κορίτσι, καλό κορίτσι και έτσι την πήρα και εγώ και ήμουν πάρα πολύ ευχαριστημένη. Ήταν και μορφωμένο άτομο και μου πήγαινε πολύ.”

Χριστίνα

Η εθνικότητα δε φαίνεται να παίζει και τόσο ρόλο.

“ Εγώ αναζήτησα μια γυναίκα για βοηθό. Αν ήτανε Αλβανίδα, αν ήτανε Βουλγάρα, αν ήταν Πολωνή, αν ήταν Ελληνίδα δεν με ενδιέφερε. Με ενδιέφερε να είναι καθαρή και επειδή είμαι ιδιότροπη να με ανέχεται. Είναι μεγάλο πρόβλημα αυτό, γιατί δουλεύω πλάι της.”

Χριστίνα

Μονάχα δύο από τις οκτώ εργοδότες δήλωσαν ρητά τις προτιμήσεις τους όσον αφορά την εθνικότητα των αλλοδαπών γυναικών και εξέφρασαν αρνητική γνώμη για τους μετανάστες και τις μετανάστριες. Ωστόσο, η στάση τους, και αυτό είναι που έχει ενδιαφέρον, δε φαίνεται να στηρίζεται πάντοτε σε δικές τους άσχημες προσωπικές εμπειρίες, αλλά σε σχόλια και φήμες.

“ Δεν ήθελα Αλβανίδα γιατί δεν τις εμπιστεύομαι. Αυτό δεν ήθελα μόνο ... δεν μ' αρέσουνε αυτά που ακούω απ' τον τύπο ... φοβάμαι γιατί πολλά ακούω ... Μ' αυτά που ακούω έχω το νου μου ...”

Γεωργία

Το χρονικό διάστημα που οι εργοδότες της έρευνάς μας απασχολούν οικιακή βοηθό ή και βοηθό φροντίδας καλύπτει από 3 έως 36 χρόνια⁵. Σ' αυτά τα χρόνια, λίγα ή πολλά, υπάρχει μια σειρά από διαφορετικές γυναίκες, λιγότερες ή περισσότερες, που διαδέχονται η μία την άλλη. Η εναλλαγή των αλλοδαπών γυναικών μπορεί να προέρχεται είτε από τη δική τους προσπάθεια και δυνατότητα να βρουν μια καλύτερη δουλειά⁶, είτε από την απόφασή τους να επιστρέψουν στην πατρίδα τους.

“ Η κυρία αυτή σταμάτησε μόνη της, γιατί βρήκε δουλειά μόνιμη, με ασφάλιση και προτίμησε να δουλέψει εκεί καθημερινά και άφησε όλα τα σπίτια που είχε.”

Λιάνα

Από τα δικά μας παραδείγματα, οι εργοδότες σπάνια διώχνουν μία αλλοδαπή εργαζόμενη αφού για την επιλογή της έχουν ζητηθεί συστάσεις και έχουν ληφθεί υπόψη τόσο παράγοντες. Όταν, όμως, συμβαίνει αυτό, οι βασικότεροι λόγοι για την απόλυσή της φαίνεται να είναι η ανεπαρκής ανταπόκριση στα εργασιακά της καθήκοντα, η έλλειψη προσωπικής καθαριότητας και η ανάρμοστη συμπεριφορά.

“ Οι κυρίες αυτές, όταν πράγματι κάνουν αυτό για το οποίο εγώ τις θέλω, είμαι απόλυτα ικανοποιημένη. Όταν, όμως, βλέπω, ότι όσο περνά ο καιρός ... κάποια πράγματα όλο και κόβονται, αυτό με δυσαρεστεί.”

Λιάνα

“ Δεν πλενότανε. Ήμουνα πολύ ευχαριστημένη, αλλά είχε πρόβλημα καθαριότητας και δεν μπορούσαμε να την ανεχτούμε στο σπίτι. Για την προηγούμενη μιλάμε. Οι προηγούμενες ... η μία έφυγε και πήγε στη Ρουμανία ...”

Γιώτα

“ ... οι Βουλγάρες που είχα στα πεθερικά μου ήταν εξαιρετικές. Τη χειρίστη των εντυπώσεων έχω για μία Βουλγάρρα που έτυχε μία ειδική περίπτωση και για μία Φιλιπινέζα. Τη χειρίστη των εντυπώσεων. Αν εξαιρέσετε την περίπτωση της Βουλγάρρας αυτής της φοβερής που χτύπαγε τον πεθερό μου ... και της Φιλιπινέζας που έβριζε τα πεθερικά μου ... και παραφυλάξαμε και το είδαμε ... (Εχω) και καλή και κακή εμπειρία.”

Γιώτα

Οι συνέπειες της πρόσληψης οικιακής βοηθού ή/και βοηθού φροντίδας

Ανεξάρτητα από το χρηματικό κόστος ή την ποιότητα των υπηρεσιών που απολαμβάνουν, όλες οι εργοδότες επισημαίνουν τις θετικές συνέπειες που έχει για τις ίδιες η πρόσληψη οικιακής βοηθού ή και βοηθού φροντίδας. Οι συνέπειες, βέβαια, δεν είναι ίδιες για όλες τις γυναίκες, καθώς σχετίζονται άμεσα με την ηλικία και την κατάσταση της υγείας τους, τη σύνθεση του νοικοκυριού και τις οικογενειακές υποχρεώσεις, το είδος του επαγγέλματος και τα εργασιακά ωράρια, τον έμφυλο καταμερισμό των οικιακών καθηκόντων μέσα στο νοικοκυριό, αλλά και τις αντιλήψεις των γυναικών για όλα τα παραπάνω. Σε κάθε περίπτωση,

⁵Το χρονικό διάστημα απασχόλησης αφορά την εποχή της συνέντευξης.

⁶Ό,τι κι αν σημαίνει “καλύτερη δουλειά” για μία εργαζόμενη, όσον αφορά τα ωράρια, τα καθήκοντα, την αμοιβή, την απόσταση των χώρων κατοικίας και εργασίας, τη σχέση με την εργοδότη.

η απαλλαγή από τα οικιακά καθήκοντα σημαίνει λιγότερη κόπωση, περισσότερο ελεύθερο χρόνο (για την εργασία, την οικογένεια ή τα χόμπι), αλλά και ανακούφιση.

“ ... μπορείς να φύγεις εύκολα, Σαββατοκύριακα, εκδρομές και τέτοια, γιατί εμείς είμαστε και τύποι εκδρομικοί. Αυτό είναι, σε απαλλάσσει εντελώς ... είναι σωστός ... γιατί μεγαλώνουμε και εμείς. Γιατί άμα είσαι αρκετά νέος, ίσως να είσαι ικανός να τα καταφέρεις όλα. Αλλά λύνεις ένα πολύ μεγάλο σου πρόβλημα, πέρα απ' τη δουλειά και απ' οτιδήποτε, φεύγει η έννοια απ' το μυαλό σου. Την μεταθέτεις σε κάποιον άλλο. Και αν είναι ένας άνθρωπος που μπορείς να τον εμπιστευτείς ... ε, είναι μεγάλη βοήθεια ... Κατ' αρχήν κοιμάσαι ήσυχος το βράδυ. Είναι σημαντικό ... να ξέρεις ότι αν συμβεί κάτι, θα είναι κάποιος άνθρωπος δίπλα.”

Σοφία

“ ... αισθάνομαι πιο άνετα μέσα στο σπίτι μου, μου αρέσει καλύτερα ... το ευχαριστιέμαι ... το βρίσκω καθαρό, συγυρισμένο, γιατί, παλιά, δε μ' άρεσε καθόλου ... Θα ήταν εις βάρος περισσότερο της ηρεμίας μου ... γιατί, εντάξει, κακά τα ψέματα, θα γκρινιάζαμε περισσότερο μεταξύ μας, γιατί εγώ δε θα 'θελα να συγυρίζω τ' ασυγύριστα που δημιουργούσαν οι άλλοι. Ενώ, τώρα, είναι τα πράγματα συγκεκριμένα.”

Χριστιάνα

Οι σχέσεις εργοδοτριών εργαζομένων

Όταν οι προσωπικότητες εργοδότριας και εργαζόμενης είναι “συμβατές”, η σχέση των δύο γυναικών ξεφεύγει από τα καθαρά επαγγελματικά πλαίσια. Μέσα από ποικίλες πρακτικές, πίνοντας καφέ μαζί, τρώγοντας μεσημεριανό παρέα, κουβεντιάζοντας τα προβλήματά τους, ανταλλάσσοντας δώρα, προσφέροντας (οι εργοδότριες στις εργαζόμενες) βοήθεια, χρηματική ή άλλη, οι δύο γυναίκες συνάπτουν διαφόρων επιπέδων προσωπικές σχέσεις, οι οποίες κάποιες φορές επισφραγίζονται από μία κουμπαριά.

“ Κάνουμε ένα διάλειμμα για να φάμε κάτι και εκείνη την ώρα μιλάμε. Μιλάμε και ενδιάμεσα, αλλά εκείνη την ώρα που καθόμαστε μιλάμε για τα δικά μας προβλήματα. Και τα δικά της και τα δικά μου.”

Χριστίνα

“ Κι εμείς τρώμε μαζί και εγώ τη ρωτάω για σινεμά και τέτοια περισσότερο. Απλά εγώ δεν της κάνω ερωτήσεις που ξέρω ότι μπορεί να αισθανθεί περίεργα.”

Νένα

“ Όταν έρχεστε σπίτι μου και αν έρχεται, δεν θα σας τη συστήσω σαν συνεργάτη μου. Θα σας τη συστήσω σαν την κουμπάρα μου, γιατί της έχω βαφτίσει το παιδί. Και μοιραία κάνουμε και παρέα. Δηλαδή Πρωτοχρονιά που γιορτάζει ο άντρας της ή (όταν) γιορτάζει το παιδί που έχω βαφτίσει θα πάμε σπίτι της ... Και αυτούς τους φέρνω σε γιορτές. Όταν καλώ τους κουμπάρους μου, μέσα σε όλους μου τους κουμπάρους είναι και αυτοί ... (Έχουμε) άριστη σχέση. Δεν τη θεωρώ πλέον

υπαλληλικό προσωπικό. Τη θεωρώ αδελφή μου, φίλη μου. Της λέω τα προσωπικά μου.”

Γιώτα

Στο πλαίσιο της διαπροσωπικής σχέσης, οι δύο γυναίκες έρχονται σε επαφή και ανταλλάσσουν πληροφορίες για τις ζωές τους, τις συνήθειές τους, την κουλτούρα τους. Ακόμα κι αν πολλές φορές γίνονται εμφανείς οι διαφορές που έχουν, το γεγονός ότι είναι και οι δύο γυναίκες, το φύλο τους δηλαδή, οδηγεί τις εργοδότριες να εστιάσουν στις ομοιότητες.

“ Παλεύει σαν κι εμένα. Τρέχει κι εκείνη να γυρίσει σπίτι της να μαγειρέψει, να πλύνει, να δει τα παιδιά της. Ό,τι πέρασα κι εγώ. Κι ακόμα κι αυτό που είπα πριν. Αυτό το οικογενειακό, αυτήν την αγάπη όλης της οικογένειας της ευρύτερης που μαζεύονται και τρώνε μαζί, γλεντάνε, γιορτάζουν, αυτά που εμείς έχουμε καταργήσει.”

Χριστίνα

“ ... Έχει ένα τελείως ξεχωριστό ήθος ... και μία μόρφωση, που αντανακλά σε όλες της τις εργασίες. Είναι πολλές φορές που νιώθω πολύ άσχημα που είναι αναγκασμένη να κάνει κάτι λιγότερο και εγώ που είμαι αναγκασμένη να την έχω στο σπίτι ... θα μπορούσαμε να είμαστε συνάδελφοι ... τη σκέφτομαι σα γυναίκα. Τώρα, ας πούμε, που το παιδί της είχε πρόβλημα νοσοκομείου, της λέω “Ούτε να το σκέφτεσαι, ούτε να ‘ρθεις, ούτε τίποτε” και ούτε της κόβουμε τα μεροκάματα ... άνθρωπος είναι. Και μια φορά άμα είναι κουρασμένη, δεν χρειάζεται να της βγάλουμε την ψυχή ... όλοι εμείς έχουμε δουλέψει και εγώ έχω δουλέψει με πολύ σκληρές συνθήκες ... ”

Μίνα

“ Και όταν έχει προβλήματα, για την υγεία της ενδιαφερόμαστε ... να της κλείσω ραντεβού, τις εξετάσεις της, τη φροντίζουμε πάρα πολύ. Στην υγεία της δηλαδή, όπως και τη μάνα μου, το ίδιο πράγμα ... Και με το πολύ το πες πες το δικό μας, την καταφέραμε να βάζει λεφτά στην τράπεζα. Δεν ήθελε επ’ ουδενί να βάλει λεφτά στην τράπεζα. Της εξηγήσαμε ότι δουλεύεις, θα γυρίσεις πίσω, θα στα ‘χουν φάει όλα και θα ‘χεις φάει τόσα χρόνια απ’ τη ζωή σου και δε θα ‘χεις κάνει τίποτα για τον εαυτό σου. Και πες πες πες, την πείσαμε ... πολλά κοινά, ασφαλώς ... δηλαδή όταν, ας πούμε, ανησυχί για τα παιδιά της, καταλαβαίνω κι εγώ που είναι μακριά ... ”

Σοφία

“ ... αισθάνομαι ότι γεννήθηκε σε λάθος τόπο ... που την αδίκησε. Με την έννοια των ευκαιριών. Και βρίσκεται τώρα εδώ να καθαρίζει σπίτια, ενώ αν είχε μεγαλώσει εδώ δεν θα έκανε αυτή τη δουλειά.”

Νένα

Κατοικία: Ο χώρος συνάντησης εργοδοτριών - εργαζομένων

Όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις που πήραμε, όλες οι δραστηριότητες που φέρνουν κοντά τις δύο γυναίκες συμβαίνουν στο χώρο του σπιτιού είτε της εργοδότριας είτε της εργαζόμενης, ποτέ όμως εκτός. Η έλλειψη ελεύθερου χρόνου της εργοδότριας, στην

προσπάθειά της να ανταποκριθεί σε οικογενειακές και επαγγελματικές υποχρεώσεις, δεν αφήνει πολλά περιθώρια για συναντήσεις έξω από το σπίτι της. Οι ιδιαίτεροι δεσμοί ανάμεσά τους (κουμπαριά) ή ο περισσότερος χρόνος που μια γυναίκα έχει όταν συνταξιοδοτηθεί ευνοούν συναντήσεις στο σπίτι της εργαζόμενης.

“Έχω πάει απόγευμα, έχουμε πει καφέ και έχουμε καθίσει. Με έχουνε καλέσει όμως να πάω στην Αλβανία, πάρα πολλές φορές. Και θέλω να πάω. Θα το κάνω κάποια στιγμή. Θέλω.”

Χριστίνα

Σχεδόν όλες οι εργοδότες της έρευνάς μας κατοικούν στη γειτονιά όπου γεννήθηκαν οι ίδιες ή οι άντρες τους, σε ιδιόκτητο σπίτι (μονοκατοικία ή διαμέρισμα), το οποίο έχουν αποκτήσει με τη βοήθεια της οικογένειάς τους. Είναι άλλωστε γνωστή η γενικότερη στρατηγική των ελληνικών οικογενειών να φροντίζουν για την “εξασφάλιση” των νεώτερων μελών τους μέσω της ιδιοκτησίας ακινήτων. Κατά συνέπεια, κάποιες από τις εργοδότες της έρευνάς μας είναι ευαίσθητοποιημένες στην αντίστοιχη προσπάθεια των μεταναστριών να χτίσουν ή να επισκευάσουν ένα σπίτι στον τόπο καταγωγής τους, ένα σπίτι που ίσως θα μείνει στα παιδιά τους.

“ Εκτός ... του μεροκάματου, ό,τι φροντιστήριο κάνει το παιδί της, το πληρώνω εγώ. Επειδή είναι βαφτιστήριο μου ... Αλλά τα δίνω υπό άλλη μορφή τα δίδακτρα. Τα δίνω σαν δώρο στη Σοφία και αυτή ας τα κάνει ό,τι θέλει ... Γιατί χτίζει σπίτι στην Αλβανία. Τη βοηθάμε και εμείς γι αυτό οικονομικά ... Αν την ρωτήσετε, θα σας πει ότι το σπίτι της το φτιάχνει από μένα.”

Γιώτα

Συμπέρασμα

Όταν οι εργοδότες αναζητούν και προσλαμβάνουν αλλοδαπές γυναίκες ως οικιακές βοηθούς ή βοηθούς φροντίδας, αυτό που επιθυμούν είναι να αποδεσμευτούν οι ίδιες από τις οικιακές εργασίες, δηλαδή οι εργαζόμενες σε αυτές να ανταποκριθούν επαρκώς στα καθήκοντά τους. Αν και η ανάπτυξη προσωπικών σχέσεων δεν είναι το άμεσο ζητούμενο, το φύλο τους (το ότι είναι και οι δύο γυναίκες) και η κατοικία (ο ιδιωτικός χώρος της Ελληνίδας εργοδότης, ο εργασιακός χώρος της αλλοδαπής εργαζόμενης) λειτουργούν καταλυτικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Οι εργοδότες της έρευνάς μας, αν και αναγνωρίζουν τις διαφορές που τις χωρίζουν από τις αλλοδαπές εργαζόμενες, προτιμούν να εστιάζουν στις ομοιότητες που τις ενώνουν. Έτσι, αν και η εστίαση στις διαφορές συμβάλλει στη συγκρότηση και διατήρηση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας, η εστίαση στις ομοιότητες βοηθά στην κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση.

Το “εκκρεμές της φυγής” μέσα από τις αφηγήσεις μεταναστριών

ΟΛΓΑ ΛΑΦΑΖΑΝΗ, ΕΜΠ

Μέσα από τα λόγια και τις σιωπές, μέσα από τις αφηγήσεις, τις μνήμες αλλά και τις αποσιωπήσεις των μεταναστριών με τις οποίες μιλήσαμε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος θα προσπαθήσω, σε αυτή την παρουσίαση, να δώσω μια εικόνα του “εδώ” και του “εκεί”, όπως μας μεταφέρθηκε από τις μετανάστριες. Σε αυτό το πλαίσιο θα μιλήσω κυρίως για τις χώρες αποστολής, την απόφαση και τη διαδικασία μετανάστευσης, τις πρώτες μέρες στην Ελλάδα, τις επισκέψεις στη χώρα τους, τη σύνδεση με αυτήν, τα σχέδια επιστροφής. Μέσα από αυτήν την διήγηση, ακολουθώντας τα βήματα των γυναικών, θέλω να αναδείξω τρία σημεία.

Το πρώτο είναι περισσότερο ίσως μια θέση μέσα από την οποία τείνω να προσεγγίζω τους μετανάστες και τις μετανάστριες και λιγότερο ένα σημείο “προς απόδειξη”. Θεωρώ λοιπόν, πως τόσο οι μετανάστες και δη οι μετανάστριες δεν είναι θύματα μιας κατάστασης και παθητικοί αποδέκτες της, όπως πολύ συχνά παρουσιάζονται τόσο από τον κυρίαρχο όσο και από τον φιλομεταναστευτικό λόγο, αλλά είναι δρώντα υποκείμενα, με τις δικές τους επιλογές -συχνά σε πολύ δύσκολα πλαίσια-, τις δικές τους ιστορίες, τις εμπειρίες, τα σχέδιά τους και τα όνειρά τους.

Το δεύτερο, ίσως ακούγεται αυτονόητο, αλλά συχνά παραβλέπεται στα πλαίσια του κυρίαρχου δημόσιου λόγου για τη μετανάστευση, ο οποίος θεωρεί τη μετανάστευση ως μια ατομική επιλογή και τους ίδιους τους μετανάστες ως αποκλειστικά ευθυνόμενους όσο και επωφελομένους από τη μεταναστευτική διαδικασία: θα υποστηρίξω λοιπόν ότι η μετανάστευση δεν είναι μια ατομική επιλογή αλλά μια κοινωνική διαδικασία. Μια διαδικασία που συντελείται στα πλαίσια σύνθετων και εκτεταμένων οικονομικών και κοινωνικών δικτύων, μια διαδικασία που αντανακλά, αναπαράγει αλλά και αναδιατάσσει και αντιστέκεται σε κοινωνικές ιεραρχίες, θέσεις, αξίες, τρόπους ζωής, ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, τόσο στη χώρα αποστολής όσο και στη χώρα υποδοχής.

Το τρίτο αφορά το πλαίσιο εξέτασης του μεταναστευτικού φαινομένου. Έτσι, σε αντίθεση με παλιότερες αντιλήψεις που εξέταζαν τη μετανάστευση στα όρια των εθνικών κρατών, δίνοντας έμφαση σε διαδικασίες όπως ενσωμάτωση, αφομοίωση ή ένταξη στις χώρες υποδοχής ή το brain drain στις χώρες αποστολής, η έρευνα της διεθνικής μετανάστευσης εξετάζει τις συστηματικές σχέσεις τόσο με τον τόπο διαμονής όσο και με τον τόπο προέλευσής τους. Αυτή η συγχρονία συστηματικών σχέσεων με το “εδώ” και το “εκεί” ανατρέπει την κυρίαρχη άποψη

στη θεωρία της μετανάστευσης που συσχετίζει το “εκεί” με το “πριν” και το “εδώ” με το “μετά” και καθιστά παρωχημένη την αντίληψη ότι οι σχέσεις των μεταναστών με την πατρίδα τους αποτελούν φαινόμενο προσωρινό.

Τέλος, αναδεικνύεται έντονα από την συγκεκριμένη έρευνα αλλά και από άλλες αντίστοιχες, πως αναλυτικές κατηγορίες όπως μετανάστης ή ξένος είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για να αναλύσουν φαινόμενα ρατσισμού, ξενοφοβίας, εθνικισμού, μεταναστευτικών πολιτικών ή να αποτελέσουν τα υποκείμενα συλλογικών διεκδικήσεων στις χώρες διαμονής, στα πλαίσια, όμως, των εθνογραφικών ή βιογραφικών προσεγγίσεων τείνω να πιστεύω πως έχουν πολύ μικρή αξία. Οι αφηγήσεις των γυναικών που συγκεντρώθηκαν στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος κάνουν εμφανή την πολλαπλότητα και την πολυπλοκότητα της μεταναστευτικής διαδικασίας. Κάθε γυναίκα έχει την δική της προσωπική ιστορία, τον δικό της τρόπο που βλέπει τα πράγματα, που οργανώνει την καθημερινότητά της, το χώρο και το χρόνο της, που αντιμετωπίζει τις δυσκολίες και τα βγάζει πέρα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύεται η έννοια του intersectionality ενώ τίθενται σοβαρά ερωτήματα για την αναλυτική αξία που έχουν κατηγοριοποιήσεις όπως μετανάστες, ή ακόμα και μετανάστριες ή ακόμα και Αλβανίδες ή Βουλγάρες μετανάστριες.

Στη συνέχεια της ανακοίνωσης θα προσπαθήσω να αναδείξω τα πρότυπα μετανάστευσης από τις δύο αυτές χώρες, χρησιμοποιώντας τον διαχωρισμό Αλβανίδες και Βουλγάρες, παρόλα αυτά, θέλω από την αρχή να τονίσω πως αναλύονται περισσότερο πρότυπα ή τάσεις και λιγότερο μέσα από τα λεγόμενά μου μπορούν να βγουν συμπεράσματα που να συμπεριλαμβάνουν όντως όλες τις Αλβανίδες ή τις Βουλγάρες. Άλλωστε η αντίσταση στα πρότυπα και τις νόρμες δεν είναι ασυνήθιστη στη μεταναστευτική διαδικασία.

Θα προσπαθήσω λοιπόν να ερμηνεύσω, μέσα από τις συνθήκες που επικρατούσαν σε Αλβανία και Βουλγαρία τις προηγούμενες δεκαετίες όπως τις βίωσαν οι συνομιλήτριές μας αλλά και όπως καταγράφονται από άλλες πηγές, την απόφασή τους για μετανάστευση αλλά και τους τρόπους υλοποίησης αυτής της απόφασης, τα πρότυπα μετανάστευσης που ακολούθησαν οι γυναίκες από τις δύο αυτές χώρες για να έρθουν στην Ελλάδα. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να συνδέσω τα παραπάνω με τις σχέσεις που διατηρούν με το εκεί, με τις στρατηγικές τους εδώ, με την προοπτική επιστροφής τους.

Το πρώτο θέμα στο οποίο θα αναφερθώ αφορά το οικογενειακό περιβάλλον αλλά και τις έμφυλες σχέσεις στις δύο χώρες.

Κατ' αρχήν, ρωτώντας Βουλγάρες και Αλβανίδες για την οικογένεια που έχουν αφήσει στη χώρα τους πήραμε τελείως διαφορετικές απαντήσεις, αποτέλεσμα του διαφορετικού “μοντέλου” μετανάστευσης που φαίνεται να ακολουθούν οι γυναίκες από τις δύο χώρες. Έτσι, οι Αλβανίδες, που έφυγαν νεότερες από τη χώρα τους και όλες σχεδόν βρίσκονται με το σύζυγό τους και τα παιδιά τους στην Ελλάδα, μας περιέγραψαν την οικογένεια στην οποία μεγάλωσαν στην Αλβανία, τα παιδικά τους χρόνια, μας μίλησαν για τους γονείς και τα αδέρφια τους. Οι Βουλγάρες από την άλλη, που οι περισσότερες μετανάστευσαν σε

μεγαλύτερη ηλικία αφήνοντας πίσω τα παιδιά και τους συζύγους τους -είτε είναι ακόμα παντρεμένες είτε έχουν χωρίσει- μας μιλούν για την δική τους οικογένεια, κυρίως τα παιδιά τους, τις υποχρεώσεις τους προς αυτά στη Βουλγαρία, ενώ πολύ λιγότερο κάνουν αναφορές στα παιδικά τους χρόνια, στους γονείς ή τα αδέρφια τους. Έτσι, είναι δύσκολο να συγκρίνουμε τις απαντήσεις των γυναικών από Αλβανία και Βουλγαρία όσον αφορά το οικογενειακό τους περιβάλλον στη χώρα καταγωγής τους. Μπορούμε, παρόλα αυτά, να κάνουμε κάποιες βασικές παρατηρήσεις.

Καταρχήν, το βιοτικό επίπεδο σε Αλβανία και Βουλγαρία συμπεραίνουμε πως ήταν διαφορετικό, με την Αλβανία να μασιτίζεται πολύ περισσότερο από φτώχεια και δύσκολες συνθήκες διαβίωσης με έλλειψη συχνά βασικών αγαθών. Παρά την έλλειψη στατιστικών στοιχείων, η εικόνα που έχουμε από άλλες εκθέσεις και έρευνες που αφορούν το επίπεδο της φτώχειας στην Αλβανία πιστοποιούν την έκταση του προβλήματος.

“Ε, εντάξει, και το νοίκι είχαμε άνετα, ζορίζαμε, γιατί είχαμε διάφορα, πλέναμε στο χέρι, εντάξει, υπήρχαν αυτά τα πράγματα, ούτε καλοριφέρ, ξέρω 'γω, σόμπα είχαμε με ξύλα.”

Αννίτα, Αλβανία

“Ήταν άλλος καιρός τότε. Τότε ήταν άλλος καιρός. Ξέρεις με τι πηγαίναμε σχολείο; Με μία τσάντα υφάσματος. Από υφάσματα. Ήταν ένα καιρό που είχε φτώχεια. Πολύ φτώχεια τότε. Και είμαστε και πολλά παιδιά εμείς. Είμαστε εννιά αδέρφια...”

Γιάννα, Αλβανία

“Μεγαλώσαμε ήσυχα κι αυτά, μετά όπως μεγαλώνουν τα παιδιά μας εδώ ή όπως βλέπουμε τη ζωή εδώ στην Ελλάδα, ούτε συζητιέται.”

Ελένη, Αλβανία

Στη Βουλγαρία, αντίστοιχα, μοιάζει να υπήρχε ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της, όπως φαίνεται και από τα παρακάτω χαρακτηριστικά αποσπάσματα.

“Καλά ζούσαμε γιατί δουλεύαμε. Και τα δύο δουλεύαμε και ... Ναι και καλά περάσαμε γιατί δεν ήταν τόσο πολύ ακριβά και όλοι δουλεύαμε. Μαμά, μπαμπάς, γιαγιά, βοηθάνε όλοι.”

Άνα, Βουλγαρία

“ ... Πάρα πολύ μου άρεσε δουλειά μου, δούλεψα ξέρετε σαν καθηγήτρια. Σαν καθηγήτρια δεν ήταν τόσο δύσκολο δουλειά να δουλεύεις. Για μένα ήταν πάρα πολύ ωραία, μετά το παιδί πηγαίνει στο νήπιο σχολείο μαζί μου. Δεν είχα μετά πρόβλημα. Στη Βουλγαρία δεν παίρνουμε τόσα λεφτά ξέρετε σαν καθηγήτριες. Όχι. Πάρα πολύ λίγα ... Δεν μπορείς να γίνεις πλούσια με αυτά τα λεφτά. Δουλεύεις γιατί το θέλεις και βγάζεις λίγα λεφτά να πληρώνεις λίγο λογαριασμό, αυτό ... “

Σβέτα, Βουλγαρία

Εκτός αυτού, μια βασική διαφορά φαίνεται να αποτελούν οι οικογενειακές δομές σε Βουλγαρία και Αλβανία. Έτσι, η πολύτεκνη οικογένεια στην Αλβανία φαίνεται να αποτελούσε τον “κανόνα”. Εφτά από τις εννιά Αλβανίδες οι οποίες αναφέρθηκαν αναλυτικά στο θέμα είναι μέλη οικογενειών που έχουν από πέντε έως εννιά παιδιά. Η Γιάννα, που είχε οκτώ αδελφια, σχολιάζει την επιλογή των γονιών της αλλά και άλλων συμπατριωτών τους να κάνουν τόσα παιδιά συνδέοντάς την με το όραμα του Χότζα για τη Μεγάλη Αλβανία που εκείνος συντηρούσε προτρέποντας τους πολίτες να κάνουν πολλά παιδιά. Σε άλλες πηγές για την κοινωνική κατάσταση στην Αλβανία αναφέρεται πως όντως ο στόχος για αύξηση του πληθυσμού της χώρας ήταν βασικό μέλημα και το κράτος έδινε σημαντικά κίνητρα στις γυναίκες για να κάνουν παιδιά, όπως μέχρι έξι μήνες πληρωμένη άδεια τοκετού, διατήρηση της θέσης εργασίας της μητέρας σε όλο το διάστημα, δωρεάν υγειονομική περίθαλψη της μητέρας και του παιδιού. Οι γυναίκες από τη Βουλγαρία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δεν έκαναν εκτενείς αναφορές στο οικογενειακό περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσαν, παρόλα αυτά όσες έκαναν λόγο για το ζήτημα προέρχονταν από οικογένειες με ένα έως τρία παιδιά.

“ Έ, έλεγε ο Χότζας τότε, θα κάνετε παιδιά, θα κάνετε παιδιά να γίνει πιο μεγάλο, να έχουμε πιο ανθρώπους πιο πολλές ... ”

Γιάννα, Αλβανία

Επίσης, το πρότυπο της αυστηρής πατριαρχικής οικογένειας, με τους πατέρες αλλά και τους αδερφούς να αναλαμβάνουν την προστασία της “ηθικής” των γυναικών και αδελφών τους που αναδείχθηκε από τις συζητήσεις μας με κάποιες Αλβανίδες δεν φαίνεται να βρίσκει όμοιο στα οικογενειακά πρότυπα της Βουλγαρίας. Από έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί στην Αλβανία για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φτώχειας προκύπτει, άλλωστε, πως καθώς η ανεργία και η φτώχεια έπληξε πρώτα τις γυναίκες, αυτό είχε ως συνέπεια την αύξηση της εξάρτησής τους από τους άντρες, τον υποβιβασμό τους και ταυτόχρονα την αύξηση των διακρίσεων εναντίον τους. Οι Βουλγάρες, αν και δεν αναφέρονται ρητά στις σχέσεις τους με τους αδερφούς ή τους πατεράδες τους δεν φαίνεται να προέρχονται από καταπιεστικά ή πατριαρχικά οικογενειακά περιβάλλοντα, γεγονός άλλωστε που πιστοποιείται και από τις διαδρομές της ζωής τους και τα οικογενειακά πρότυπα που οι ίδιες ακολούθησαν.

“ Εγώ επήγα δουλειά ... Έμπαιναν οι τσιγγάνοι, πούλαγαν κραγιόν και τέτοια ... Έχω πάει δουλειά το πρωί, μετά όλες οι γυναίκες εκεί παίρνουν κραγιόν, μετά μιλάω εγώ, θα μου πάει αυτό ή δε θα μου πάει; Ο σατανάς μου τον κάνει φαρσό τον αδερφό μου. Αυτό ήταν τη νύχτα, όχι να πάει σπίτι, ήρθε εκεί να με δει εμένα (...) Βγάλε αυτό, βγάλε τα ρούχα, έλα σπίτι ... Χωρίς δουλειά πάλι. Σπίτι ... Κλαίω τη μοίρα μου στο σπίτι, κλαίω, μαμά μου, τι να κάνω; Όχι, να κάτσεις σπίτι να μαγειρεύει, να κάνει δουλειά στο σπίτι (...) Έτσι, εσύ θα κάτσεις εδώ, να μας πλένεις εμάς. Γιατί η μαμά εδουλεύει ... ”

Αθηνά, Αλβανία

Βέβαια, ο κατά φύλο καταμερισμός των οικιακών εργασιών με τις γυναίκες να αναλαμβάνουν όλες τις δουλειές του σπιτιού φαίνεται να ισχύει και στις δυο χώρες, χωρίς να μπορούμε να κάνουμε μια κάποιου τύπου πιο συγκεκριμένη σύγκριση.

“Όταν ήμασταν στην Αλβανία δουλεύανε μόνο γυναίκες. Οι άντρες δε δουλεύανε (στο σπίτι), δε κάνανε τίποτα τελείως. Έτσι είχαμε εμείς στην Αλβανία τότε. Οι άντρες δε δουλεύανε, δε κάνανε τίποτα. Μόνο οι γυναίκες. Και αυτό έμεινε.”

Νάντια, Αλβανία

Από την άλλη, όλες οι γυναίκες με τις οποίες ήρθαμε σε επαφή τόσο από τη Βουλγαρία όσο και από την Αλβανία, είχαν ολοκληρώσει την βασική τους εκπαίδευση. Με βάση, όμως, τις συζητήσεις που κάναμε μπορούμε να συμπεράνουμε πως το εκπαιδευτικό επίπεδο στη Βουλγαρία ήταν πολύ καλύτερο αλλά και οι γυναίκες συμμετείχαν σε μεγάλο ποσοστό, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τα στατιστικά και κοινωνικά στοιχεία για τις δύο χώρες. Έτσι, από τις εννιά Βουλγάρες στις οποίες μιλήσαμε οι οκτώ είχαν συνεχίσει την εκπαίδευσή τους μετά την υποχρεωτική ενώ από τις Αλβανίδες μόνο τρεις από τις έντεκα συνέχισαν τις σπουδές τους μετά τα 8 χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Στην Αλβανία το χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο, οι πολύτεκνες και συχνά αυστηρές και πατριαρχικές οικογένειες αλλά και ο “άγραφος νόμος” ότι οι γυναίκες πρέπει να παντρεύονται μέχρι τα 20 χρόνια φαίνεται να αποτελούσαν ανασταλτικούς παράγοντες για τη συνέχιση της εκπαίδευσης των γυναικών, όπως προκύπτει από τις συζητήσεις μας.

Όσον αφορά τα θέματα της εργασίας στη χώρα αποστολής, όλες οι γυναίκες με τις οποίες μιλήσαμε από τη Βουλγαρία είχαν δουλέψει στη χώρα καταγωγής τους ενώ μόνο πέντε από τις έντεκα Αλβανίδες εργάζονταν στη χώρα καταγωγής τους. Σε αυτό συμβάλλει ότι οι περισσότερες από τις Αλβανίδες που μιλήσαμε έφυγαν νέες από τη χώρα τους, ενώ οι περισσότερες Βουλγάρες έφυγαν αρκετά μεγαλύτερες για να στηρίξουν τα -ήδη μεγαλωμένα- παιδιά τους πίσω στη Βουλγαρία. Πέρα από τις εργασίες που έκαναν στη χώρα τους οι ίδιες οι Αλβανίδες με τις οποίες μιλήσαμε, η έρευνά μας έδωσε κάποια στοιχεία και για τις εργασίες που έκαναν οι μητέρες τους. Έτσι, παρόλο που οι γονείς των περισσότερων Αλβανίδων εργάζονταν και οι δυο, οι πατεράδες τους δούλευαν είτε σε εργοστάσια είτε είχαν δική τους δουλειά, ενώ οι μητέρες εργάζονταν είτε σε “γυναικεία” επαγγέλματα στα εργοστάσια όπως καθαρίστριες ή μαγειρίσσες, είτε, κυρίως, σε αγροτικές δουλειές. Με βάση τα στατιστικά στοιχεία για την Αλβανία, άλλωστε, μόνο το 25% των Αλβανίδων εργάζεται σε μη αγροτικούς τομείς. Από την άλλη, οι γυναίκες από τη Βουλγαρία εργάζονταν όλες σε επαγγέλματα που είχαν σχέση με τις σπουδές τους, όπως δασκάλες ή νηπιαγωγοί, και αντίστοιχα σε εξειδικευμένες θέσεις στα εργοστάσια. Ενδιαφέρον είναι, ότι σε έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί στη Βουλγαρία το 1984 σχεδόν το 70% των γυναικών απάντησαν πως δεν θα μπορούσαν να φανταστούν μια ζωή χωρίς επάγγελμα, ακόμα και εάν δεν χρειαζόνταν τα χρήματα, ενώ μόνο το 9% απάντησαν ότι θα προτιμούσαν να είναι νοικοκυρές. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε, συγκρίνοντας το είδος των εργασιών μεταξύ των Βουλγάρων γυναικών που μιλήσαμε με αυτό των Αλβανίδων γυναικών αλλά και των μητέρων τους πως ενώ στην πρώτη περίπτωση οι Βουλγάρες ασκούσαν επαγγέλματα “υψηλού επιπέδου” σε σχέση με τις σπουδές τους, η εργασία των Αλβανίδων γυναικών ήταν σε ανειδίκευτες, εποχιακές και χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας.

Ενδιαφέρουσα, τέλος, είναι η σύγκριση των επιλογών των γυναικών από Αλβανία και

Βουλγαρία για το γάμο. Από τις έντεκα γυναίκες με τις οποίες μιλήσαμε από την Αλβανία οι εννιά είναι παντρεμένες με παιδιά και ζουν με τους συζύγους τους. Ενδιαφέρον είναι και το σχόλιο της Νόρας που αφορά την ηλικία γάμου μιας γυναίκας σύμφωνα με τα κοινωνικά πρότυπα. Από τις γυναίκες από τη Βουλγαρία μόνο δύο είναι παντρεμένες και ζουν με τους συζύγους τους, τέσσερις είναι χωρισμένες, άλλες δυο ενώ δεν πρέπει να έχουν πάρει επίσημα διαζύγιο, είναι σε διάσταση με τους συζύγους τους και μια είναι ανύπαντρη. Είναι εμφανές από την παραπάνω παράθεση πως το “πρότυπο” για την οικογενειακή ζωή είναι πολύ διαφορετικό στις δύο χώρες, με τις Αλβανίδες να διατηρούν “παραδοσιακά” μοντέλα οργάνωσης της οικογένειας πολύ περισσότερο από ότι οι Βουλγάρες, οι οποίες, όπως φαίνεται μέσα από διάφορες πτυχές της ζωής τους, είναι πιο χειραφετημένες και αυτόνομες.

“ Ήτανε και ένας, όχι νόμος, πώς να το πω, όταν μια κοπέλα περνάει τα 20 πρέπει να παντρευτεί, να τακτοποιηθεί, και αν περνάει 20, λένε, αχ γεροντοκόρη, και θα συζητιότανε και δεν θα μ’ άρεσε. Όχι πιο πολύ για μένα, πιο πολύ για τους γονείς μου. Και στα 21 παντρεύτηκα, δεν ξαναπήγα να συνεχίζω για το δίπλωμά μου, μπήκα σε δουλειά, ήμουν σε μία τράπεζα για δύο χρόνια, όταν παντρεύτηκα.”

Νόρα, Αλβανία

Οι γυναίκες με τις οποίες μιλήσαμε, από Βουλγαρία και Αλβανία, κατάγονταν από διαφορετικές πόλεις, κωμοπόλεις ή χωριά των δύο χωρών. Οι περιγραφές τους για τους τόπους καταγωγής τους αναδεικνύουν την νοσταλγία για τους τόπους που άφησαν πίσω, συχνά ταυτόχρονα με εξιδανικεύσεις για τους τόπους αυτούς. Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο προκύπτει από τις περιγραφές για τις μετακινήσεις μέσα στις χώρες τους. Αναδεικνύεται πως στην Αλβανία επί Χότζα ήταν πολύ δύσκολο οι κάτοικοι μιας πόλης να μετακινηθούν σε μια άλλη και οι περισσότερες Αλβανίδες δεν είχαν φύγει από τον τόπο τους παρά μόνο όταν παντρεύτηκαν και πήγαν να μείνουν στο σπίτι του συζύγου τους. Επίσης προκύπτει πως το απομονωμένο καθεστώς της Αλβανίας συντηρούσε και μια συγκεκριμένη εικόνα για τις άλλες χώρες και τη ζωή σε αυτές, παρουσιάζοντας τη ζωή στην Αλβανία πολύ καλύτερη. Είναι ενδιαφέρον να αναλογιστούμε πώς το άνοιγμα των συνόρων και ακόμα περισσότερο η δική τους μετανάστευση ανέτρεψε την εικόνα του κόσμου όπως την είχαν μέχρι τότε.

“ (στο Τεπελένι) ...δεν έχει δουλειές, ποτέ δεν είχε, και με το Χότζα δηλαδή ο κόσμος έπρεπε να φύγει να ψάξει. Αλλά απαγορευότανε να βγεις χωρίς άδεια από το μέρος που έχεις γεννηθεί και απ’ το σπίτι.”

“ Εμείς νομίζαμε ότι στην Ελλάδα, μιλάμε πριν παντρευτώ, μικρή, εμείς νομίζαμε ότι στην Ελλάδα υπόφεραν. Έλεγε ο Χότζας ότι η Ελλάδα αγοράζει καλαμπόκι από μας για να τρώει. Εμείς τα πιστεύαμε αυτά. Ή τόσο εκατομμύρια κόσμο κοιμούνται έξω. Εμείς τα πιστεύαμε αυτά, νομίζαμε, α, εμείς είχαμε το σπίτι κι αυτά, και είμαστε ευτυχημένοι στο τίποτα (...) Μίσος, μίσος και νιώθαμε τα χειρότερα. Για τους Ιταλούς, για τους Γερμανούς που μας είχαν επισχέσει το '42-'44, στον πόλεμο. Δηλαδή, εμείς νομίζαμε ότι τόσο περήφανοι για τον εαυτό μας, που ήμασταν το τίποτα.”

Ελένη, Αλβανία

Οι γυναίκες από την Βουλγαρία δεν αντιμετώπιζαν τέτοιους περιορισμούς και μπορούσαν ελεύθερα να μετακινούνται, από πόλη σε πόλη, για διακοπές, εκδρομές αλλά και σπουδές και εύρεση εργασίας, οι περισσότερες άλλωστε το έκαναν. Είναι χαρακτηριστικό προς αυτήν την κατεύθυνση το απόσπασμα της Αθηνάς από το Ελμπασάν που περιγράφει πως βίωσε μια εκπαιδευτική εκδρομή στα Τίρανα σαν ένα ταξίδι “στο Παρίσι” σε αντιπαράβολή με τα λόγια της Μαργαρίτας η οποία, καθώς δούλευε σε ένα χορευτικό συγκρότημα είχε ταξιδέψει, όχι μόνο στις περισσότερες πόλεις της Βουλγαρίας αλλά και στην Ευρώπη και την Αμερική.

“ Μας πάνε εμάς, θα πάμε εκδρομή στα Τιράνα. Τώρα, να πάμε στα Τιράνα ... Ήμουν εγώ, τι να σου πω, σαν θα πάω στο Παρίσι. Γιατί δεν ξέραμε τις χώρες ...”

Αθηνά, Αλβανία

“ Και έχω κάνει μεγάλη διαδρομή (με το χορευτικό γκρουπ). Και πήγαμε στη Ρωσία, στην Ελλάδα, στη Θεσσαλονίκη έχω πάει πέντε φορές, στην Κύπρο έχω πάει. Στη Ρωσία, στην Αγγλία έχω πάει, μεγάλο φεστιβάλ εκεί. France, Εγκάλια, Ιταλία, όλα τα ξέρω. Και έχω πάει στην Αμερική, στον Καναδά.”

Μαργαρίτα, Βουλγαρία

Το δεύτερο μέρος της εισήγησης αυτής αφορά, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, τις αιτίες μετανάστευσης, τους τρόπους υλοποίησης της απόφασης και τα δίκτυα υποστήριξης για την πραγματοποίηση του ταξιδιού και τις πρώτες μέρες στην Ελλάδα.

Όπως προκύπτει από όλες σχεδόν τις συζητήσεις μας με τις Αλβανίδες, ο βασικός λόγος μετανάστευσης ήταν η οικονομική εξαθλίωση της χώρας, τόσο την πρώτη περίοδο μετά την πτώση του ανατολικού μπλοκ, στις αρχές της δεκαετίας του '90, όσο και λίγο αργότερα όταν συνέβησαν τα γεγονότα με τις “πυραμίδες” στην Αλβανία τη διετία '96-'97 όπου ταυτόχρονα με την οικονομική εξαθλίωση επικράτησε μεγάλη πολιτική και κοινωνική αναταραχή στη χώρα, όπως περιγράφεται ενδεικτικά από το απόσπασμα της Ελένης. Έτσι η φτώχεια, η ανεργία και οι άστατες πολιτικές συνθήκες αναδεικνύονται ως οι βασικοί λόγοι μετανάστευσης. Εκτός αυτών, προκύπτουν και ενδείξεις πως κάποιες γυναίκες ήθελαν να ξεφύγουν από αυστηρές, πατριαρχικές οικογένειες, ενώ η Μαριάννα αναφέρεται και σε ένα ρεύμα μετανάστευσης, μια μαζική τάση θα λέγαμε. Όπως, άλλωστε, προκύπτει και από άλλες έρευνες η μετανάστευση εμφανιζόταν ως μονόδρομος για ένα μεγάλο μέρος της αλβανικής κοινωνίας της δεκαετίας του '90.

“ Δουλειά δεν υπήρχε τότε ... Όταν ήρθαμε εδώ. Είχε δουλειά όταν ήταν ο Χότζας. Και μετά σταματήσανε, κλείσανε εργοστάσια, κλείσανε όλες τις δουλειές ...”

Γιάννα, Αλβανία

“ Δεν υπήρχε περίπτωση να βρεις δουλειά ... διαλυθήκανε όλα (...) Αν υπάρχει φτώχεια, έρχονται μερικά πράγματα και θέλεις να βγεις απ' τον εαυτό σου (...) είχαν πάρει τα όπλα στην Αλβανία. Αρχίζουν να κλέβανε, αρχίζουν ν' ανοίγουν σπίτια, να παίρνουν γυναίκες, κοπέλες, γινόταν χάος στην Αλβανία.”

Ελένη, Αλβανία

“ Επειδή φύγαν όλοι και νόμιζαν ότι κάτι θα γινόταν εκεί (στην Αλβανία) ... ”

Μαριάννα, Αλβανία

Σε μεγάλο βαθμό οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες και η κατάρρευση του παραγωγικού ιστού αποτελούν τον πρώτο και κύριο λόγο μετανάστευσης και από τη Βουλγαρία. Είναι, όμως, γεγονός ότι λίγες Βουλγάρες μιλούν για οικονομική εξαθλίωση: περισσότερο φαίνεται να ήθελαν να διατηρήσουν ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο για τις ίδιες και τα παιδιά τους. Ταυτόχρονα και τα επίπεδα ανεργίας στη Βουλγαρία δεν πρέπει να ήταν ιδιαίτερα υψηλά, καθώς κάποιες από τις γυναίκες με τις οποίες μιλήσαμε είχαν σταθερές δουλειές όταν αποφάσισαν να φύγουν από τη χώρα τους.

“ Στο πόλη μου πριν, ήταν κέντρο, μεγάλο κέντρο, πολύ χώρα μεγάλη. Και 60 χιλιάδες ανθρώπους έχει. Και τότε ο Ζιβκόφ έκανε δικό μας πόλη κέντρο επαρχίας Πλέγκαν Λόβιτς Τέρνοβ. Τώρα δεν ξέρω έχει ή όχι 20 χιλιάδες. Έφυγαν όλοι. Δεν έχει δουλειά, Βουλγαρία.”

Μαρία, Βουλγαρία

“ Έχει πάρα πολλές άνθρωποι από δικό μου πόλη, γιατί δική μας πόλη ήτανε, είχε πάρα πολύ παραγωγή. Κάνουνε παπούτσια, ύφασμα, φορτικά πράγμα και όταν τελείωσε κομμουνισμός όλα τα εργοστάσια κλείσανε. Και άνθρωποι, άνθρωποι έμειναν χωρίς δουλειά. Και εδώ έχει πολύ ανθρώπους.”

“ Αλλά εδώ ήρθα, όχι γιατί δεν είχα δουλειά, είχα δουλειά, είχα κανονική δουλειά, δημόσια ... Αλλά δουλεύει, είχα δυσκολία με τα λεφτά, με τα έξοδα. Τρία μεγάλα παιδιά ... Είμαστε χωριστά από οικογένεια Βουλγαρία, αλλά μπορούμε να βοηθάμε από δω, αν είμαστε στη Βουλγαρία.”

Νίνα, Βουλγαρία

Μια ακόμα παρατήρηση που βγαίνει αβίαστα από το υλικό μας είναι πως οι περισσότερες Αλβανίδες με τις οποίες μιλήσαμε φεύγουν ακολουθώντας τους συζύγους τους οι οποίοι έχουν βρεθεί στην Ελλάδα πριν από αυτές. Συχνά στις ερωτήσεις μας για τις αιτίες και τους τρόπους που οι ίδιες μετανάστευσαν μιλούν στην ουσία πολύ περισσότερο για την εμπειρία του συζύγου τους ή άλλων μελών της οικογένειάς τους. Πιο συγκεκριμένα, από τις έντεκα Αλβανίδες με τις οποίες μιλήσαμε οι δέκα μετανάστευσαν μαζί με τους συζύγους τους. Από αυτές τις δέκα, οι οκτώ βρέθηκαν στην Ελλάδα κάποιους μήνες ή χρόνια μετά από τους άντρες τους ενώ μόνο δύο μετανάστευσαν ταυτόχρονα με όλη τους την οικογένεια. Μόνο μια από τις έντεκα γυναίκες που ήρθαμε σε επαφή, η Αθηνά, έφυγε από την Αλβανία ανύπαντρη, με μια φίλη της, ενώ συνολικά στη ζωή της έχει κάνει αρκετά διαφορετικές επιλογές από τις άλλες συμπατριώτισσές της.

Σε αντίθεση με τις Αλβανίδες που φαίνεται να ακολουθούν κατά κύριο λόγο τους συζύγους τους στη διαδικασία μετανάστευσης, αλλά και να μεταναστεύουν μαζί με τις οικογένειές τους, οι Βουλγάρες έρχονται κατά κύριο λόγο μόνες τους, όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο μια από τις 9 Βουλγάρες με τις οποίες μιλήσαμε μετανάστευσε

ακολουθώντας τον άντρα της, λίγα χρόνια αργότερα από αυτόν. Έτσι κάποιες φεύγουν αφήνοντας πίσω τα παιδιά και τους συζύγους τους, κυρίως για να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένειά τους, άλλες γυναίκες που έχουν χωρίσει φεύγουν για να βοηθήσουν τα παιδιά τους, κάποιες επιλέγουν την Ελλάδα για ένα καλύτερο επίπεδο ζωής για τις ίδιες ενώ δύο από τις συνομιλήτριές μας ζουν εδώ με τους συζύγους τους. Δύο μόνο από τις γυναίκες με τις οποίες μιλήσαμε έρχονται στην Ελλάδα με τους συζύγους τους. Παρατηρούμε πως οι γυναίκες από τη Βουλγαρία μεταναστεύουν πολύ περισσότερο αυτόνομα, κάποιες φορές αφήνοντας πίσω τους συζύγους και τα παιδιά τους ενώ κάποιες άλλες για να φτιάξουν ένα καλύτερο μέλλον για τις ίδιες.

Πολύ σημαντικό ρόλο στην απόφαση μετανάστευσης αλλά και στην υλοποίηση αυτής της απόφασης για τις γυναίκες από την Αλβανία φαίνεται να παίζουν τα οικογενειακά δίκτυα, ενώ η μετανάστευση από την Αλβανία μπορεί να χαρακτηριστεί “οικογενειακή υπόθεση”. Στις διηγήσεις πολλών γυναικών αναδεικνύεται πόσο σημαντική είναι η παρότρυνση από τις οικογένειές τους για την απόφαση για μετανάστευση ενώ κάποιες αναφέρονται στην ενθάρρυνση από τις μητέρες τους, ενθάρρυνση πολύ σημαντική για τη λήψη της τελικής απόφασης. Επίσης, η παρουσία άλλων μελών της οικογένειάς τους στην Ελλάδα έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο για τις περισσότερες γυναίκες που αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα.

“ Και είπε ο άντρας μου θέλεις να έρθεις μαζί με το παιδί ... Λέω εντάξει, αφού είναι και όλοι, τα αδελφια μου εδώ (...) Εγώ στην αρχή δεν ήθελα να έρθω γιατί είπα τι να κάνω εκεί ... Γιατί δεν ήξερα τι ήτανε ... πώς ήταν η Ελλάδα. Κοίταξε λέει (η μητέρα μου) να πας και συ λέει γιατί δεν γίνεται άλλο ...”

Ράνια, Αλβανία

“ Μου έλεγε η μαμά, αντί να κάθεσαι σπίτι να καθαρίζεις, μπορείς να πας να βγάλεις μερικά χρήματα.”

Ελένη, Αλβανία

Μια από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις που συναντήσαμε στην έρευνα αποτελεί η περίπτωση της Γιάννας και της ευρύτερης οικογένειάς της, καθώς, ακολουθώντας τη μέθοδο του snow ball πήγαμε από τη μια γυναίκα στην άλλη και μάθαμε από την καθεμία ξεχωριστά τη διαδικασία μετανάστευσής της. Θα σας παρουσιάσω σύντομα αυτήν την οικογενειακή αλυσίδα μετανάστευσης με όσα στοιχεία καταφέραμε να συγκεντρώσουμε. Έτσι στην Ελλάδα φτάνει πρώτα ο θεός του άντρα της Γιάννας και λίγο αργότερα ο άντρας της. Μετά από κάποιους μήνες η Γιάννα έρχεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα αφήνοντας τους δύο γιούς της στη μητέρα της στην Αλβανία. Δεν αντέχει τις ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες που βίωσαν εκείνο το πρώτο διάστημα ενώ ταυτόχρονα της λείπουν και τα παιδιά της οπότε ξαναγυρίζει στην Αλβανία δύο μήνες αργότερα. Γυρίζοντας στην Αλβανία συνειδητοποιεί ότι είναι έγκυος στην κόρη της, τη γεννάει και επιστρέφει μαζί της αυτή τη φορά μετά από δυο χρόνια στην Ελλάδα. Τη δεύτερη αυτή φορά ο άντρας της έχει ήδη εγκατασταθεί σε ένα σπίτι στην Κιψέλη, ενώ ο θεός του την βοηθάει να βρει δουλειά και ταυτόχρονα της κρατάει και την

κόρη. Η Νατάσσα, επηρεασμένη από την αδελφή της τη Γιάννα και ενώ έχουν πρώτα συζητήσει για την Ελλάδα πείθει τον άντρα της να μεταναστεύσουν. Είναι από τις λίγες Αλβανίδες γυναίκες με τις οποίες μιλήσαμε η οποία, έχοντας τη σιγουριά της αδερφής της, όχι μόνο είναι αυτή που επιμένει να έρθουν στην Ελλάδα αλλά μεταναστεύει και ταυτόχρονα με το σύζυγό της. Τους πρώτους μήνες εγκαθίστανται στο σπίτι της Γιάννας στην Κυψέλη, η οποία τους βοηθάει να βρουν τις πρώτες δουλειές τους ενώ αργότερα νοικιάζουν ένα δικό τους διαμέρισμα στην ίδια γειτονιά. Στα επόμενα χρόνια η Γιάννα πραγματοποιεί ένα ακόμα ταξίδι από την Κυψέλη στο Ελμπασάν και πάλι πίσω για να φέρει τους δυο γιους της στην Ελλάδα. Μετά από κάποια χρόνια, το 1998, η ξαδέλφη τους η Αμαλία αποφασίζει να μεταναστεύσει με την οικογένειά της στην Ελλάδα γιατί αρρωσταίνει η κόρη της. Η Νατάσσα τους φιλοξενεί στο σπίτι της ενώ η Γιάννα τους βοηθάει να βρουν τις πρώτες δουλειές τους. Νοικιάζουν και αυτοί με τη σειρά τους ένα δικό τους διαμέρισμα στην Κυψέλη.

Βλέπουμε από την παραπάνω μεταναστευτική αλυσίδα πως τα διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα αποτελούν πολύ σημαντικά στοιχεία στη ζωή των γυναικών από την Αλβανία, τόσο όσον αφορά τη χώρα καταγωγής τους, όπως παρουσιάστηκε προηγούμενα, όσο και για την επιλογή της χώρας προορισμού, και για τη διαδικασία μετανάστευσης και τα πρώτα βήματα στην Ελλάδα. Τα λόγια της Ράνιας συνοψίζουν, πιστεύω, τα παραπάνω.

“Ήρθε αδελφή μου και ήρθαμε όλοι σόι μας εδώ και δεν μπορούσαμε να φύγουμε κάπου αλλού...”

Ράνια, Αλβανία

Όσον αφορά τις γυναίκες από τη Βουλγαρία και για αυτές οι οικογένειές τους φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της μετανάστευσης με διαφορετικούς όμως όρους από ότι για τις Αλβανίδες. Δεν νομίζω πως είναι υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι οι περισσότερες Βουλγάρες μεταναστεύουν για να στηρίξουν την οικογένεια και κυρίως τα παιδιά τους που έχουν αφήσει πίσω στη Βουλγαρία. Παρακινδυνευμένα, ίσως, και σίγουρα σχηματικά, θα μπορούσαμε να πούμε, πως εάν η αλβανική οικογένεια παίζει ένα ρόλο στήριξης και λειτουργεί σαν δίχτυ “προστασίας” -ταυτόχρονα και ελέγχου- για τις Αλβανίδες που μεταναστεύουν, με τους συζύγους να προηγούνται και τα διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα να προσφέρουν στήριξη στη χώρα προορισμού, οι γυναίκες από τη Βουλγαρία είναι αυτές που αναλαμβάνουν σε μεγαλύτερο βαθμό να υποστηρίξουν τις οικογένειές τους οι οποίες τις περισσότερες φορές μένουν πίσω στη χώρα καταγωγής. Τα λόγια της Σόφι από την Βουλγαρία θα μπορούσαν να υποστηρίξουν την παραπάνω θέση.

“ Εγώ ήρθα επειδή είχα δύο παιδιά, μια φοιτήτρια, μια μαθήτρια, και έπρεπε να δουλέψει κάποιος. Εγώ είμαι χωρισμένη. Έχω σύζυγο, όμως ο σύζυγός μου παίρνει 80 ευρώ σύνταξη και παιδιά είναι σε διαφορετική πόλη, σπουδάζουν σε διαφορετικά, δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα.”

Βέσι, Βουλγαρία

“ Κοίταξε, σε μένα είναι λίγο δύσκολο, εγώ είμαι και γυναίκα και άντρας στο σπίτι. Από

μένα περιμένουνε, εγώ δεν περιμένω από κανέναν, εγώ προσφέρω.”

Σόφι, Βουλγαρία

Όσον αφορά την υλοποίηση της απόφασης για μετανάστευση, το ταξίδι, και τις πρώτες μέρες στην Ελλάδα οι γυναίκες από τη Βουλγαρία φαίνεται να βασίζονται κυρίως σε άτυπα γυναικεία δίκτυα, αποτελούμενα περισσότερο από φίλες, συντοπίτισσες ή γνωστές από ό,τι μέλη της οικογένειάς τους. Χαρακτηριστικά η Βέτα βασίστηκε σε μια φίλη της από την ίδια πόλη η οποία της έδωσε τις πρώτες προσλαμβάνουσες για τη ζωή στην Ελλάδα καθώς και συμβουλές για την οργάνωση του ταξιδιού της. Η Νίνα από την άλλη, δανείστηκε χρήματα από μια φίλη της που ήταν ήδη στην Ελλάδα για να πάρει την βίζα για το ταξίδι της η οποία και τη φιλοξένησε τις πρώτες μέρες στην Αθήνα. Ενδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση της Μαρίας, η οποία ήταν μέλος σε ένα χορευτικό συγκρότημα, πήρε βίζα για να κάνει μια παράσταση στην Ελλάδα και αποφάσισαν, μαζί με τις άλλες 60 γυναίκες του συγκροτήματος, να μείνουν να εργαστούν στην Ελλάδα.

“ Από την πόλη μου που είχε έρθει εδώ και τη γνώρισα και έτσι ακούγαμε ότι είναι κοντά η Ελλάδα και μπορούμε εδώ να έρθουμε. Γιατί, για να πας κάπου, πρέπει να έχεις κάποιο γνωστό. Δεν μπορείς έτσι να πας στο πουθενά (γέλιο). Να σου πει πέντε πράγματα, να σε βοηθήσει από την αρχή ...ήρθα εδώ σαν ... αυτή με περίμενε, γιατί ούτε γλώσσα ήξερα, τίποτα.”

Βέτα, Βουλγαρία

“ Είχα μια φιλενάδα που τώρα γύρισε στη Βουλγαρία ... που με βοήθησε, με λεφτά να έρθω, γιατί κι αυτό ήτανε πρόβλημα. Να πάρεις βίζα και από Βουλγαρία, πάρα πολύ, δε θυμάμαι πόσο, 1000 ευρώ ήτανε. 1000 ευρώ να βγάλεις βίζα, ξέρετε μαύρο χέρι, όχι ... γιατί δε μας επιτρέπουν ελεύθερα να περνάμε και να γυρίζουν.”

Νίνα, Βουλγαρία

“ Μόνη αποφάσισα. Είχα πρόσκληση να έρθω εδώ να χορεύουμε στο φεστιβάλ. Μόνη το διάλεξα αλλά δεν είμαι μόνη. Πολλές γυναίκες, 60 γυναίκες, πολλές γυναίκες ήρθαν να χορεύουν και μετά δουλεύουν σαν υπηρέτριες. Αυτοί κοπέλες εδώ, κοπέλες Βουλγάρικες. Είναι φιλενάδες μου, όλες, χορεύουμε ακόμα.”

Μαρία, Βουλγαρία

Από τις μετανάστριες με τις οποίες μιλήσαμε πολλές διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με τη χώρα καταγωγής τους και την επισκέπτονται αρκετά συχνά. Άλλες φαίνονται πολύ πιο αποστασιοποιημένες από τις χώρες τους ενώ οι επισκέψεις τους είναι πιο αραιές. Ένας από τους παράγοντες που διευκολύνει τα ταξίδια τους, τόσο για τις Αλβανίδες όσο και για τις Βουλγάρες είναι η εγγύτητα των χωρών καταγωγής τους με την Ελλάδα. Φυσικά, το πόσο συχνά επισκέπτονται τις χώρες τους έχει να κάνει με τις αιτίες για τις οποίες έφυγαν, με το τι έχουν αφήσει πίσω αλλά και με τις προσδοκίες τους για επιστροφή.

Μιλώντας για τις χώρες τους μιλούν ταυτόχρονα και για την εδώ ζωή τους, ο χρόνος της αφήγησης διαπλέκεται σε πολλά σημεία, αφήνοντας νύξεις για το εκεί συγκρίνοντάς το με το

εδώ, ένα εκεί που αντιπροσωπεύει ένα παρελθόν που γίνεται κατανοητό μέσα από τους φακούς του παρόντος, ένα εκεί και ένα τότε που είναι ταυτόχρονα ένα εδώ και ένα τώρα. Ένα εκεί που ποτέ δεν θα είναι όπως το άφησαν, στο οποίο δεν μπορούν να επιστρέψουν καθώς αλλάζει τη στιγμή που φεύγουν, αλλάζει διαρκώς όσο αλλάζουν και αυτές.

Η Γιάννα από το Ελμπασάν σκέφτεται το σπίτι που έχει στην Αλβανία και από τα λόγια της φαίνεται να αγωνιά ότι θα ξεχάσει τη χώρα της, μνήμη που θέλει να διατηρήσει, για αυτήν και τα παιδιά της. Είναι χαρακτηριστικό στο παρακάτω απόσπασμα πως ανυπομονεί να βγουν τα χαρτιά της μικρής της κόρης για να μπορέσει να ταξιδέψει μαζί της στην Αλβανία από όπου έφυγαν όταν η μικρή ήταν δύο χρονών, ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να επαναφέρει στη μνήμη της κόρης της εικόνες από το σπίτι, το χωριό εκεί.

“ Κοίταξε, έχουμε και το σπίτι να το κοιτάξουμε λιγάκι ... Άσε να πάμε στην Αλβανία, να μην ξεχάσουμε και τη χώρα μας (...) Έχω μεγάλο σπίτι. Ωραίο σπίτι ... Και ούτε ενοίκιο ούτε τίποτα. Έτσι πάει, τσάμπα. Λέω να φύγω από δω, δεν παίρνω απόφαση να φύγω. Θα πάμε στα γεράματα. Τα τελευταία χρόνια ...”

“ Κοίταξε τώρα, τη μικρή θέλω πάρα πολύ να την πάρω γιατί δεν έχει πάει, ήτανε 6 χρονών τότε, είναι 7-8 χρόνια που δεν έχει πάει, θέλω πολύ να την πάω, που δεν ξέρει, της λέω θυμάσαι πού ήταν, της λέω θυμάσαι το σπίτι το παλιό που είχαμε; Μου λέει όχι. Της λέω ξέρεις τότε πού είναι; Δεν ξέρω. Θυμάσαι το σπίτι μας; Ε, το θυμάμαι λιγάκι λέει.”

Γιάννα, Αλβανία

Η Σόφι από τη Βουλγαρία είναι πολύ δεμένη με τον τόπο της, με το γιο της και τους γονείς της που είναι στη Βουλγαρία και ταυτόχρονα σχεδιάζει και οργανώνει την επιστροφή της χτίζοντας ένα σπίτι στο χωριό που γεννήθηκε. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι επιλογές της εδώ, το ότι δηλαδή δουλεύει ως εσωτερική οικιακή βοηθός, χωρίς καθόλου ρεπό, δικαιολογούνται μόνο σε σχέση με το εκεί, με το ότι προσπαθεί να μαζέψει χρήματα για να χτίσει το σπίτι της και να γυρίσει στη Βουλγαρία.

“ Το σχέδιο, την άδεια την έχω, όλα είναι έτοιμα. Και τώρα το μυαλό μου είναι εκεί. Πέφτω το βράδυ, δεν με παίρνει ο ύπνος, πώς θα γίνει, πώς θα καταφέρω.”

“ Πολλές κάνουν προσπάθεια να μένουν εδώ. Πήρανε σπίτια οι Αλβανοί, εμείς θέλουμε Βουλγαρία, μας ενδιαφέρει Βουλγαρία. Και να σου πω κάποια προσωπικά μυστικά. Εγώ έχω τακτοποιήσει το παιδί μου. Σας είπα, διαμέρισμα το έχω τελειώσει από το '95-'96, όταν γεννήθηκε η μικρή, ό,τι μπορούσα έκανα για το παιδί μου, τώρα θέλω κάτι να προσπαθήσω να κάνω για τον εαυτό μου, για τα γεράματα, να είμαι καλά. Και έχω ένα οικόπεδο από παππούς μου στη Βουλγαρία και πήρα απόφαση να φτιάξω ένα σπιτάκι.”

Σόφι, Βουλγαρία

Αξιολογώντας τις διαδρομές τους μέσα από τους φακούς του παρόντος οι μετανάστριες αποτιμούν τις ζωές τους, τις επιλογές τους, την εμπειρία τους. Κυρίως μέσα από συγκρίσεις. Συγκρίνουν το “εδώ” με το “εκεί”, τα παιδικά τους χρόνια, τον τρόπο που έζησαν στη χώρα

τους, την κατάσταση που επικρατεί τώρα στη χώρα τους με τη ζωή στην Ελλάδα. Συγκρίνουν το “πριν” και το “μετά”, τις πρώτες μέρες και τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα με την τωρινή τους κατάσταση. Συγκρίνουν τον “εαυτό” με τον “άλλο”, με φίλους και συντοπίτες, με τα αδέρφια και τους γονείς τους.

Για τις περισσότερες γυναίκες η μετανάστευσή τους αξιολογείται ισορροπημένα: με τα καλά και τα κακά της, τις δυσκολίες και τις χαρές. Η Νόρα, μια γυναίκα από την Αλβανία, είναι η μόνη που αποτιμά αρνητικά την συνολική της εμπειρία, γεγονός που φαίνεται να έχει άμεσα σχέση με το ότι διανύει μια περίοδο που προσπαθεί να βρει δουλειά αλλά δεν τα καταφέρνει.

“ Αυτά που λες. Εγώ έχω μόνο άσχημα πράγματα να πω. Δεν μου έτυχε κάτι καλό και να πω κάτι καλό. Ξέρω γω; Είναι πολύ δύσκολα. Ο άντρας μου, μόνο αυτός δουλεύει. Τι θα μου κάνουνε εμένα τόσα λίγα που παίρνω ...”

Νόρα, Αλβανία

Κάποιες από τις γυναίκες σχεδιάζουν την επιστροφή τους στη χώρα τους -χτίζουν σπίτια ή τα συντηρούν-, για κάποιες άλλες το μέλλον είναι πιο ακαθόριστο. Για κάποιες από τις γυναίκες που έχουν παιδιά μεγαλωμένα στην Ελλάδα η απόφαση για επιστροφή συνδέεται άμεσα με τις επιθυμίες των παιδιών τους.

“ Πολλές φορές και το σκεφτόμαστε να γυρίσουμε πίσω, πολλές φορές βλέπουμε ότι έχουν και τα παιδιά το σχολείο εδώ (...) γεννήθηκαν εδώ, μάθαν εδώ, εκεί πάνε για διακοπές μόνο ... έχουν φιλενάδες απ'το σχολείο, άλλη παρέα εδώ.”

Μαριάννα, Αλβανία

Για τις γυναίκες που δεν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις, ούτε εδώ ούτε εκεί, τα πράγματα φαίνεται να είναι πιο απλά. Κάποιες εντέλει θα επιστρέψουν στον τόπο τους, κάποιες θα μείνουν στην Ελλάδα. Είναι, πάντως, εντυπωσιακό πως καμμία δεν αναφέρει ρητά ότι δεν σκέφτεται καθόλου να γυρίσει στη χώρα της, ούτε καν στα γεράματα. Είναι νομίζω περισσότερο ψυχολογικοί και συναισθηματικοί οι λόγοι που δεν γίνεται μια τέτοια αναφορά και όχι τα πραγματικά δεδομένα ή σχέδιά τους για τη ζωή. Ακόμα και οι γυναίκες που φάνηκαν να είναι πιο αποστασιοποιημένες από τη χώρα τους και που δεν διατηρούν συστηματικές σχέσεις, ακόμα και αυτές που έφυγαν για να ξεφύγουν όχι μόνο από την ανεργία και τη φτώχεια αλλά και από καταπιεστικά οικογενειακά και κοινωνικά περιβάλλοντα, αφήνουν ανοιχτά ενδεχόμενα επιστροφής.

“ Όχι για πάντα. Γιατί ήρθα για ένα χρόνο και είμαι ακόμα εδώ, γι αυτό δεν μπορώ να το πω. Μέχρι τότε θα είμαι και τότε θα φύγω. Δεν ξέρω. Μέχρι μπορώ να δουλεύω ως πούμε και αισθάνομαι καλά και δεν έχω πρόβλημα θα κάτσω.”

Άνα, Βουλγαρία

“ Μ' αρέσει εδώ, όμως όχι για πάντα. Έχει ανθρώπους από την πατρίδα που δεν τους ενδιαφέρει που θα μένει ... Εγώ δε μπορώ. Δικό μου καρδιά είναι στο πατρίδα μου. Ψυχή μου είναι εκεί.”

Μαρία, Βουλγαρία

Για παράδειγμα η Αθηνά, ενώ το καταπιεστικό οικογενειακό της περιβάλλον ήταν από τους λόγους που την ώθησαν να εγκαταλείψει τη χώρα της, αλλά ακόμα και σήμερα οι επιλογές της δεν συμβαδίζουν καθόλου με τα κοινωνικά πρότυπα της Αλβανίας και ταυτόχρονα στα 13 χρόνια που βρίσκεται στην Ελλάδα έχει επισκεφτεί τη χώρα της μόνο τρεις φορές σκέφτεται να αγοράσει σπίτι στο Ελμπασάν και να γυρίσει για τα γεράματά της:

“Θα γυρίσω αν ... μέχρι θα έχω πόδια, χέρια, θα δουλέψω.”

Αθηνά, Αλβανία

Φαίνεται ότι η νοσταλγία για τον τόπο τους αλλά και η αίσθηση ασφάλειας που θεωρούν ότι μπορεί να τους προσφέρει η χώρα τους για τα γηρατειά τους αποτελούν παράγοντες έλξης. Όπως αναφέρει και η Νίνα:

“Και έχουμε εμείς ένα λέξη, μια λέξη, το “πέτρα βαρύ στη θέση του”. Καταλαβαίνεις; Πέτρα είναι βαρύ στη θέση του. Αν το αλλάξεις, σε άλλη θέση, δεν είναι τόσο βαρύ. Και εμείς είμαστε έτσι, σαν πέτρα. Δηλαδή μένεις εκεί από που είσαι, από που ... πόλη, όλα σε γνωρίζουν, όλα σε ξέρουν.”

Νίνα, Βουλγαρία

Αλβανίδες εργαζόμενες στην Πάτρα : η διαπραγμάτευση των όρων και των ορίων ενσωμάτωσης. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση μικροεπιπέδου στο πεδίο της έμμισθης οικιακής εργασίας

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Εισαγωγή: Αλβανίδες οικιακές βοηθοί στην Πάτρα

Την τελευταία δεκαπενταετία αυξήθηκε σημαντικά η παρουσία έμμισθων οικιακών βοηθών στα ελληνικά νοικοκυριά, μεσαίων και ανώτερων κυρίως αστικών στρωμάτων. Η προσφορά άφθονου γυναικείου εργατικού δυναμικού από τις χώρες της πρώην ανατολικής Ευρώπης υπήρξε σίγουρα ένας από τους βασικούς παράγοντες που πυροδότησαν μια τέτοια εξέλιξη. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται σε Αλβανίδες οικιακές βοηθούς που ζουν και εργάζονται μόνιμα στην Πάτρα. Βασίζεται σε υλικό που παρήχθη στο πλαίσιο της συμμετοχής μου στο ερευνητικό πρόγραμμα Πυθαγόρας που υλοποιήθηκε από το τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου τη διετία 2004-2006¹. Η έρευνα που πραγματοποιήσα ήταν κατά βάση ποιοτική, περιλαμβάνοντας εντατική επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση, και συνεντεύξεις, ημι-δομημένες και ελεύθερες, σε δείγμα δεκαπέντε Αλβανίδων οικιακών βοηθών και δέκα Ελληνίδων εργοδοτριών στην Πάτρα².

Η Πάτρα, ένα μεγάλο αστικό κέντρο, έχει δεχτεί τα τελευταία χρόνια σημαντικό αριθμό μεταναστών και προσφύγων. Οι Αλβανοί, η πρώτη σε πληθυσμιακό μέγεθος κατηγορία μεταναστών στην Πάτρα, όπως άλλωστε ισχύει και για το σύνολο του πληθυσμού της Ελλάδας, εγκαταστάθηκαν σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα στην πόλη από το 1989 και μετά³. Από τα δεδομένα της έρευνας προκύπτει ότι στην πλειονότητα η παρουσία τους χαρακτηρίζεται από νομιμότητα, διαθέτουν δηλαδή τις απαιτούμενες άδειες παραμονής και εργασίας ή τα Ειδικά Δελτία Ταυτότητας Ομογενούς, αν πρόκειται για βορειοηπειρώτες⁴. Εργάζονται κατά βάση σε οικοδομικές δραστηριότητες οι άντρες και στην έμμισθη οικιακή εργασία οι γυναίκες⁵. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί, ότι τα τελευταία χρόνια, λόγω της ευελιξίας και της κινητικότητας που σημειώνουν στον εργασιακό τομέα, έχουν αρχίσει να μετακινούνται και σε άλλες απασχολήσεις, τις οποίες μπορεί να διατηρούν ταυτόχρονα. Έτσι, για να χρησιμοποιήσω παραδείγματα από την έρευνά μου, μια γυναίκα που εργάζεται ως οικιακή βοηθός, ενδέχεται να απασχολείται σε άλλα ωράρια ως πωλήτρια σε κατάστημα, ή να εργάζεται σε κοινή επιχείρηση που διατηρούν με το σύζυγό της.

Είναι επίσης σημαντικό να επισημανθεί, η αποκλειστική σύνδεση των Αλβανίδων στην Πάτρα με την έμμισθη οικιακή εργασία, καθώς η συγκεκριμένη εθνοτική/μεταναστευτική κατηγορία μονοπωλεί την απασχόληση αυτή. Οι Αλβανίδες επικράτησαν στο χώρο από το 1990 και μετά,

¹Το πρόγραμμα με την ονομασία “Φύλλο, οικιακή εργασία και εθνοτική ταυτότητα : η διαπολιτισμική συγκρότηση του οικιακού χώρου στην Ελλάδα”, αφορούσε συνολικά στη συγκριτική διερεύνηση τριών κατηγοριών εργαζομένων οικιακών βοηθών, Ελληνίδων, Αλβανίδων και Φιλιπινέζων στην Αθήνα, και επί μέρους, των Αλβανίδων οικιακών βοηθών σε Αθήνα και Πάτρα. Χρηματοδοτήθηκε από το ΥΠΕΠΘ και την ΕΕ. Στο πλαίσιο του προγράμματος ανέλαβα την ερευνητική δραστηριότητα στην Πάτρα. Πρέπει να σημειωθεί ότι, εν αντιθέσει με την Αθήνα, που προσείλκυσε το μεγαλύτερο μέρος της εμπειρικής έρευνας για τους μετανάστες την τελευταία δεκαπενταετία, για τα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, όπως είναι η Πάτρα, το αντίστοιχο υλικό είναι σαφώς μικρότερο ή και ανύπαρκτο.

²Η έρευνά μου έχει κατατεθεί με τη μορφή έκθεσης εργασίας προς το πρόγραμμα Πυθαγόρας.

³ Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 στην Πάτρα, σε σύνολο πραγματικού πληθυσμού 163.446, οι αλλοδαποί ανέρχονται σε 10.490. Είναι προφανές ότι μεγάλος αριθμός εξ αυτών προέρχεται από την Αλβανία.

⁴ Σπεύδω να υπογραμμίσω την καταλυτική παράμετρο της νομιμότητας, ειδικότερα όταν εξετάζονται ζητήματα ενσωμάτωσης. Το δείγμα της έρευνάς μου αποτελούνταν εξολοκλήρου από γυναίκες που ζουν νόμιμα στην Πάτρα με τις οικογένειές τους. Η παρανομία δημιουργεί ένα δραματικά διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς για τις εργαζόμενες στη χώρα μας μετανάστριες (Κασιμάτη 2003).

⁵ Ως οικιακές βοηθοί, οι Αλβανίδες απασχολούνται κυρίως στην καθαριότητα σπιτιών και στη φύλαξη ηλικιωμένων, με ποικίλα ωράρια και συχνότητα απασχόλησης. Τα δίκτυα απασχόλησης είναι άτυπα, και σε καμμία περίπτωση δεν εμπλέκονται ειδικά γραφεία προώθησης εργαζόμενων γυναικών, όπως ισχύει σε άλλα κυρίως κράτη στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας.

⁶ Το διαπροσωπικό στοιχείο ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό της έμμισθης οικιακής εργασίας αναδείχτηκε ιδιαίτερα και στην περίπτωση των Αλβανίδων στην Πάτρα.

ενώ άρχισε να μειώνεται παράλληλα ο αριθμός των Ελληνίδων οικιακών βοηθών. Ωστόσο, καθώς αυξάνεται η παρουσία μεταναστριών από άλλες χώρες της πρώην ανατολικής Ευρώπης στην Πάτρα (π.χ. Βουλγάρες, Πολωνές), διεκδικείται και από αυτές πλέον συμμετοχή σε ένα μέρος της έμμισθης οικιακής εργασίας. Από τη συνολικότερη εικόνα που σχηματίζεται, αμελητέος είναι ο αριθμός των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, αντίθετα με τη μεγάλη αριθμητικά και ισχυρή παρουσία τους στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας στην Αθήνα.

Έμμισθη οικιακή εργασία και ενσωμάτωση: θεωρητικές και μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Η έμμισθη οικιακή εργασία αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο μελέτης της σχέσης μεταξύ μεταναστευτικής και κυρίαρχης ομάδας, όπως έχει δείχτει στη σχετική βιβλιογραφία. Ετούτο οφείλεται, μεταξύ άλλων, και στον έντονα διαπροσωπικό χαρακτήρα της εργασιακής σχέσης μεταξύ εργαζόμενης και εργοδότηρας/εργοδοτών που κατά κανόνα ισχύει στην έμμισθη οικιακή εργασία⁶. Ως εκ τούτου, η εθνογραφία της έμμισθης οικιακής εργασίας έχει να πει πολλά για το πώς διαμορφώνεται το ιδιαίτερο τοπίο της διαπολιτισμικής σχέσης στη σύγχρονη Ελλάδα με τις επιμέρους τοπικές ιδιαιτερότητες. Παράλληλα το διαπολιτισμικό πλαίσιο είναι απαραίτητη συνθήκη προκειμένου να αναδειχτεί η οποιαδήποτε μεταναστευτική εμπειρία, όπως εκφράζεται και αποτυπώνεται στο λόγο, τις πρακτικές και τις αναπαραστάσεις των εργαζόμενων Αλβανίδων.

Στην παρούσα μελέτη, επίκεντρο είναι το ζήτημα της μεταναστευτικής ενσωμάτωσης. Υιοθετώ μια προσέγγιση που αναλυτικά πριμοδοτεί το μικροεπίπεδο, και την διάσταση των "πολιτικών από τα κάτω". Η ιδιαίτερη συμβολή της έγκειται στην εστίαση στον ένα πόλο της διαπολιτισμικής σχέσης, τις μετανάστριες από την Αλβανία. Με ενδιαφέρει, δηλαδή, η δική τους οπτική και θεώρηση του κόσμου, και πώς στο πεδίο της έμμισθης οικιακής εργασίας συγκροτούν, διαπραγματεύονται, αξιολογούν τη σχέση της ενσωμάτωσης, την οποία εκλαμβάνω ως σχέση με ένα νέο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας.

Θα ήθελα όμως να προσδιορίσω με συντομία πώς χρησιμοποιώ αναλυτικά την ενσωμάτωση για τους σκοπούς της συγκεκριμένης μελέτης. Ο όρος ενσωμάτωση έχει μακρά παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες, και χρησιμοποιείται συχνά ως σήμερα, προκειμένου να περιγραφεί η σχέση των μεταναστών με τα περιβάλλοντα υποδοχής⁷. Όπως όμως παρατηρούν οι θεωρητικοί της μετανάστευσης σήμερα, ο όρος συνοδεύεται από κάποια ασάφεια, και η γενική περιγραφική χρήση του, τόσο στον επιστημονικό όσο και στον καθημερινό, στον δημόσιο, αλλά και στον πολιτικό λόγο τον καθιστούν αδύναμο να αναδείξει την πολυπλοκότητα των διαδικασιών ενσωμάτωσης. Επιπλέον, σε διάφορες χρονικές περιόδους και στα επιμέρους κράτη υποδοχής, αποδείχτηκε ότι συχνά τα προτάγματα ενός κανονιστικού πολιτικού λόγου για τη μετανάστευση, άσκησαν επίδραση στις επιστημονικές θεωρήσεις.

Προσπαθώντας να δω και να ορίσω την έννοια της ενσωμάτωσης, μέσα σε μια ανθρωπολογική προοπτική, θεωρώ την ενσωμάτωση ως διαδικασία, το περιεχόμενο και οι

προϋποθέσεις της οποίας διαμορφώνονται από τα υποκείμενα στο πλαίσιο της δράσης τους, και, που, επίσης, δεν ορίζει δεδομένες καταστάσεις ή το τελικό αποτέλεσμα μιας πορείας του μετανάστη στον τόπο εγκατάστασης, όπως για παράδειγμα υπονοείται μέσα από την ταύτιση της με την αφομοίωση. Η παρούσα ανάλυση απομακρύνεται από το δίπολο ένταξη ή ενσωμάτωση / αποκλεισμός ή περιθωριοποίηση, ιδιαίτερα διαδεδομένο στην έρευνα της μετανάστευσης. Επίσης δεν είναι δεδομένη η θετική σήμανση με την οποία προσλαμβάνουν τα υποκείμενα την προοπτική της ενσωμάτωσής τους. Εκείνο που έχει κεντρική σημασία είναι να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστριες Αλβανίδες, στη συγκεκριμένη περίπτωση, διαμορφώνουν τη σχέση με το νέο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς διαπραγματεύονται και διαχειρίζονται όρια συμπερίληψης και αποκλεισμού, εγγύτητας και απομάκρυνσης, ομοιότητας και διαφοροποίησης⁸.

Κομβική σε μια τέτοια ανάλυση καθίσταται η έννοια του ορίου (συνόρου), που γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση στις κοινωνικές επιστήμες τα τελευταία χρόνια (Lamont και Molnár 2000). Η απομάκρυνση από αυτό που περιέχεται εντός των συνόρων και η μετατόπιση σε αυτό που συμβαίνει εγκαρσίως αυτών, δηλαδή στους τρόπους που τα όρια/σύνορα διασχίζονται, μετατοπίζονται, τίθενται σε αμφισβήτηση, επιτρέπει να αναδειχτεί η δυναμική της πολιτισμικής διαδικασίας ειδικότερα όταν έχουμε να κάνουμε με διαπολιτισμικά πλαίσια αναφοράς. Υπ' αυτήν την έννοια, ο πολιτισμός, για τον οποίο θα ήθελα να κάνω ένα μικρό σχόλιο, δεν εκλαμβάνεται ως στατικός, ένα σύνολο διακριτών χαρακτηριστικών που αποδίδονται σε μια ομάδα. Αποφεύγοντας υποστασιοποιημένες εκδοχές του πολιτισμού, αναλυτικά το βάρος στην προσέγγιση που προτείνεται εδώ, βρίσκεται στην δράση και στις στρατηγικές των υποκειμένων, που είναι πολιτισμικά προσδιορισμένες, και εξοπλίζουν τα υποκείμενα με την ικανότητα αναστοχασμού και επενέργειας στον κόσμο τους. Ωστόσο, η διαπραγμάτευση των όρων και των ορίων της ενσωμάτωσης, φανερώνει συσχετισμούς δύναμης και εξουσίας, προσδίδοντας πολιτική διάσταση στην πολιτισμική διαδικασία, και θέτοντας περιορισμούς στην αυτονομία της δράσης των υποκειμένων⁹.

Στη βιβλιογραφία της έμμισθης οικιακής εργασίας -κοινωνιολογική και ανθρωπολογική εν πολλοίς- κυριαρχούν οι μαρξιστικές προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τα δομικά χαρακτηριστικά της οικιακής εργασίας. Η έμφαση δίνεται στο πώς αυτά συγκροτούν ένα ιεραρχικό πλαίσιο, που αναπαράγει την κατωτερότητα των εθνοτικά ή φυλετικά διαφορετικών από την κυρίαρχη ομάδα εργαζόμενων γυναικών, στη βάση έμφυλων, ταξικών, εθνοτικών και φυλετικών διακρίσεων. Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η μελέτη της Cock (1980) για το θεσμό της οικιακής εργασίας στο ιδιαίτερα καταπιεστικό και αυταρχικό καθεστώς φυλετικών διακρίσεων της Νότιας Αφρικής. Πιο σύγχρονες μελέτες ανέδειξαν πως, εξίσου περιοριστικές συνθήκες στις εργαζόμενες στον οικιακό τομέα γυναίκες, δημιουργούν οι μεταναστευτικές πολιτικές και τα καθεστώτα υπηκοότητας που είναι κυρίαρχα στις χώρες υποδοχής εργατικού δυναμικού (Bakan και Stasiulis 1995, Anderson 2000). Ωστόσο, οι γυναίκες δεν παρουσιάζονται ως άφωνες, στο μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας. Αντίθετα, διεκδικούν βελτίωση των εργασιακών συνθηκών και αντιστέκονται έστω και με ήπιες, άδηλες μορφές στο εκμεταλλευτικό πλαίσιο εντός του οποίου δρουν, επιχειρώντας συχνά μια συνολική

Στο πορτραίτο μιας Αλβανίδας εργαζόμενης στην Πάτρα, που παρουσιάζω αλλού (Papageorgiou 2005), έχω δείξει ότι η ενατική διαπροσωπική σχέση επιδιώκεται και παράγεται και από τα δύο μέρη της εργασιακής σχέσης, συγκροτείται δε, συνήθως, στη βάση μιας αμοιβαίας οικειότητας, που μπορεί ωστόσο να συγκαλύπτει συγκρουσιακές σχέσεις και αντίπαλες στρατηγικές των ενδιαφερόμενων μερών. Σε μια ενδιαφέρουσα ανάλυση, η Πετρονώτη (2003) δείχνει τα εύθραυστα όρια της διαπροσωπικής σχέσης ανάμεσα σε Αθηναία εργοδότηρια και οικιακή βοηθό από την Ερυθραία. Ο συγκρουσιακός χαρακτήρας της σχέσης τους είναι τις περισσότερες φορές άδηλος και υπαινικτικός, επιτρέποντας στις δύο γυναίκες να περιφρουρήσουν συμφέροντα και να διασφαλίσουν τον κόσμο τους, συνάπτοντας πρόσκαιρες συμμαχίες και αποτρέποντας μια επώδυνη ρήξη.

⁸ Για μια γενική επισκόπηση του ζητήματος της ενσωμάτωσης στη μετανάστευση βλ. Βεντούρα 1994, Μουσύρου 1991, Green 2004. Για την προβληματική της χρήσης των όρων των σχετικών με την ενσωμάτωση και τις εννοιολογικές αποχρώσεις τους βλ. Castles et al. 2002. Στην αγγλική γλώσσα ο όρος ενσωμάτωση αποδίδεται εξίσου από τα integration και

incorporation. Παρόμοια στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά χωρίς διαφοροποίηση οι όροι ένταξη και ενσωμάτωση. Στην ανάλυσή μου εδώ προτίμησα τον όρο ενσωμάτωση, θεωρώντας πως η ένταξη παραπέμπει περισσότερο σε έναν κανονιστικό λόγο.

⁸ Για μια τέτοια προσέγγιση βλ. τις παρατηρήσεις της Πετρονιώτη, 2000: 11-40.

⁹ Ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας του πολιτισμού ακολουθώ σύγχρονες ανθρωπολογικές προσεγγίσεις που φέρουν τη βάση τους στη θεωρία της κοινωνικής και πολιτισμικής κατασκευής με έμφαση στη θεωρία της πρακτικής, βλ. Παπαταξιάδου 1996 και Ortner 1984.

διαπραγμάτευση των όρων παραμονής τους στα κράτη όπου ζουν (Romero 1992). Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύονται και άλλες παράμετροι της ζωής των εργαζόμενων γυναικών, οι οικογενειακοί δεσμοί, το αξιακό τους πλαίσιο, οι προσδοκίες τους, η δική τους κατασκευή της πραγματικότητας (Constable 1997).

Εκκινώντας από μια τέτοια συλλογιστική, επιλέγω σε αυτή τη μελέτη, να εντάξω την οικιακή εργασία στο κοινωνικό σύμπαν των εργαζόμενων γυναικών από την Αλβανία. Με ενδιαφέρει να δείξω, φέρνοντας έτσι στο προσκήνιο το ζήτημα της ενσωμάτωσης, ότι η οικιακή εργασία δεν είναι ένα αυτόνομο πεδίο δράσης, αλλά διαπλέκεται με το συνολικό τρόπο διαπραγμάτευσης από τις Αλβανίδες του νέου κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Συνήθως, η στερεοτυπική σύνδεση των μεταναστών-μεταναστριών με χαμηλού στάτους και κακοπληρωμένες εργασίες στην χώρα υποδοχής, έχει σαν αποτέλεσμα η έμμισθη οικιακή εργασία να ταυτίζεται με συνθήκες αποκλεισμού και περιθωριοποίησης. Εδώ, όπως ήδη τόνισα, απομακρύνομαι από τέτοιες μονοδιάστατες προσεγγίσεις, και αξιοποιώντας το υλικό μιας εντατικής ποιοτικής εθνογραφικής έρευνας στο πεδίο της έμμισθης οικιακής εργασίας, το χρησιμοποιώ προς τη διερεύνηση των πρακτικών της ενσωμάτωσης και της ίδιας της πολιτισμικής λογικής της ενσωμάτωσης. Στη συνέχεια, τα βασικά πορίσματα της έρευνάς μου, που παρουσιάζονται πάντα με συνοπτικό τρόπο, θα συναρθρωθούν γύρω από τον βασικό αυτό προβληματισμό.

Εργασία και στρατηγικές ενδυνάμωσης

Θα ξεκινήσω, αρχικά, με ένα από τα κεντρικά σημεία ως προς την διαχείριση της έμμισθης οικιακής εργασίας από τις Αλβανίδες στην Πάτρα. Αφορά στην συνολική ενδυνάμωση που επιδιώκουν στο πεδίο της εργασίας, με μια σειρά στρατηγικών και τακτικών της καθημερινότητας, που προσανατολίζονται εμπρόθετα προς την “επαγγελματοποίηση” της οικιακής εργασίας. Προσπαθούν, με λίγα λόγια, να βελτιώσουν κάποιες από τις αρνητικές πτυχές της έμμισθης οικιακής εργασίας, που απορρέουν ακριβώς από την άτυπη και μη θεσμική κατοχύρωσή της ως επαγγέλματος. Αναφέρω πολύ επιγραμματικά κάποια παραδείγματα, που δεν μπορούν να αναλυθούν περισσότερο εδώ: επιδιώκεται η επιλογή εργοδοτριών, η σωστή χρήση του εργασίμου χρόνου προς την κατεύθυνση της εξοικονόμησής του, η επιδίωξη σταθερότητας, η δημιουργία δικτύων εργασίας, η επωφελής διαχείριση των διαπροσωπικών σχέσεων.

Η επαγγελματοποίηση την οποία επιδιώκουν, και συνίσταται στην ουσία στο να μετατρέψουν μια άτυπη απασχόληση σε κανονική μορφή εργασίας, είναι μια πρώτη βασική παρατήρηση που σχετίζεται με την ενσωμάτωση. Η απομάκρυνση από το στερεότυπο “Αλβανίδα καθαρίστρια”/“μετανάστρια”, σηματοδοτεί μια ρήξη του συνόρου αποκλεισμού και διαχωρισμού και μια συμπερίληψη στην γενική κατηγορία του εργαζόμενου. Συνιστά δηλαδή μια ομογενοποίηση του κοινωνικού πεδίου με αναφορά στην εργασία.

Είναι επίσης σημαντικό, ότι γύρω από την έννοια της επαγγελματοποίησης, αρθρώνεται ένας λόγος των γυναικών αυτών για τα εργασιακά δικαιώματα, με αναφορά στην εκμετάλλευση, τις

κακές εργασιακές συνθήκες, την αυταρχική συμπεριφορά των εργοδοτών τους. Ο λόγος αυτός σηματοδοτεί μια μορφή πολιτικής διεκδίκησης που δεν επισημοποιείται σε καμμία περίπτωση, ωστόσο δηλώνει μια δική τους κατασκευή της πραγματικότητας, όπου η απουσία εξισωτισμού και η διάκριση είναι μη ανεκτές. Συνολικά, οι Αλβανίδες που πήραν μέρος στην έρευνα, υιοθέτησαν έναν λόγο διεκδικητικό, τόσο απέναντι στις εργασιακές τους συνθήκες, όσο και όσον αφορά στις προσδοκίες από τη ζωή τους στην Ελλάδα. Στάσεις που εξέφραζαν απέναντι στην κατανάλωση, τη διασκέδαση, το χρήμα και την ιδιοκτησία, την εκπαίδευση των παιδιών, είναι δηλωτικές του αξιακού προσανατολισμού τους και της διάθεσης για συμμετοχή και συμπερίληψη στο νέο περιβάλλον με όρους ισότητας και ομοιότητας ως προς τους Έλληνες.

Η επαγγελματοποίηση, όπως είδαμε, συνδέεται άμεσα με τη σταθερότητα και ασφάλεια που πρέπει να προσφέρει η εργασία. Εδώ σπεύδω να προσθέσω μια δεύτερη βασική παρατήρηση. Η μόνιμη εργασία εγκαθιδρύει μια σχέση μόνιμης εγκατάστασης, κατ' αναλογία με την εγκατάσταση που προσδιορίζει τους εντόπιους Έλληνες. Έτσι, διευρύνει το περιθώριο αποδοχής από τους Έλληνες, αλλά και το συμβολισμό του ανήκειν στον νέο τόπο. Η σχέση του τόπου και της ταυτότητας στο πλαίσιο της επανεδαφοποίησης έρχεται να προσθέσει συμβολικό βάρος στις σημασιοδοτήσεις της ενσωμάτωσης¹⁰. Ο τόπος αποτελεί και σε συνθήκες της μεταναστευτικής εμπειρίας ισχυρό σύμβολο της ταυτότητας. Η εργασία είναι βασική παράμετρος της συμβολοποίησης του χώρου σε δυναμικό σημείο αναφοράς της συλλογικής ταυτότητας, ενώ, όπως σε γενικές γραμμές ισχύει για το δείγμα των ερευνούμενων Αλβανίδων, η εργασία συνδέεται με την συγγένεια και την εγκατάσταση προκειμένου να ισχυροποιηθούν οι δεσμοί με τον τόπο. Συχνά στις συζητήσεις μας αναφέρονταν στη “δουλειά” και στο “σπίτι”, ως τα δύο βασικά σημεία αναφοράς της ζωής ενός ανθρώπου σε έναν τόπο, κάνοντας συγκρίσεις με την Αλβανία, όπου θεωρούν ότι αυτά παρέχονταν επαρκώς.

Η διαχείριση της εργασιακής σχέσης

Στη συνέχεια θα περάσω στο ζήτημα της εργασιακής σχέσης, το οποίο θα ήθελα να πραγματευτώ ως μια ξεχωριστή πτυχή της έμμισθης οικιακής μεταναστευτικής εργασίας. Ο οικιακός χώρος, είναι ένα δυναμικό πεδίο αλληλόδρασης που δοκιμάζει τα όρια της διαπολιτισμικής σχέσης. Πώς βλέπουν οι ίδιες οι Αλβανίδες τη διαπολιτισμική συνάντηση; Τι σημαίνει γι' αυτές η Ελληνίδα εργοδότης¹¹;

Η παρουσία της Αλβανίδας οικιακής βοηθού καταγράφεται ιδιαίτερα έντονη μέσα στον οικιακό χώρο όπου εργάζεται. Αυτό σημαίνει ότι επιδιώκει η ίδια, την με πολλαπλούς τρόπους εμπλοκή της, εκδηλώνοντας μια τάση “ανοιχτότητας” που επιτρέπει τη μεγαλύτερη προσέγγιση του οικείου χώρου των εργοδοτών της. Οι πρακτικές της οικειότητας, που αναφέρονται γενικά στην σχετική βιβλιογραφία, όπου, όπως επισημαίνεται, μπορεί να συγκαλύπτουν ιεραρχικές σχέσεις, εδώ υιοθετούνται και από τις ίδιες τις εργαζόμενες. Ένα από τα χαρακτηριστικά της επιτέλεσης της οικιακής εργασίας, είναι οι συζητήσεις μεταξύ εργοδότης και εργαζόμενης. Συχνά είναι μεγάλες σε διάρκεια, αφορούν πολλά ζητήματα της καθημερινότητας, ή ζητήματα της εργασιακής διεκπεραίωσης, το πώς πρέπει να γίνει κάποια

¹⁰ Τα τελευταία χρόνια στο χώρο των κοινωνικών επιστημών έχει συζητηθεί έντονα η επαναθεώρηση της σχέσης τόπου, ταυτότητας, πολιτισμού, ειδικότερα σε συνθήκες μετακίνησης (Gupta και Ferguson 1992, Harstup και Olwig 1997).

Παρατηρείται ωστόσο, πως ενώ οι θεωρητικοί τείνουν να υιοθετούν αποδομητικές προσεγγίσεις, η εμπειρική έρευνα δείχνει τη θεμελιώδη σημασία του χώρου για ανθρώπους που μετακινούνται όπως οι μετανάστες ή οι πρόσφυγες, δημιουργώντας φαντασιακούς ή/και πραγματικούς δεσμούς με τόπους. Στην έρευνα που παρουσιάζω εδώ, φαίνεται πως, ενώ η Αλβανία είναι αναμφισβήτητα ένας ισχυρός τρόπος πρόσδεσης, η Ελλάδα αντιμετωπίζεται με την προοπτική της μόνιμης εγκατάστασης, και βασικός προσανατολισμός της συνολικής δράσης τους είναι η ισχυροποίηση των δεσμών με τη χώρα αυτή.

¹¹ Αναφέρομαι συνήθως σε εργοδότες, επειδή, κυρίως αν πρόκειται για οικογένεια, μαζί τους οι εργαζόμενες διαπραγματεύονται εργασιακά ζητήματα.

δουλειά κλπ. Μπορεί να διεξάγονται την ώρα της εργασίας, αλλά και σε κάποια μικρά διαλείμματα ή προς το τέλος του εργάσιμου χρόνου. Οικειότητα και επαγγελματισμός, φαινομενικά αντιτιθέμενοι κώδικες, φαίνεται να είναι εναλλασσόμενα ιδιώματα της έμμισθης οικιακής εργασίας, με το καθένα να ταιριάζει σε διαφορετικές αλλά συμπληρωματικές διαπραγματεύσεις της ενσωμάτωσης.

Μια πρώτη παρατήρηση εδώ, έχει να κάνει με την προσπάθεια των γυναικών ακριβώς να αναδιαπραγματευτούν ιεραρχικές σχέσεις, επιτρέποντας να ακουστεί η φωνή τους, να γίνουν αντιληπτές, υπολογίσιμες. Εξισώνονται δυναμικά με την εργοδότη και η δυνατότητά τους να έχουν γνώμη, είτε για ζητήματα οικιακής εργασίας είτε για οτιδήποτε άλλο, τους αποδίδει συμβολικά ομοιότητα σε ένα κοινό πολιτισμικό περιβάλλον. Ωστόσο, το ιεραρχικό πλαίσιο της μεταναστευτικής και εργασιακής συνθήκης, καθιστά τα σύνορα ακόμη σκληρά και ανελαστικά. Η συχνότητα διάσχισης των ορίων διαχωρισμού από τον άλλο, δεν επιφέρει αυτόματα και την άρση αυτών. Οι κοινωνικές σχέσεις που παράγονται φέρουν το χαρακτηριστικό της προστασίας και του ματερναλισμού και συχνά έχουν ευκαιριακό χαρακτήρα. Οι ίδιες οι εργαζόμενες αποδίδοντας εργαλειακό χαρακτήρα στις κοινωνικές τους σχέσεις με τις Ελληνίδες εργοδότες, ενισχύουν τα σύνορα διαχωρισμού την ίδια ώρα που ανοίγουν διόδους επικοινωνίας με τον “άλλο”.

Αν αναφέρω ένα παράδειγμα, θα γίνω πιο συγκεκριμένη: το ιδίωμα της κουμπαριάς αποτελεί ένα από τα εξαιρετικά ενδιαφέροντα σημεία της διαπολιτισμικής σχέσης Αλβανών μεταναστών και Ελλήνων που κατέγραψα και στην περίπτωση της οικιακής εργασίας. Οι Αλβανίδες, αναζητώντας τη σύναψη μιας κουμπαριάς με πρόσωπα του εργασιακού περιβάλλοντος, φαίνεται πως επιδιώκουν μια συμμαχία για αυτές και τις οικογένειές τους, προσμένοντας στήριξη και άλλα πιθανά οφέλη. Οι κουμπαριές, όμως, συνήθως, καταλήγουν να έχουν ευκαιριακό χαρακτήρα, με κάποιες από αυτές να ακυρώνονται από πρακτική άποψη σε σύντομο χρονικό διάστημα. Αποδεικνύεται, εξάλλου, πως οι ίδιοι οι εργοδότες, αποδίδοντας στην σχέση κουμπαριάς μια εξίσου εργαλειακή λογική στη βάση του ευκαιριακού συμφέροντος, δεν ενδιαφέρονται να πυκνώσουν τις σχέσεις κοινωνικότητας με την αλβανική οικογένεια με την οποία συνδέονται.

Ωστόσο, ακόμη κι αν η συνάντηση με την Ελληνίδα εργοδότη και την οικογένειά της μπορεί να προκαλέσει μια σειρά από απογοητεύσεις στις Αλβανίδες εργαζόμενες, αυτό δεν αναιρεί την διάθεση “ανοιχτότητας” με την οποία προσεγγίζουν τον “άλλο”. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι η προσαρμοστικότητα, που εκδηλώνεται ως διάθεση να μάθουν και να διδαχτούν στο πλαίσιο της εργασίας τους. Αξιοποιούν μικρές δυνατότητες με προοπτική τη μελλοντική τους καλύτερευση. Μέσα σε ένα ιεραρχικό πλαίσιο, προσπαθούν να ελιχθούν, αποκομίζοντας πιθανά οφέλη. Αυτό ήταν περισσότερο φανερό σε περιπτώσεις “δύσκολων” ή “ιδιότροπων” εργοδοτριών, όπου, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις τους, έπρεπε η εργαζόμενη να διεισδύσει στην πολιτισμική λογική του “άλλου”, δηλαδή της Ελληνίδας εργοδότης. Η γενικότερη τάση προσέγγισης του “άλλου” στον εργασιακό χώρο, που ήδη επισήμανα ως “ανοιχτότητα”, φαίνεται να είναι ανάλογη με την ίδια “ανοιχτότητα” με

την οποία αντιμετωπίζουν και άλλα πεδία της καθημερινής τους δράσης και συναρτάται άμεσα με την επιθυμία συμπερίληψης στο νέο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Ταυτότητα και εργασία

Στη συνέχεια θα επιχειρήσω να συσχετίσω τα ζητήματα ενσωμάτωσης και έμμισθης οικιακής εργασίας, μέσα από το αναλυτικό πρίσμα της ταυτότητας. Με απασχολούν συγκεκριμένα, πώς η οργάνωση της δράσης στο πεδίο της έμμισθης οικιακής εργασίας συγκροτεί την αντίληψη για τον εαυτό, ή, με άλλα λόγια, πώς σχετίζεται εργασία και ταυτότητα στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης που εξετάζεται εδώ.

Η εργασία για τους Αλβανούς γενικά αποτελεί συστατικό στοιχείο πρόσληψης του εαυτού. Κεντρική ήταν η σημασία της στη σοσιαλιστική Αλβανία, σημείο εξαιρετικά γόνιμο για ανάλυση, αλλά δύσκολο να επεκταθούμε στα πλαίσια του παρόντος. Στην Ελλάδα, οι Αλβανίδες θεωρούν, όχι απλά απαραίτητο από βιοποριστική άποψη το να εργαστούν, αλλά απόλυτα ταιριαστό και επιβεβλημένο για τις γυναίκες. Παρενθετικά, πρέπει να σημειωθεί, αλλά και να τονιστεί, ότι η γυναίκα στο πολιτισμικό συμφραζόμενο των ερευνητικών υποκειμένων, θεωρείται ότι ολοκληρώνεται μέσα από την εργασία, και άρα δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με τον οικιακό χώρο, όπως καταγράφεται σε αρκετές περιπτώσεις της μεσογειακής εθνογραφίας.

Η ταυτότητα με αναφορά στο συμβολικό κατηγορημα της εργασίας, τείνει να διαμορφώνεται συσχετικά, καθιστώντας, σε αυτήν την περίπτωση, τους Έλληνες ως τον “άλλο”, απέναντι στον οποίο τοποθετείται ο “εαυτός”. Μέσω μιας τέτοιας ταυτότητας, επιτελείται η ρητορική ανάδειξη του “εαυτού”, που καθίσταται με τα δικά του μέσα πιο άξιος από τον “άλλο”. Έτσι, οι εργαζόμενες Αλβανίδες επικαλούνται μια σειρά από χαρακτηριστικά (ευελιξία και προσαρμοστικότητα, ικανότητα να μαθαίνουν γρήγορα, τιμιότητα, αφοσίωση κι επιμονή, αντοχή στην ακραία σωματική καταπόνηση), που στόχο έχουν να αναδείξουν ένα ιδιαίτερο έθος, που διαφοροποιεί από τους εντόπιους. Αποτελεί πλέον μια αξιωματική διατύπωση για τις Αλβανίδες ότι “οι Έλληνες δεν δουλεύουν”, ενώ, “εμείς δουλεύουμε πολύ” ή “σκληρά”. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η χλευαστική τους στάση απέναντι στις Ελληνίδες εργοδότες, τις οποίες συχνά αναπαριστούσαν κοροϊδευτικά με εκφράσεις όπως: “μιλάει συνεχώς στο τηλέφωνο”, “κάθεται με το ένα πόδι πάνω στο άλλο και καπνίζει ενώ εγώ δουλεύω”.

Με παρόμοιες εκφράσεις που αναφέρονταν τόσο σε άντρες όσο και σε γυναίκες, απέδιδαν τη στερεοτυπική εικόνα του “τεμπέλη”, προσδίδοντας έτσι αξία, στις δικές τους, υποτιμημένες δήθεν εργασίες, και υπονοώντας ότι μέσω αυτών προδιαγράφουν τη δική τους επιτυχία. Είναι προφανές ότι η εργασία, ένα πεδίο εξίσου σημαντικό στον σοσιαλιστικό όσο και στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, καθίσταται μέτρο σύγκρισης για Αλβανούς και Έλληνες, όπου οι πρώτοι συμβολικά ενισχύουν τη θέση τους, προβάλλοντας έναν εαυτό κατάλληλο για το νέο περιβάλλον, ικανό να επιτύχει, να προκόψει, ίσως και στο μέλλον να ξεπεράσει το εντόπιο στοιχείο (άποψη που κάποιες από τις Αλβανίδες υπαινίσσονταν σε συζητήσεις μας).

Είναι σημαντικό αφού διερευνάται η σκοπιά των μεταναστριών, να ληφθεί υπόψη η συνολική στάση τους απέναντι στην οικιακή εργασία, ώστε να μπορεί στη συνέχεια να ενταχθεί στο πώς αντιλαμβάνονται την προοπτική της ενσωμάτωσης.

Ο λόγος για την οικιακή εργασία είναι διττός. Από την μια, έχουμε την απόρριψή της, που μπορεί να περιλάβει ακραίες τροπές του λόγου. Αναφέρονται στην οικιακή εργασία με τους όρους “δουλεία”, ή “σκλαβιά” και με απαξιωτικές εκφράσεις όπως αυτή που μου ανέφερε συνομιλήτρια : “είμαι μια ζητιάννα που μου πετούν τα λεφτά στα μούτρα”. Μια καίρια παρατήρηση που πρέπει να γίνει εδώ και αναδεικνύεται ιδιαίτερα από το εθνογραφικό μου υλικό, αφορά στους τρόπους με τους οποίους λεπτά νοήματα ενός κυρίαρχου ρατσιστικού λόγου από τις εργοδότες προς τις εργαζόμενες, διακινούνταν στο πλαίσιο της αλληλόδρασης. Οι συμβολικές νοηματοδοτήσεις συνόρων αποκλεισμού, ήταν μια μόνιμη απειλή για τις Αλβανίδες, και πηγή φόβου και άγχους σχετικά με την ένταση των συνεπειών που επιφέρουν¹².

Παράλληλα, και αυτό νομίζω ότι πρέπει να τονιστεί αφού το ζήτημα που με απασχολεί εδώ είναι η ενσωμάτωση, οι Αλβανίδες, εκδηλώνοντας ρητορικά την απέχθειά τους προς την οικιακή εργασία, επιτελούν, εξίσου ρητορικά, την αξιωσή τους για μια καλύτερη θέση στον κοινωνικό χώρο, και προδιαγράφουν μια εξελικτική πορεία, όπου η εργασία αυτή θα εγκαταλειφτεί προς άλλες εργασίες, που δε θα φέρουν το βάρος της αρνητικής συμβολικής νοηματοδότησης της έμμισθης οικιακής εργασίας.

Από την άλλη, όμως, εμφανίζονται παράλληλα να αποδέχονται σε μεγάλο βαθμό την έμμισθη οικιακή εργασία. Ο λόγος αυτός δεν αντιβαίνει αλλά μάλλον είναι συμπληρωματικός στον προηγούμενο. Η αποδοχή της συνδέεται αιτιακά με μια σειρά από κρίσιμες παραμέτρους: την οικογένεια, την ανάγκη, την απουσία επιλογών, την θεωρούμενη ως εργασία που προσιδιάζει στις γυναίκες.

Επιπλέον, είναι σημαντικό ότι, αν και η εκπαίδευση θεωρείται μέσο που προσδίδει συμβολικό κύρος, ωστόσο, τόσο για την τωρινή όσο, ίσως, και για την επόμενη γενιά μεταναστών από την Αλβανία, δεν αποτελεί και μέσο κοινωνικής κινητικότητας. Συχνά σε συζητήσεις μας, οι Αλβανίδες απαξιωναν τα πτυχία, και θεωρούσαν τύχη το γεγονός ότι μπορούσαν να βρίσκουν δουλειές σε σπίτια. Εκείνο που συνήθως συμβολοποιεί εντονότερα την προτίμησή τους στην οικιακή εργασία είναι το χρήμα. Στο χρήμα αποδίδεται ούτως ή άλλως κεντρική σημασία και μετασχηματιστικός δυναμισμός: η δυνατότητα ιεραρχικής αναδιαπραγμάτευσης στις συνθήκες της ταξικής ανισότητας του καπιταλιστικού συστήματος. Με ανάλογες εκφράσεις αποτυπώνουν την κεφαλαιώδη σημασία του χρήματος, όπως το γνώρισαν στον καπιταλιστικό τρόπο: “το χρήμα είναι σήμερα”, “άμα έχεις χρήμα καλά είσαι”. Εξάλλου, συνήθως προσδιόριζαν σχετικά υψηλά κριτήρια αναγκών για αυτές και τις οικογένειές τους, και όχι απλώς στα όρια της επιβίωσης. Αναφέρονταν, για παράδειγμα, σε φροντιστήρια των παιδιών, σε δώρα γάμου κλπ. Άρα, υπ’ αυτήν την έννοια, βλέπουμε ότι η έμμισθη οικιακή εργασία, εμπλέκει διεργασίες κοινωνικής κινητικότητας για τις Αλβανίδες και τις οικογένειές τους, αποτελώντας ένα μέσο απόκτησης ομοιότητας προς τον κυρίαρχο τρόπο ζωής.

¹² Διερευνώντας λόγους ρατσισμού και περιθωριοποίησης που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της έμμισθης οικιακής εργασίας, από τις Ελληνίδες εργοδότες προς τις Αλβανίδες εργαζόμενες στην Πάτρα, έχω δείξει την ιδιαίτερη ευθιξία και την προσβολή που βιώνουν οι τελευταίες (Παπαγεωργίου 2007).

Στην Ελλάδα, με τις δυνατότητες που έδωσε η οικιακή εργασία για τη γυναικεία αλβανική απασχόληση, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις διατήρησης και δημιουργικής χρήσης στην Ελλάδα συμβολικών συστημάτων που ήταν σημαντικά στην Αλβανία και διαπλέκονται γύρω από την οικογένεια (παραγωγή και κατανάλωση, έμφυλες σχέσεις, χρήση του χρήματος). Οι δρόμοι της ενσωμάτωσης, είναι, σε κάποιο βαθμό, δρόμοι που συχνά χαράσσονται με βάση χάρτες προσανατολισμού, χάρτες που αποτυπώνουν και αναδιατάσσουν οικείους συμβολικούς κώδικες.

Τέλος, μια άλλη διάσταση στο ζήτημα της οικιακής εργασίας, που δεν έχει τύχει ανάλογης ίσως προσοχής, είναι η πολλαπλότητα των νοημάτων που μπορεί να επενδύονται στον οικιακό χώρο, όταν προσλαμβάνεται ως χώρος που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Ο οικιακός χώρος, είναι ένας ολόκληρος συμβολικός κόσμος, που λειτουργεί ως ένα παράθυρο προς το περιβάλλον υποδοχής, ένας πρότυπος χώρος εξοικείωσης αλλά και πρότυπο μίμησης. Τα ερευνητικά δεδομένα υποδεικνύουν πως οι Αλβανίδες οικιακές βοηθοί συνομιλούν με τον οικιακό χώρο, όχι απλώς εργάζονται σε αυτόν, και συνομιλούν πάλι με την ίδια διάθεση “ανοιχτότητας” την οποία σχολίασα και πριν. Θα αναφέρω ως παραδείγματα, οικιακά είδη (π.χ. έπιπλα), ή είδη ρουχισμού που γίνονται αντικείμενο διερεύνησης, θαυμασμού, καταναλωτικής επιθυμίας από τις Αλβανίδες εργαζόμενες. Παρόμοια μπορεί να λειτουργήσουν και οι κοινωνικές σχέσεις στο οικιακό πλαίσιο των Ελλήνων εργοδοτών, για παράδειγμα, τα εκπαιδευτικά μοντέλα που εφαρμόζονται στην ανατροφή των παιδιών και λειτουργούν ως χάρτης προσανατολισμού και για τα δικά τους παιδιά. Εδώ θα πρέπει να κάνω τουλάχιστον μια απλή επισήμανση, που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Η απασχόληση, στην Πάτρα, στην συντριπτική πλειοψηφία, σε μεσαία αστικά στρώματα του πληθυσμού, φέρνει τις Αλβανίδες πλησιέστερα σε αυτά, που θεωρούνται φορείς και εκφραστές της κυρίαρχης ελληνικής κουλτούρας. Τα γενικότερα ερευνητικά μου δεδομένα υπέδειξαν πως οι Αλβανίδες εμφανίζουν την τάση σύγκρισης και προσπάθειας ταύτισης με τα μεσαία ελληνικά στρώματα, θεωρώντας πως αυτό είναι κάτι που έχουν τη δυνατότητα να επιτύχουν: από τη μια σε καμμία περίπτωση δεν θα ήθελαν να εξωθηθούν στο περιθώριο, τη φτώχεια και την ανέχεια που αυτό συνεπάγεται, και από την άλλη γνωρίζουν ότι, στα πλαίσια των δυνατοτήτων τους, δεν μπορούν να αγγίξουν τον πλούτο και τον τρόπο ζωής των υψηλών κοινωνικά στρωμάτων.

Επίλογος

Σε αυτήν την εισήγηση χρησιμοποίησα την οικιακή εργασία των Αλβανίδων εργαζόμενων σε ένα πλαίσιο για τη διερεύνηση των διαδικασιών ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών στην Πάτρα. Το εθνογραφικό υλικό υποστηρίζει ότι οι μετανάστριες από την Αλβανία βλέπουν για αυτές και τις οικογένειές τους με ευνοϊκό τρόπο την προοπτική της ενσωμάτωσης στο νέο περιβάλλον. Επιθυμούν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις της ενσωμάτωσης μέσα από πρακτικές που παράγουν εγγύτητα, πλησίασμα, ομοιότητα: τη διάσχιση και συνάμα ρήξη των ορίων αποκλεισμού που τους χωρίζει από τον “άλλο”. Διαπραγματεύονται σύνορα συμπερίληψης και αποκλεισμού σε πολλαπλά πλαίσια δράσης, αλλά δεν μπορούν να ελέγξουν

ούτε και να προδιαγράψουν το συνολικό αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης: αυτό παραμένει σε εκκρεμότητα, αφού το όριο συν-διαμορφώνεται και συν-καθορίζεται και από την άλλη πλευρά, που συμβατικά αποκαλούμε “κοινωνία υποδοχής”. Στα διαφορετικά πλαίσια και πεδία δράσης, ποικίλλουν τα περιθώρια προσέγγισης του “άλλου” και αποδοχής από τον “άλλο” για τους Αλβανούς μετανάστες. Θα κλείσω με ένα παράδειγμα που νομίζω ότι συμπυκνώνει το νόημα όσων θέλω να υποστηρίξω σε αυτήν την παρουσίαση. Πολλές από τις συνομιλήτριές μου παρατηρούσαν ότι οι Ελληνίδες εργοδότες τους αποφεύγουν έξω από το εργασιακό πλαίσιο τη συναναστροφή τους με Αλβανίδες. Είναι χαρακτηριστικό το εξής περιστατικό που μου αφηγήθηκε μια από τις βασικές μου πληροφορήτριες. Ο σύζυγός της κάποια φορά περίμενε το λεωφορείο σε στάση της αστικής γραμμής στο χώρο του Πανεπιστημίου της Πάτρας. Εργοδότης της πληροφορήτριας, που εργάζεται στο Πανεπιστήμιο, περίμενε ταυτόχρονα στην ίδια στάση. Για πολλή ώρα κανείς άλλος δε βρισκόταν εκεί εκτός από αυτά τα δύο άτομα, την εργοδότη και τον σύζυγο της πληροφορήτριας. Ο τελευταίος προσπάθησε να χαιρετήσει την εργοδότη, αφού βέβαια γνωρίζονταν, αυτή όμως απέφυγε τελείως τη συνάντησή τους, κάνοντας πως κοίταζε αλλού ή απασχολημένη στο κινητό της («έκανε πως δεν τον είδε»). Κατέστησε προφανή με αυτή της τη στάση, την απροθυμία της να σχετιστεί με την εργαζόμενη σε εξω-εργασιακό επίπεδο. Το περιστατικό αυτό, όπως και τα παραδείγματα κουμπαριών με ευκαιριακό χαρακτήρα στα οποία αναφέρθηκα, δείχνουν την δυσκολία κατάλυσης των συνόρων που διαχωρίζουν από τον “άλλο”, παρόλο που σε επιμέρους πεδία μπορεί να διασχίζονται και μάλιστα με σχετική συχνότητα.

Η προσφώνηση «η Αλβανίδα», που συχνά χρησιμοποιούσαν οι εργοδότες για να αναφερθούν στις οικιακές τους βοηθούς, αρκούσε συχνά για να καταλύσει την εικόνα μιας καλής διαπροσωπικής διαπολιτισμικής σχέσης που οι τελευταίες είχαν φαντασιακά αναπαραστήσει. Μικρές πρακτικές της καθημερινότητας, όπως αυτές που αναδεικνύονται στο πεδίο της οικιακής εργασίας, στην προοπτική μιας ανθρωπολογικής ανάλυσης μικροεπιπέδου, που πρότεινα εδώ, έχουν πολλά να προσφέρουν στην ανάλυση των διαδικασιών της μεταναστευτικής ενσωμάτωσης.

- Anderson, B. 2000, *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*, London and New York: Zed Books
- Bakan, A. and Stasiulis, D. 1995, "Making the Match: Domestic Placement Agencies and Racialization of Women's Household Work", *Sign*, Vol.20, n.2: 305-335
- Βεντούρα, Λ. 1994, *Μετανάστευση και έθνος, μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων
- Castles, S., Korac, M., Vasta, E., Vertovec, S. 2002, *Integration: Mapping the field*, December, Home Office Online Report 28/03
- Cock, J. 1980, *Maids and Madams: A study in the politics of exploitation*, Johannesburg Ravan Press
- Constable, N. 1997, *Maid to order in Hong Kong: stories of Filipina Workers*, New York: Cornell University Press
- Green, N. 2004, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης, σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Σαββάλας
- Gupta, A., Ferguson, J. 1992, "Beyond 'culture': space, identity, and the politics of difference", *Cultural Anthropology*, vol.7, n.1
- Hastrup, K., Olwig, K.F., 1997, "Introduction", στο Hastrup, K., and Olwig K.F. (eds), *Siting culture, the sifting anthropological object*, New York: Routledge
- Κασιμάτη, Κ. 2003, "Γυναικεία μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία - Απασχολήσεις και διαφορετικότητες", στο Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα: Gutenberg
- Lamont, M. and Molnár, V. 2000, "The study of boundaries in social sciences", *Annual Review of Sociology*, 28: 167-195
- Μουσούρου, Λ. 1991, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα: Gutenberg
- Ortner, S. 1984, "Theory in Anthropology since the sixties", *Comparative studies in society and history*, 26: 126-166
- Papageorgiou, V. 2005, "The experience of paid domestic work in the context of Albanian migration in Greece. A case study", paper presented on the 2nd LSE PhD Symposium on Modern Greece, "Current Social Science Research on Greece", LSE, Hellenic Observatory
- Παπαγεωργίου, Β. 2007, "Μετανάστες, ρατσισμός, έμμισθη οικιακή εργασία: διερευνώντας την 'προσβολή' στο παράδειγμα των Αλβανίδων εργαζόμενων σε μια ελληνική πόλη", στο Ζώρας, Κ. και Μπαντιμαρούδης, Φ. (επιμ.), *Οι Κοινωνικές Επιστήμες Σήμερα*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα: Σάκκουλας
- Παπαταξιάρχης, Ε. 1996, "Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας", *Τοπικά Β'*, Αθήνα: Νήσος, 197-216
- Πετρονώτη, Μ. 2000, "Εισαγωγικά. Όρια και Περιθώρια: εντάξεις και αποκλεισμοί", στο Καυταντζόγλου, Ρ. και Πετρονώτη, Μ. (επιμ.), *Όρια και περιθώρια, εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα: ΕΚΚΕ

Πετρονώτη, Μ. 2003, “Καλή 'ναι η φωνή, μα να ξέρεις πού σταματάς’: οι άδηλες συγκρούσεις ως σύμβολο εξουσίας και επιβολής”, στο Βλαχούτσικου, Χ. σε συνεργασία με την Kain-Hart, L. (επιμ.), *Όταν οι γυναίκες έχουν διαφορές. Αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Μέδουσα

Romero, M. 1992, *Maid in the USA*, New York: Routledge

Μορφές κατοίκησης μεταναστών στις γειτονίες της Αθήνας. Κυψέλη, Σεπόλια

ΣΑΛΩΜΗ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΒΑΡΟΥΧΑΚΗ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΣΗΜΑΚΗ, ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΟΥΝΤΑ, ΕΜΠ

Κριτήρια επιλογής των δύο γειτονιών

Μετά από μια πρώτη συλλογή στοιχείων από: τις οργανώσεις μεταναστών, τις απογραφές πληθυσμού της ΕΣΥΕ και τη σχετική βιβλιογραφία, ξεκίνησαν στην ερευνητική ομάδα εκτεταμένες συζητήσεις για τον εντοπισμό των περιοχών και των εθνικοτήτων που θα είχε μεγαλύτερο ενδιαφέρον να μελετηθούν. Η Κυψέλη και τα Σεπόλια, όπου εστίασε η έρευνα, επιλέχθηκαν αφ' ενός από τις παρατηρούμενες υψηλές συγκεντρώσεις των μεταναστών και αφ' ετέρου μεταξύ των διαφορετικών τύπων γειτονιών, τόσο ως προς την ιστορική τους εξέλιξη, όσο και ως προς τη σημερινή τους κατάσταση. Μεταξύ των σημαντικότερων κριτηρίων επιλογής ήταν το γεγονός ότι η Κυψέλη συγκεντρώνει ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά μεταναστευτικού πληθυσμού (21% περίπου του συνολικού πληθυσμού της το 2001), είναι περισσότερο διαμορφωμένη περιοχή λόγω εξάντλησης σχεδόν του Σ.Δ. και διαθέτει φθηνή κατοικία στις παλιές πολυκατοικίες που κτίστηκαν μεταπολεμικά με το σύστημα της αντιπαροχής. Στα Σεπόλια, αντίθετα, τα ποσοστά μεταναστών/τριών εμφανίζονται αισθητά χαμηλότερα (15%) και η περιοχή βρίσκεται, τα τελευταία χρόνια, μετά και την κατασκευή του σταθμού μετρό, σε συνεχή μετασχηματισμό, γνωρίζοντας έντονη οικοδομική δραστηριότητα, αφού τα παλιά χαμηλά σπίτια, αντικαθίστανται από σύγχρονες πολυκατοικίες. Ακόμη:

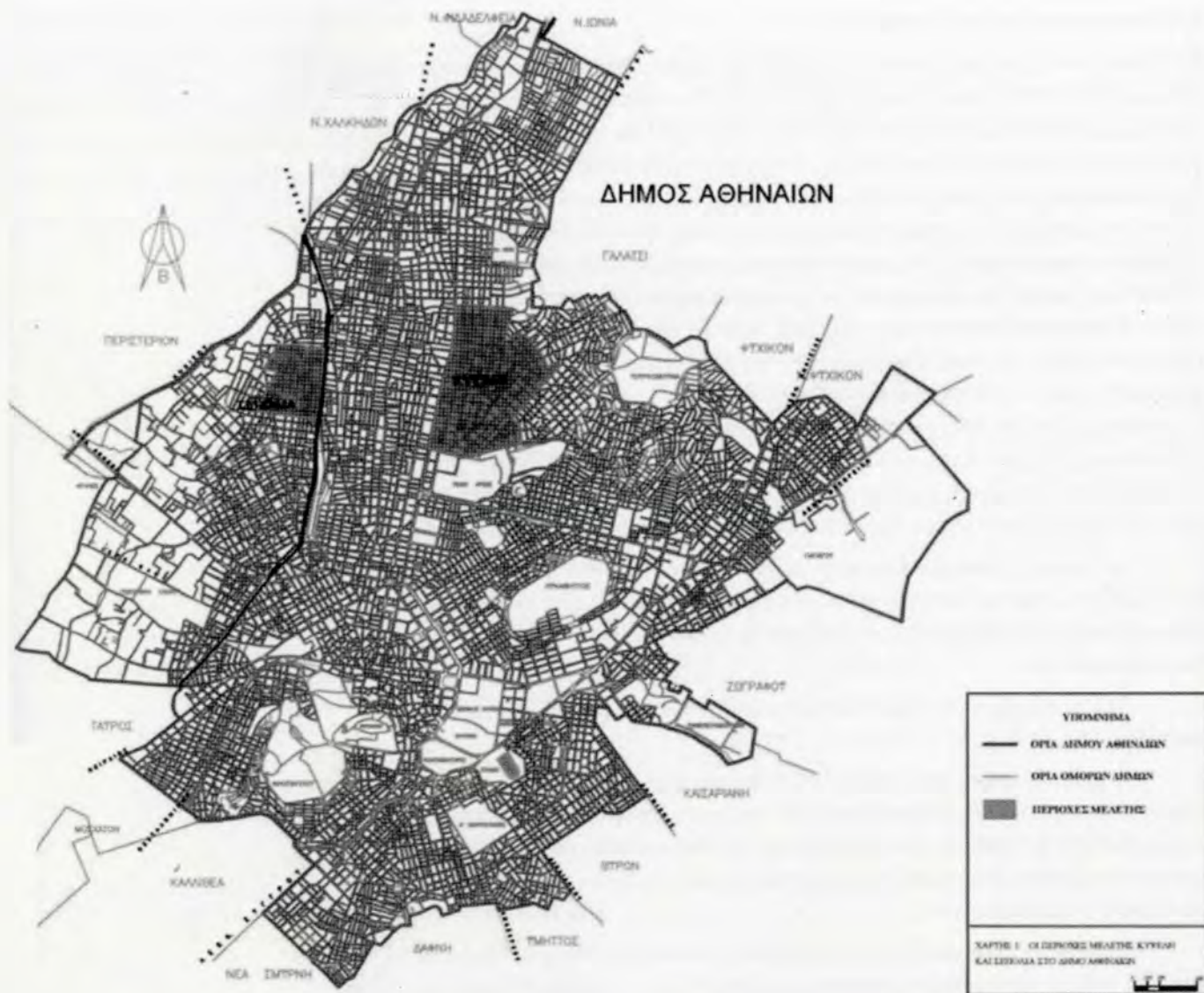
Η Κυψέλη βρίσκεται πάνω από τις γραμμές του τραίνου, ενώ τα Σεπόλια από κάτω. Οι γραμμές του τραίνου αποτελούν στις περισσότερες πρωτεύουσες ένα ισχυρό όριο όπου πραγματοποιούνται ταξικοί διαχωρισμοί, καθώς οι αντικειμενικές αξίες της γης εκεί διαφοροποιούνται.

Η Κυψέλη είναι μια παλαιά αστική περιοχή, ενώ τα Σεπόλια μια λαϊκή εργατική συνοικία.

Σημαντικό μέρος του γερασμένου κτιριακού όγκου των αστικών πολυκατοικιών της Κυψέλης εγκαταλείπεται σταδιακά από τους παλαιούς κατοίκους, τους οποίους αντικατέστησαν μετανάστες και μετανάστριες. Αντίθετα μεγάλη έκταση της περιοχής των Σεπολίων εντάχθηκε στο σχέδιο πόλης πρόσφατα ενώ υπάρχουν ακόμα πολλά παλαιά μονώροφα ή δώροφα σπίτια.

Η αισθητά διαφοροποιημένη πληθυσμιακή πυκνότητα των δυο περιοχών. Η Κυψέλη είναι μια από τις περισσότερο πυκνοκατοικημένες περιοχές του λεκανοπεδίου της Αττικής αντίθετα από τα Σεπόλια όπου η πυκνότητα κατοίκησης, μέχρι πρόσφατα, ήταν πολύ χαμηλή.

ΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ ΚΥΨΕΛΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΕΠΟΛΙΩΝ (Υπόβαθρο Γ.Π.Σ. 1985)

Η *Κυψέλη*, μία από τις παλαιότερες και περισσότερο πυκνοκατοικημένες γειτονίες της Αθήνας, εντάσσεται στο σχέδιο πόλης το 1887.

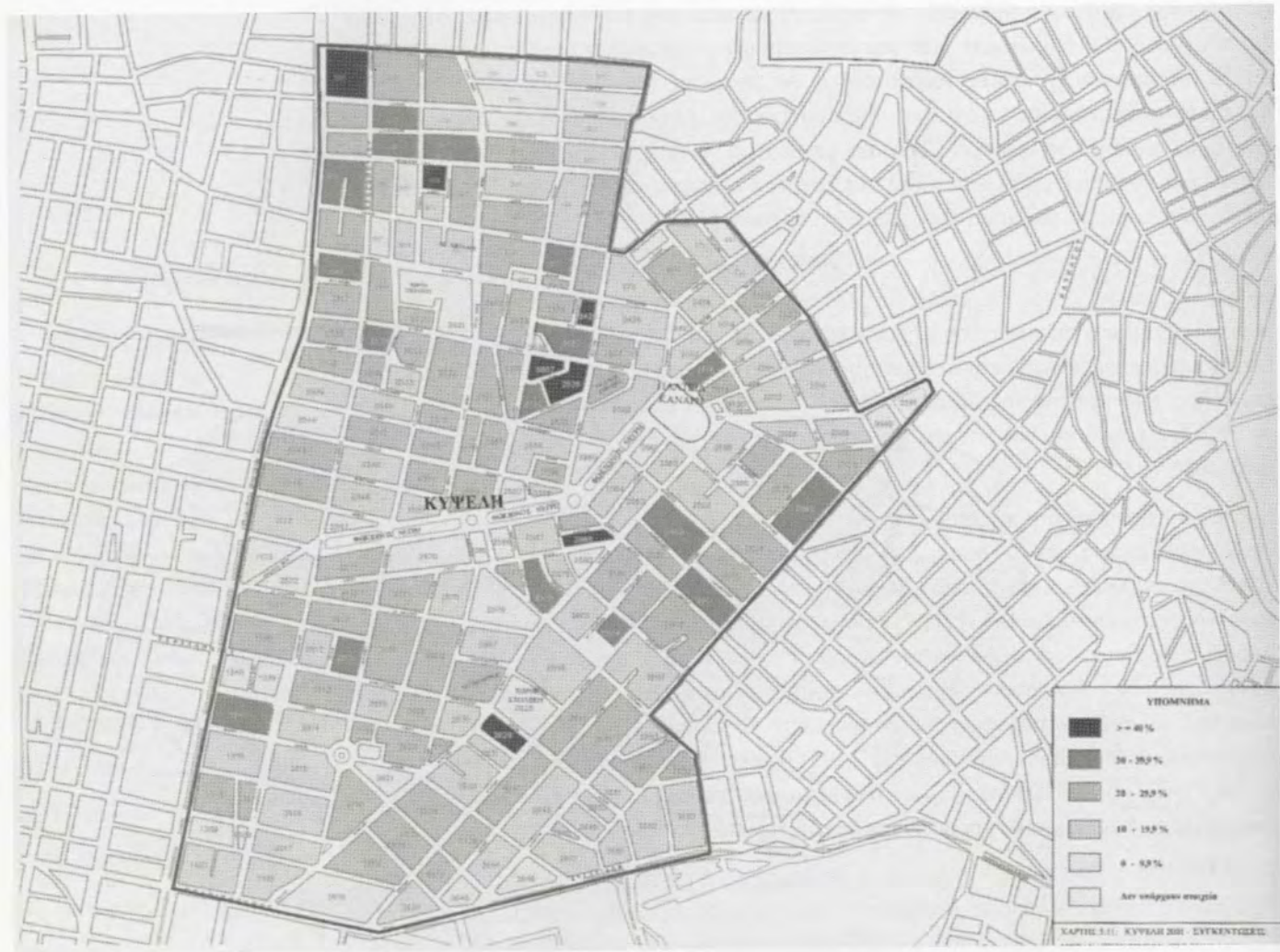
Στις αρχές του 20ου αιώνα η συρροή πληθυσμού από την ύπαιθρο στην Αθήνα οδήγησε στην αλλαγή του αγροτικού και εξοχικού χαρακτήρα της σε αστικό. Αποκτά την αστική συνοχή της την περίοδο του μεσοπολέμου και μετά τη μικρασιατική καταστροφή, όπου υπήρξε μεγάλη εισροή νέων κατοίκων και αναζήτηση στέγης. Κατοικήθηκε κυρίως από την εύπορη μεσαία αστική τάξη, αλλά και η παρουσία της ανώτερης οικονομικής και πνευματικής τάξης ήταν έντονη. Μεσοαστικές μονοκατοικίες και διπλοκατοικίες κυριαρχούν μέχρι το μεσοπόλεμο, οπότε κτίζονται και οι πρώτες πολυκατοικίες. Τις δεκαετίες του 1950 και 1960, η *Κυψέλη* οικοδομείται εντατικά με το σύστημα της αντιπαροχής. Αρχίζει η εποχή της ακμής της και γίνεται διάσημη για τη νυχτερινή ζωή της, με θέατρα, κινηματογράφους, ζαχαροπλαστεία και εστιατόρια που δημιουργούνται πάνω στα ίχνη του προϋπάρχοντος αστικού ιστού και προσελκύουν κόσμο και από άλλες περιοχές, προσδίδοντάς της μια αίγλη.

Τη δεκαετία 1970, η ανοικοδόμηση συνεχίστηκε, ολοκληρώνοντας σταδιακά τη σημερινή εικόνα της γειτονιάς που, σύμφωνα με όλες τις πολεοδομικές μελέτες, είναι μία από τις περισσότερο προβληματικές του Δήμου Αθηναίων, με υψηλές πυκνότητες, ρύπανση, προβλήματα κυκλοφορίας και στάθμευσης, ελάχιστους ελεύθερους χώρους και ανεπαρκείς υποδομές. Από τα μέσα της δεκαετίας 1980 μετακινείται μέρος του ντόπιου πληθυσμού προς τα βορειανατολικά και νοτιοανατολικά προάστια, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Η ιστορία αστικοποίησης της *Κυψέλης* διαμόρφωσε ένα οικιστικό απόθεμα που πέρασε από διαδοχικές χρήσεις, για να “υποδεχτεί” τους μετανάστες της δεκαετίας 1990. Για παράδειγμα πολλά (ημι)υπόγεια και μικρά διαμερίσματα των χαμηλών ορόφων, φιλοξένησαν βιοτεχνίες, κατοικία φοιτητών και άλλες χρήσεις, πριν μετατραπούν σε “κενό” ή/και απαξιωμένο οικιστικό απόθεμα, το οποίο ξανα-έβαλαν στην αγορά οι μετανάστες. Σ' αυτό το γενικό σχήμα κατοίκησης των πολυκατοικιών βεβαίως εντοπίζονται πολλές παραλλαγές, από το υπόγειο ως το ρετιρέ και από την πρόσοψη ως τον ακάλυπτο. Ο χαρακτηρισμός “κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός” (Maloutas, Karadimitriou 2001) οφείλεται στη συνύπαρξη νοικοκυριών διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων που κατοικούν σε διαφορετικούς ορόφους, και ενισχύεται από το μωσαϊκό χρήσεων και εθνοτήτων που χαρακτηρίζουν τη γειτονιά.

Τα *Σεπόλια*, στα τέλη του 19ου αιώνα, ήταν σημαντικός χώρος καλλιεργειών της αγροτικής παραγωγής της πρωτεύουσας. Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και οικιστική εξέλιξη της περιοχής έπαιξε η κατασκευή των σιδηροδρόμων Λαρίσης και Πελοποννήσου (1882-1892), η κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών της Αττικής για Λαύριο και Κηφισιά (1885), καθώς και η εγκατάσταση εργοστασίων στην ευρύτερη περιοχή στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου, οι οποίες προσέλκυσαν εργαζομένους, που έκτιζαν αγοράζοντας αγροτεμάχια από τους μεγαλοκτηματίες της γης. Η πρώτη ένταξη στο σχέδιο πόλης γίνεται το 1893. Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία ενσωματώθηκαν με τους ντόπιους εργάτες και τα λαϊκά

ΚΥΨΕΛΗ : ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΝΑ Ο.Τ. 2001

ΣΕΠΟΛΙΑ : ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΝΑ Ο.Τ. 2006

στρώματα που εισέρρεαν στην Αθήνα και στεγάστηκαν χρησιμοποιώντας την αυθαίρετη δόμηση “με τη σιωπηρή ανοχή του κράτους”. Οι συνθήκες στέγασης παρέμεναν άθλιες για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μεταπολεμικά, τα Σεπόλια “ήταν κάτι σα χωριό μέσα στην Αθήνα”, που τότε δεχόταν το κύμα των εσωτερικών μεταναστών. Οι όροι δόμησης δεν ευνόησαν την αντιπαροχή που εκείνη την εποχή ανθούσε στις κεντρικές περιοχές. Οι χαμηλές εισοδηματικά τάξεις, αναζητώντας σχετικά φτηνή γη προσέγγιζαν τα Σεπόλια και έχτιζαν με το σύστημα της αυτοστέγασης. *Η ικανοποιητική σύνδεσή της με το κέντρο πόλης και οι σχετικά χαμηλές αξίες γης, μαζί με την εγγύτητα σε διαθέσιμες θέσεις εργασίας στη μεταποίηση και τις υπηρεσίες, αποτέλεσαν βασικούς λόγους επιλογής της περιοχής από τα μικρομεσαία στρώματα.*

Τη δεκαετία του 1970 κατασκευάζονται πολυκατοικίες με το σύστημα της αντιπαροχής και έτσι διαμορφώνεται μια μεγάλη ποικιλία κτιριακού αποθέματος που, στις αρχές της δεκαετίας 1990, εξασφάλισε μαζί με τα πολλά διασωζόμενα μονώροφα και διώροφα σπίτια κατοικία για τους μετανάστες.

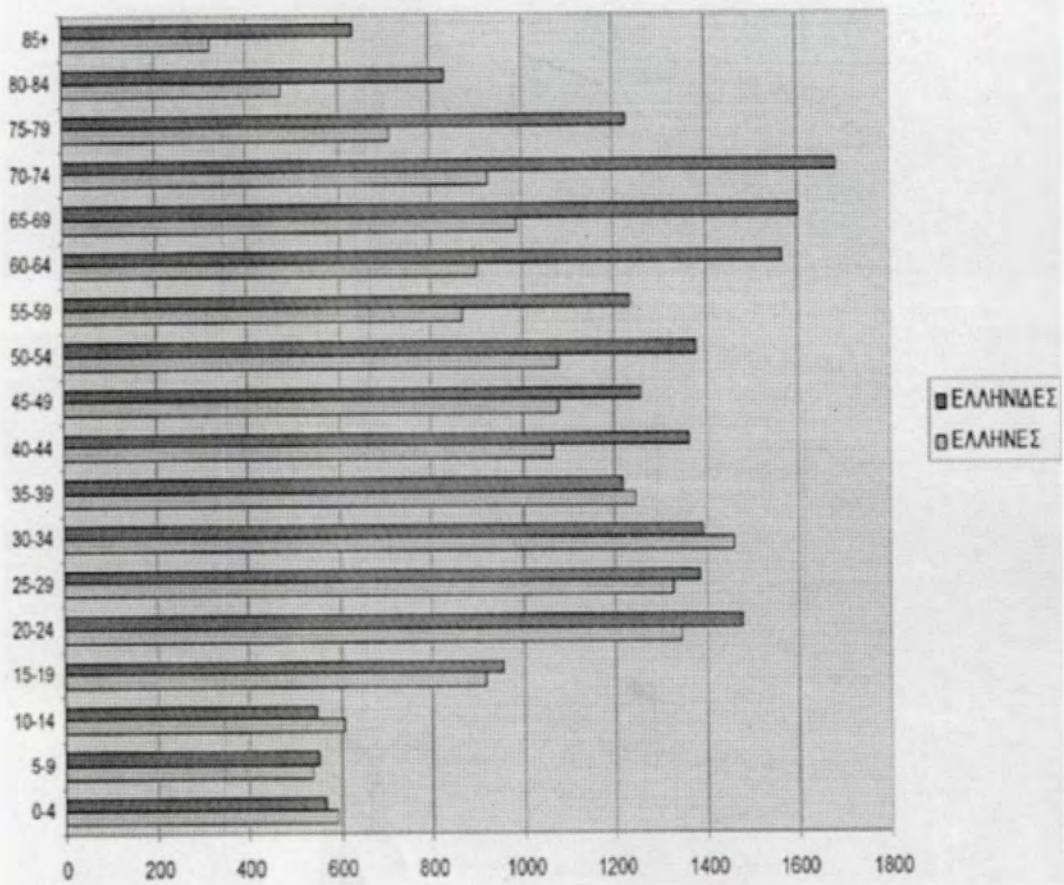
Η κατασκευή του σταθμού του μετρό των Σεπολίων έδωσε νέες δυνατότητες πρόσβασης στην περιοχή, αυξάνοντας παράλληλα τις αξίες γης και τις τιμές των ακινήτων. Σήμερα η οικοδομική δραστηριότητα αφανίζει τα τελευταία παλιά μονώροφα και η ανοικοδόμηση των πολυκατοικιών εξακολουθεί να κυριαρχείται από το σύστημα της αντιπαροχής. Οι σύγχρονες πολυκατοικίες είναι προσαρμοσμένες στα νέα καταναλωτικά πρότυπα, και με τιμή αγοράς αποτρεπτική για τους μετανάστες. Επιλέγονται κυρίως από ντόπια νέα νοικοκυριά, που αναζητούν στέγη κοντά στους συγγενείς για βοήθεια στην καθημερινή ζωή, κυρίως στη φύλαξη των παιδιών, προσφέροντας και εκείνοι με τη σειρά τους φροντίδα στους ηλικιωμένους. Υπάρχουν όμως και εκείνοι, όπως και στην πρώτη φάση κατοίκησης της περιοχής, που επιλέγουν την περιοχή λόγω της εγγύτητάς της με το κέντρο και της ύπαρξης συγκοινωνιών, σε συνδυασμό με τη σχετικά χαμηλή ακόμα αξία της γης σε σχέση με άλλες γειτονιές.

Λόγοι εγκατάστασης του μεταναστευτικού πληθυσμού στις δυο γειτονιές

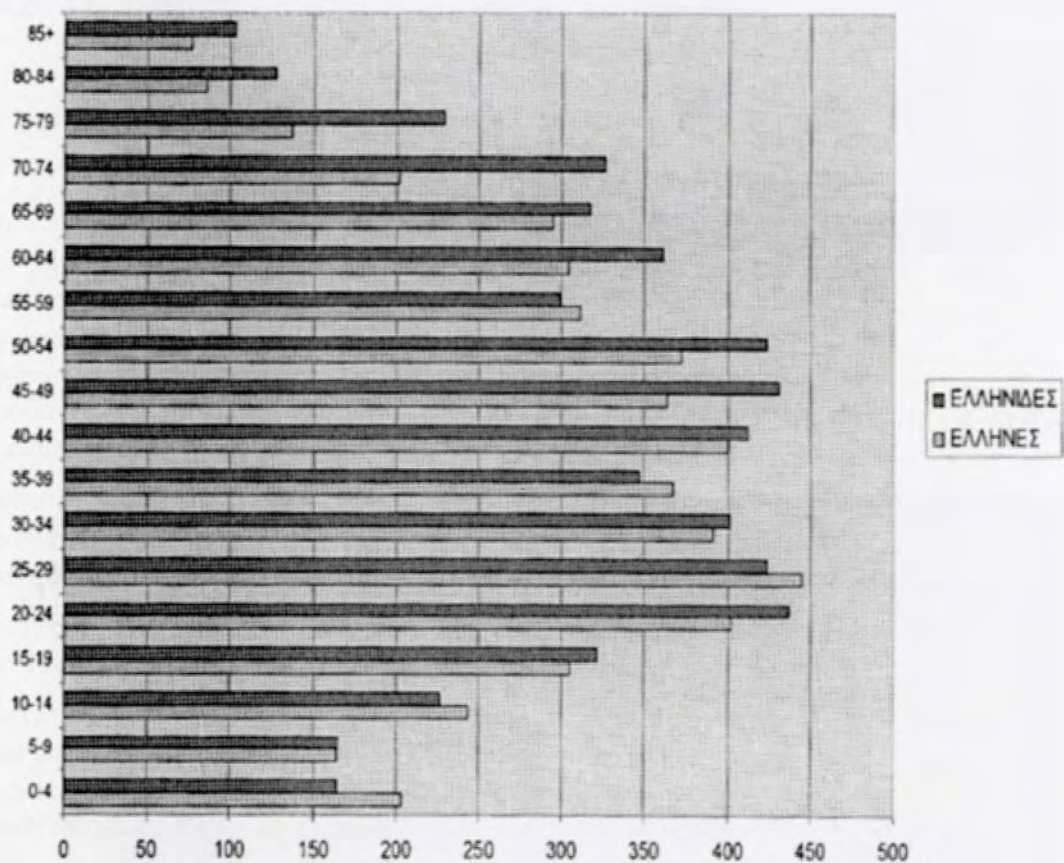
Η Κυψέλη, από τα μέσα της δεκαετίας του 70, αρχίζει να εγκαταλείπεται σταδιακά από μεγάλο κομμάτι του ντόπιου πληθυσμού, ενώ απαξιώνεται το κτιριακό απόθεμα και την δεκαετία του 90 αρχίζει να κατοικείται σταδιακά από μετανάστες/τριες λόγω φτηνού ενοικίου. Τα διαμερίσματα, που οι παλιοί κάτοικοι θεωρούσαν ανεπαρκή σε χώρο, καταλήφθηκαν γρήγορα από ανθρώπους που δεν είχαν πολλά περιθώρια επιλογής, αρκεί το ενοίκιο να ήταν φτηνό. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την ύπαρξη δικτύων γνωριμιών, συνετέλεσαν ώστε η Κυψέλη να αποτελέσει ευνοϊκό χώρο για την εγκατάσταση μεταναστών. *Η θέση της γειτονιάς, που οι παλιοί κάτοικοι εγκαταλείπουν εξ αιτίας του θορύβου ή της ρύπανσης, προσφέρει στους μετανάστες εύκολη προσπελασιμότητα, καλές συγκοινωνίες, κοντινά σχολεία και τη σημαντική δυνατότητα να συνδυαστεί σχετικά εύκολα η εργασία σε άλλες περιοχές της πόλης, με τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών.*

ΠΥΡΑΜΙΔΑ ΗΛΙΚΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ-ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΣΤΗΝ ΚΥΨΕΛΗ

ΠΥΡΑΜΙΔΑ ΗΛΙΚΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ-ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΣΤΑ ΣΕΠΟΛΙΑ 2001

Μια σημαντική πλευρά της διαδικασίας που περιγράψαμε είναι η αναθέρμανση της αγοράς ακινήτων μέσω της εγκατάστασης των μεταναστών: διαμόρφωσαν ζήτηση για διαμερίσματα που παρέμεναν κενά και χωρίς συντήρηση και δεν προσέφεραν κανένα εισόδημα στους ιδιοκτήτες τους, τα επισκεύασαν με προσωπική εργασία και κόστος, τα κατοίκησαν αρχικά πολλοί μαζί, για να αντιμετωπίσουν τα ενοίκια της υπερεκμετάλλευσης, προσέλκυσαν και άλλο μεταναστευτικό πληθυσμό, τονώνοντας την τοπική αγορά και δίνοντας νέα ζωντάνια στη γειτονιά.

Για τους ίδιους λόγους και τα Σεπόλια προσέλκυσαν μεταναστευτικό πληθυσμό. Επιπλέον σημαντικό ρόλο έπαιξε η ύπαρξη των διάσπαρτων στον αστικό ιστό βιοτεχνιών ρούχων και εργαστήριων φασόν που απασχολούν κυρίως ξένο εργατικό δυναμικό, μέρος από το οποίο κατοικεί στην περιοχή.

Σήμερα : ντόπιοι και μετανάστες στις περιοχές μελέτης

α. δημογραφικά χαρακτηριστικά

Η δεκαετία 1990 αποτελεί, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, νέα τομή για την Κυψέλη, που εκφράζεται τόσο στα πληθυσμιακά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, όσο και στον αστικό ιστό της γειτονιάς. Την περίοδο αυτή της μαζικής εγκατάστασης μεταναστών φαίνεται να αντιστρέφεται η προηγούμενη τάση μείωσης τόσο του πληθυσμού όσο και του μέσου μεγέθους νοικοκυριού. Τα στοιχεία των απογραφών εμφανίζουν πλέον σταθερότητα, καθώς η “φυγή” των παλαιών κατοίκων αντισταθμίζεται από την εγκατάσταση πολυμελών συνήθως νοικοκυριών μεταναστών, αλλά και από μία οριακή ίσως αλλά υπαρκτή “επιστροφή”.

Από τα στοιχεία της απογραφής 2001 προκύπτει η μεγάλη ποικιλία μεταναστευτικών ομάδων που έχουν εγκατασταθεί στην Κυψέλη, με κυρίαρχη την αλβανική ομάδα (49.2%), ενώ ακολουθούν Πολωνοί (8,5%), Βούλγαροι (4,5%) και άλλες μεταναστευτικές ομάδες.

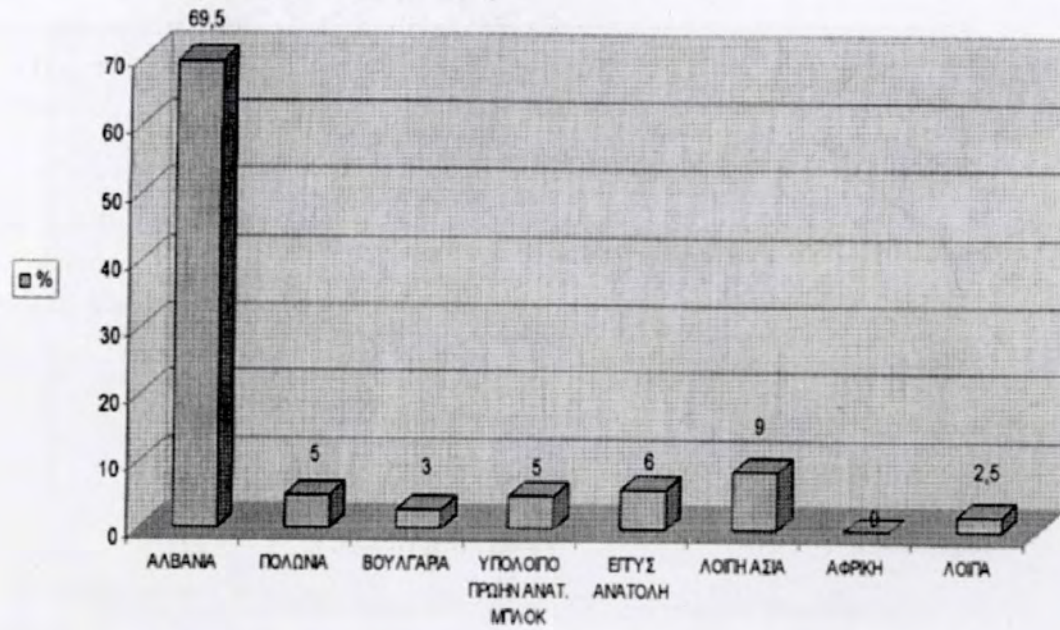
Η γεωγραφική κατανομή των μεταναστών παρουσιάζει διάχυση στο σύνολο της συνοικίας, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πληθυσμού ανά οικοδομικό τετράγωνο.

Στο μεγαλύτερο αριθμό οικοδομικών τετραγώνων η αναλογία μεταναστών στο σύνολο του πληθυσμού κινείται μεταξύ 20 και 30%, ενώ εντοπίζονται πολλά οικοδομικά τετράγωνα όπου ξεπερνάει το ένα τρίτο, χωρίς όμως να δημιουργούνται πυρήνες συγκεντρώσεων με κάποια σοβαρή έκταση. Μικρή είναι η παρουσία τους κατά μήκος της Φωκίωνος Νέγρη και της Ευελπίδων.

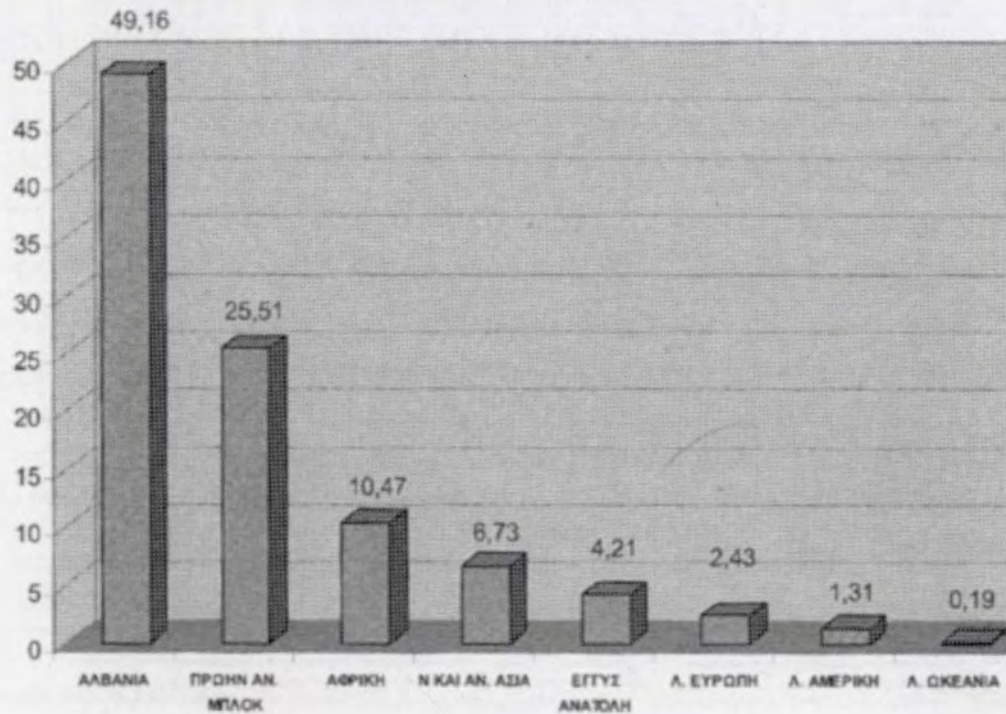
Ός προς την κατανομή του μεταναστευτικού πληθυσμού κατά φύλο, στην Κυψέλη, αντίθετα από ότι συμβαίνει στο Δ. Αθηναίων συνολικά, παρατηρείται ελαφρά υπεροχή των γυναικών, που αποτελούν το 51,7% των μεταναστών που απογράφηκαν, μάλλον λόγω της αυξημένης παρουσίας μεταναστών από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, όπου κυριαρχούν οι γυναίκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι γυναίκες από τη Βουλγαρία, των οποίων το ποσοστό φθάνει στο 81,3%.

Το επίπεδο εκπαίδευσης του μεταναστευτικού πληθυσμού διαφοροποιείται σημαντικά κατά

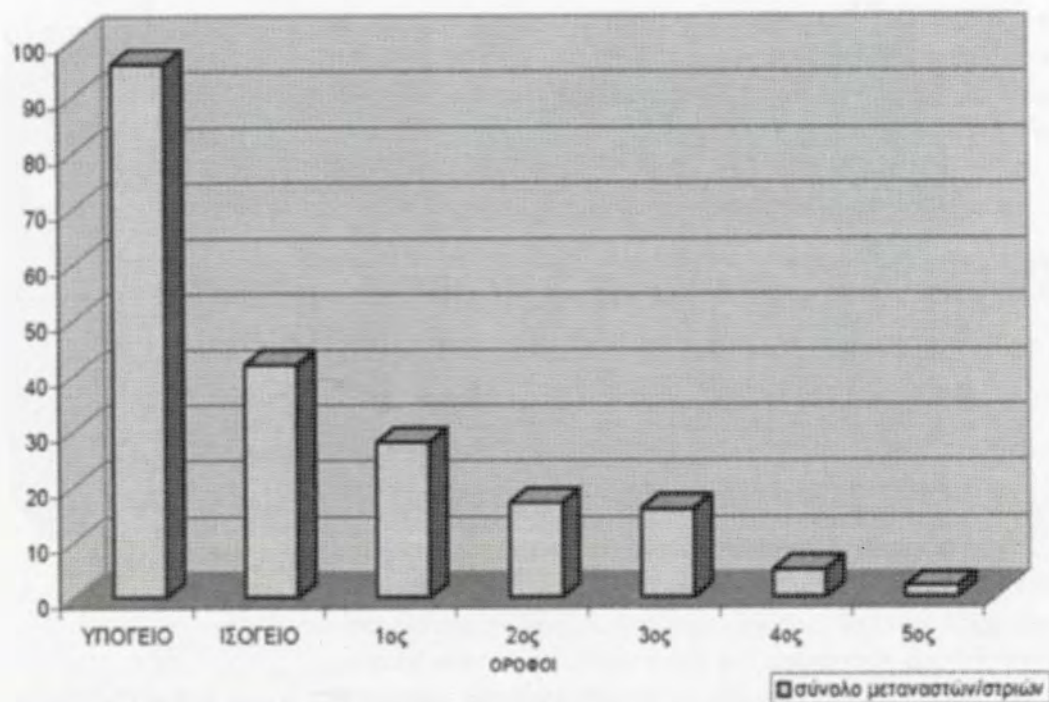
ΣΕΠΟΛΙΑ : ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ

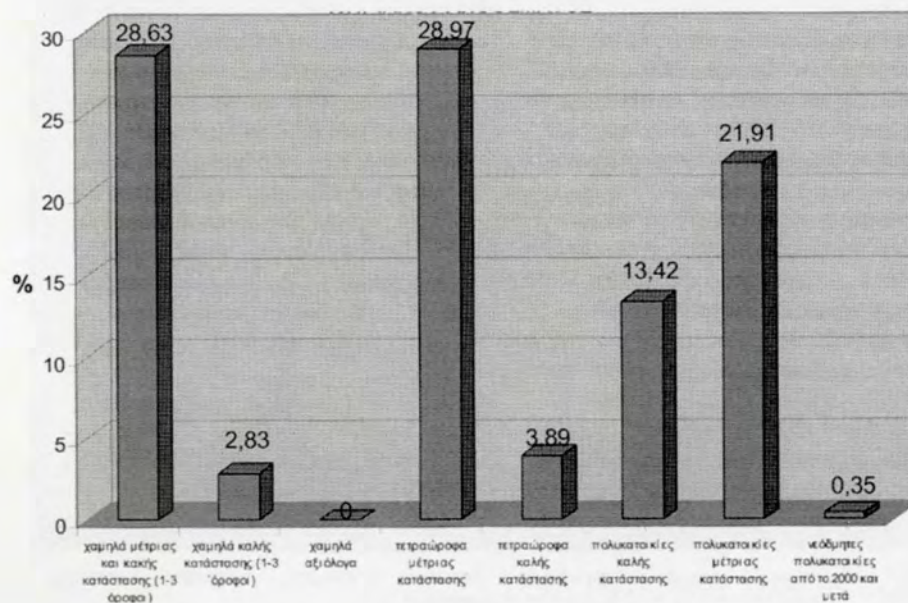
ΚΥΨΕΛΗ : ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΑΝΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ

ΚΥΨΕΛΗ : ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΝΑ ΟΡΟΦΟ 2006

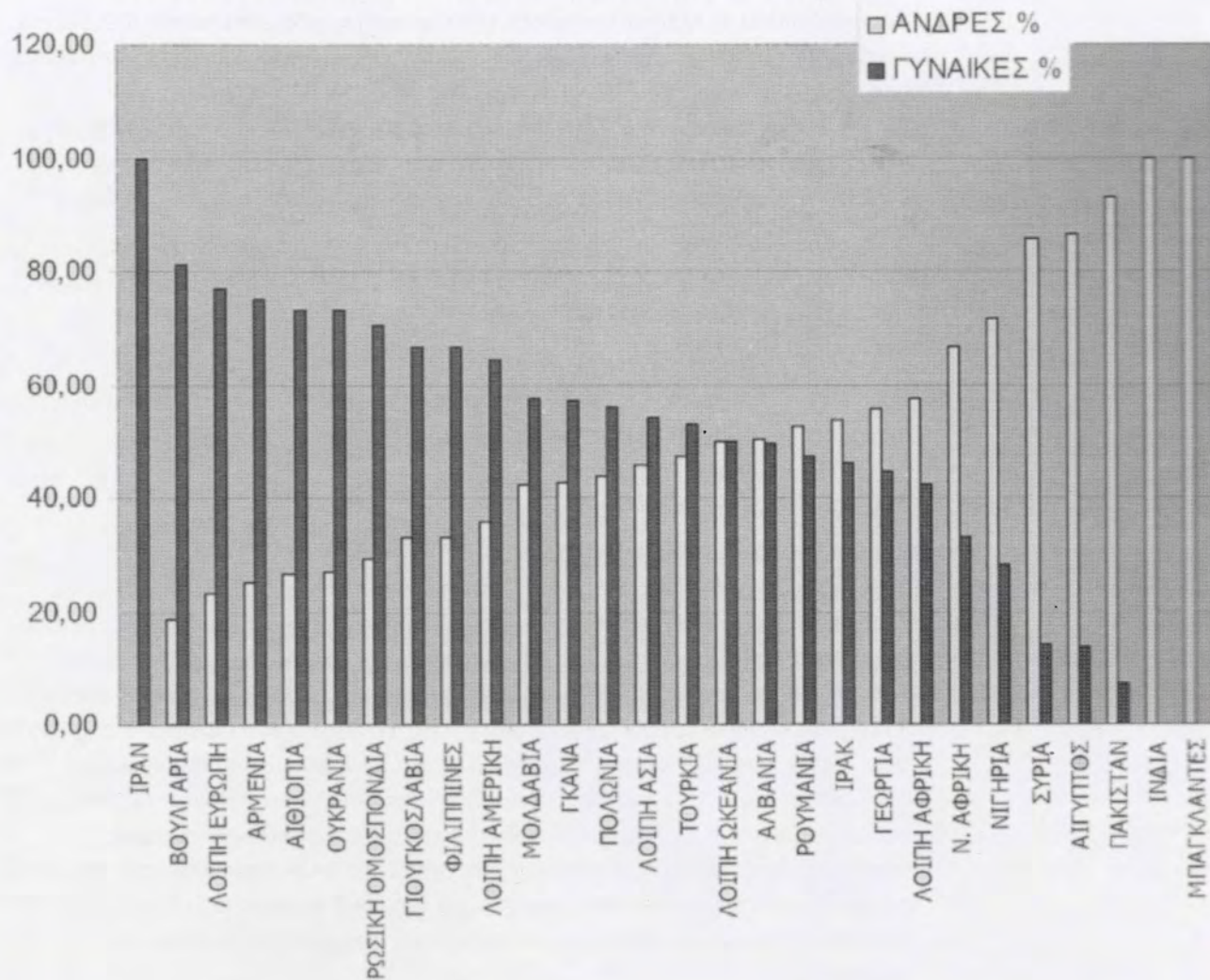

ΣΕΠΟΛΙΑ : ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΤΙΡΙΟΥ 2006

Πηγή : έρευνα πεδίου

ΚΥΨΕΛΗ : ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ

χώρα προέλευσης και κατά φύλο. Όπως και στα Σεπόλια, το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης εμφανίζουν οι χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, τάση που ενισχύεται ακόμη περισσότερο στις μετανάστριες. Σε ότι αφορά τις εθνότητες που επιλέχθηκαν, ο αλβανικός πληθυσμός, συγκρινόμενος με το βουλγαρικό και πολωνικό, φαίνεται να έχει χαμηλότερα ποσοστά αποφοίτων τριτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Όπως είναι αναμενόμενο, στην Κυψέλη, το ποσοστό των απασχολούμενων μεταναστών και μεταναστριών είναι υψηλό (66,5%), υψηλότερο και από το αντίστοιχο του Δ. Αθηναίων (61,9%).

Και στα Σεπόλια οι Αλβανοί αποτελούν την κυρίαρχη ομάδα μεταναστών (69,5% του συνόλου των μεταναστών). Η γεωγραφική κατανομή τους ανά οικοδομικό τετράγωνο παρουσιάζει (μικρο)συγκεντρώσεις στα ανατολικά, κατά μήκος των γραμμών του τρένου, και στα βορειοδυτικά της συνοικίας, με ποσοστά υψηλότερα του 20%, λόγω φτηνότερου οικοδομικού αποθέματος σ' αυτά τα σημεία. Αισθητά χαμηλή παρουσία μεταναστών παρατηρείται γύρω από την πλατεία Αγ. Μελετίου και το λόφο Σκουζέ.

Ως προς την κατανομή κατά φύλο, παρατηρείται συνολικά υπεροχή των ανδρών έναντι των γυναικών (52,5% και 47,5% αντίστοιχα), λόγω του πληθυσμιακού βάρους του αλβανικού πληθυσμού. Σαφής υπεροχή γυναικών διακρίνεται στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ (65,4%).

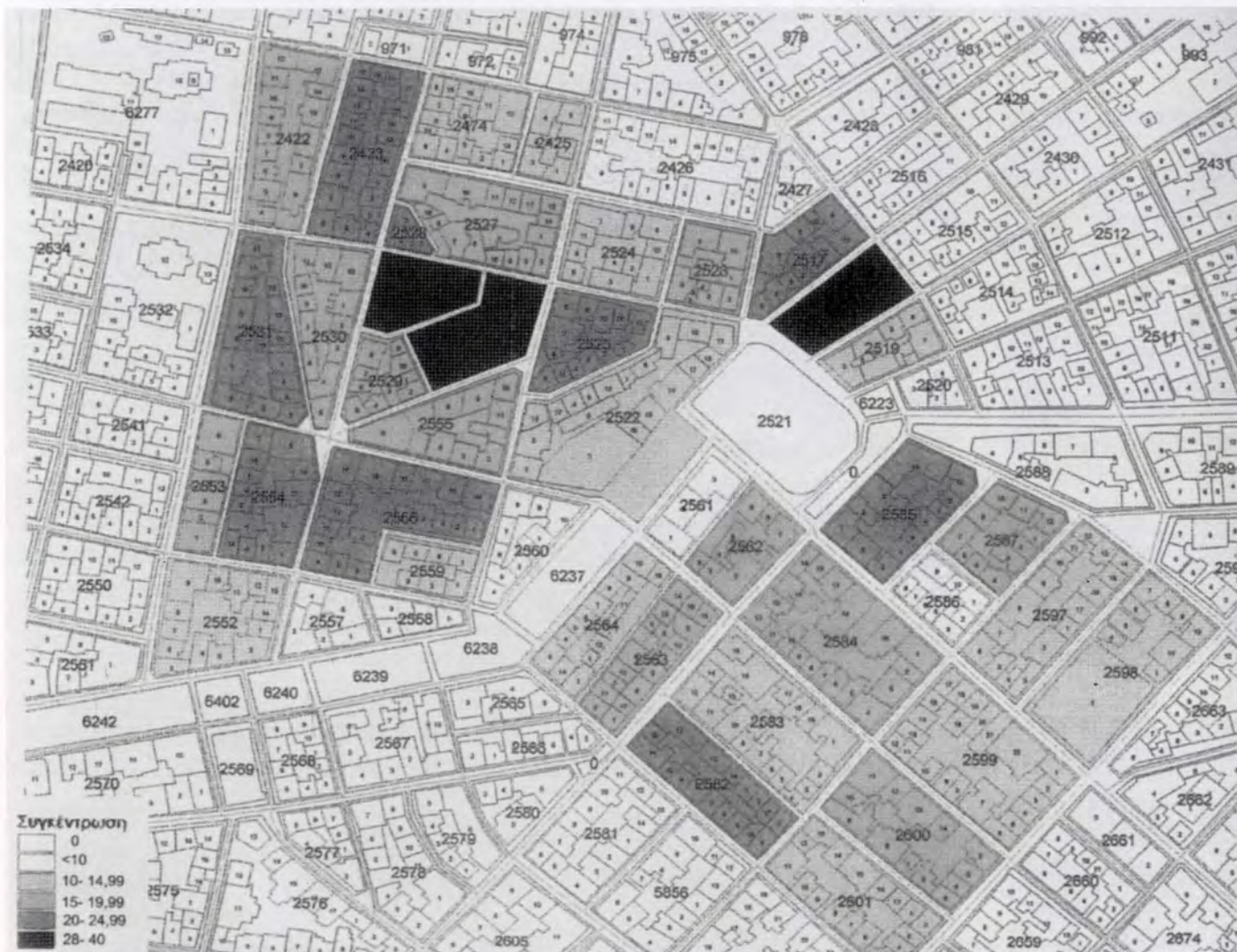
Όπως στην περιοχή της Κυψέλης, και στα Σεπόλια, παρατηρείται υψηλό ποσοστό παιδιών στον αλβανικό πληθυσμό (18,7%).

β. χρήσεις γης

Η παρουσία μεγάλου αριθμού μεταναστών και μεταναστριών στην Κυψέλη αποτυπώνεται με διάφορους τρόπους, στην κατοικία, στα μαγαζιά, στη χρήση του δημόσιου χώρου και των κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων, στους ήχους και τις μυρωδιές της πόλης. Η σημαντική παρουσία τους κοντεύει ήδη να συμπληρώσει δύο δεκαετίες και είναι φανερή στο δημόσιο χώρο και τις χρήσεις γης, όπως επισημαίνουν και οι παλιές κάτοικοι που έδωσαν συνέντευξη. (“Τους αντιληφθήκαμε πιο πολύ στο δρόμο”). Όμως πλέον υπάρχουν αρκετά καταστήματα που λειτουργούν από ή ανήκουν σε μετανάστες. Λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους πολλά απευθύνονται σχεδόν αποκλειστικά σ' αυτούς: τηλεφωνικά κέντρα για την επικοινωνία με τη χώρα προέλευσης (call centers), επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών όπως αποστολή χρημάτων στο εξωτερικό (money transfer). Σε ορισμένα εμπορικά καταστήματα ή καταστήματα τροφίμων με προϊόντα από συγκεκριμένες χώρες, η πελατεία αποτελείται από Έλληνες και ξένους.

“... ο φούρνος ο οποίος ανήκε παλιά σε Έλληνες πουλήθηκε σε Αλβανούς, οι οποίοι όμως έχουνε δύο φούρνους. Είναι πάρα πολύ καλός φούρνος, μεγάλος, πολύ καλύτερος απ' ό,τι τον είχαν οι Έλληνες, έχει αναπτυχθεί ας πούμε, με τα πράγματα που έχει μέσα, την ποικιλία, το ψωμί είναι υπέροχο ...

ΚΥΨΕΛΗ : ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΝΑ Ο.Τ. 2006

Και στο πλαϊνό μου έχει μια ΕΒΓΑ ας πούμε, που τη λέγαμε παλιά, ξέρεις ... πουλάει γάλα και γαλακτοκομικά και τέτοια, η οποία έχει αλλάξει πάρα πολλά χέρια. Πριν πολλά πολλά χρόνια την είχαν Έλληνες, μετά ήρθαν Αλβανοί, έχουν αλλάξει τρεις τέσσερις φορές, Αλβανοί πάντα ..." (Α.Π.)

Φυσικά υπήρξαν μετανάστες που δούλευαν στα μαγαζιά και αρνήθηκαν να μας μιλήσουν "γιατί δεν ήταν εκεί το αφεντικό", ή άλλοι που προσπάθησαν να μας πείσουν ότι η επιχείρηση είναι ελληνική και οι ίδιοι δεν είναι ξένοι. Επίσης υπάρχουν καταστήματα στα οποία εξωτερικά τίποτα δεν προδίδει ότι ανήκουν σε μετανάστες, ενώ άλλα έχουν επιγραφές σε δύο ή τρεις γλώσσες, στις οποίες δεν περιλαμβάνεται απαραίτητως η ελληνική.

Σε κάθε περίπτωση, είναι σίγουρο ότι η ύπαρξη καταστημάτων και υπηρεσιών των μεταναστών σημαδεύει τους δρόμους και επαναπροσδιορίζει την εικόνα του αστικού ιστού. Μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται περισσότερο ορατή η παρουσία τους στο χώρο της πόλης και ταυτόχρονα αποκτούν οι ίδιοι σημεία αναφοράς και στάσης στις διαδρομές τους μέσα σ' αυτήν.

Υπάρχουν δύο κεντρικά περίπτερα πάνω στην πλατεία Κανάρη και ένα ή δύο καταστήματα (καφενείο, ψητοπωλείο) που ανήκουν σε μετανάστες και συνηθίζουν να μαζεύονται εκεί τα απογεύματα και τα βράδια.

Όσον αφορά τα Σεπόλια, η χρήση και η λειτουργία κάποιων καταστημάτων παραμένει ίδια από τη δεκαετία του 1960, προσαρμόζοντας την αισθητική του χώρου και των προϊόντων στις νέες ανάγκες της αγοράς. Ακόμα και τα δυο κεντρικά περίπτερα της πλατείας διακινούν πλέον και ξένο τύπο.

Υποκαταστήματα για την εξυπηρέτηση των πελατών τους διατηρούν όλες σχεδόν οι τράπεζες. Η προσέλευση των μεταναστών και των μεταναστριών σ' αυτά είναι συχνή καθώς, εκτός των άλλων συναλλαγών, εκεί γίνεται και η μεταφορά χρημάτων στις πατρίδες τους. Ένα Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών (ΚΕΠ) και ένα κατάστημα των ΕΛΤΑ αποτελούν τις μόνες δημόσιες υπηρεσίες. Μέσα στα όρια της περιοχής όπου έγινε λεπτομερής απογραφή χρήσεων βρίσκονται δυο παιδικοί σταθμοί, ένας δημόσιος και ένας ιδιωτικός, στο κτίριο του οποίου λειτουργεί και νηπιαγωγείο. Και στους δυο φοιτούν παιδιά μεταναστών.

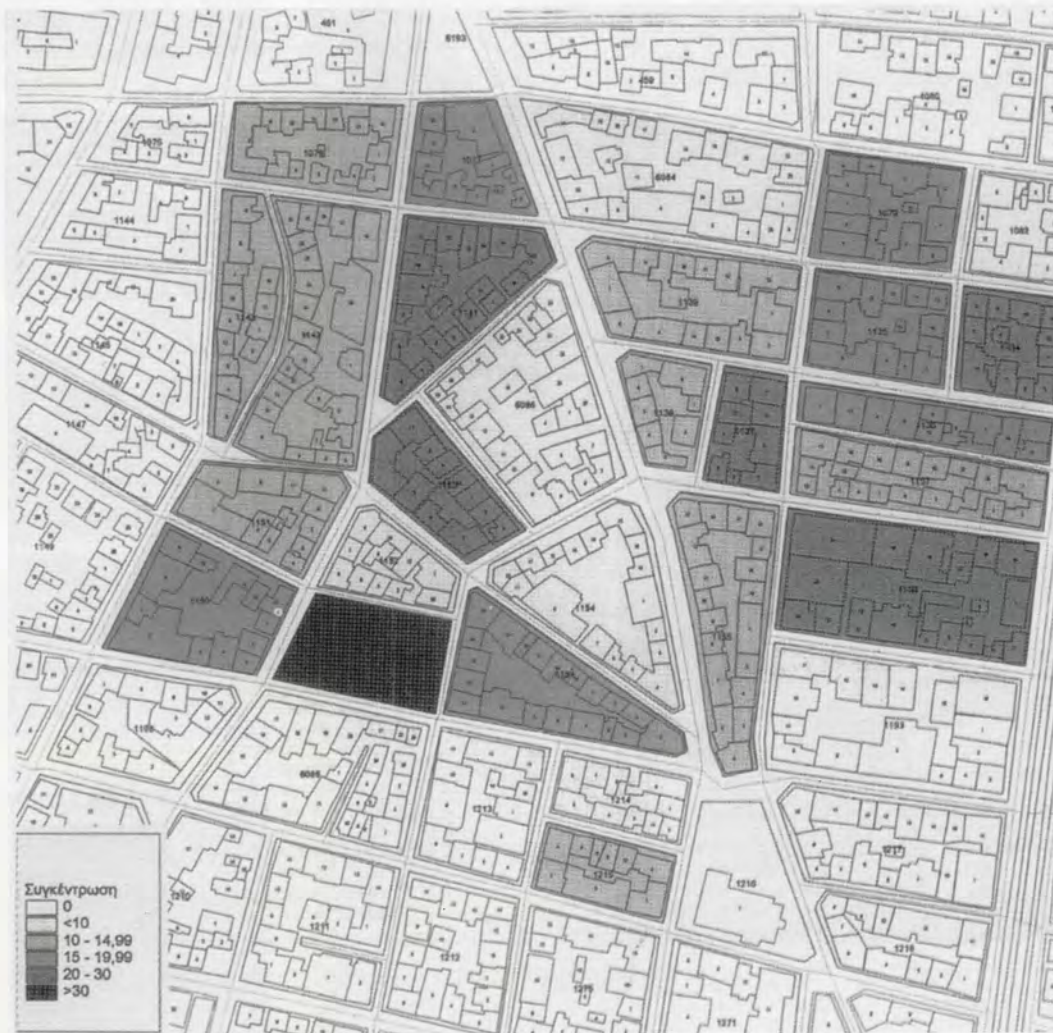
Διάσπαρτες στον αστικό ιστό, βρίσκονται βιοτεχνίες ρούχων και εργαστήρια φασόν που απασχολούν κυρίως ξένο εργατικό δυναμικό. Οι περισσότερες βιοτεχνίες ανήκουν σε ντόπιους επιχειρηματίες, ενώ κάποια εργαστήρια φασόν ανήκουν σε Πακιστανούς και απασχολούν ομοεθνείς τους.

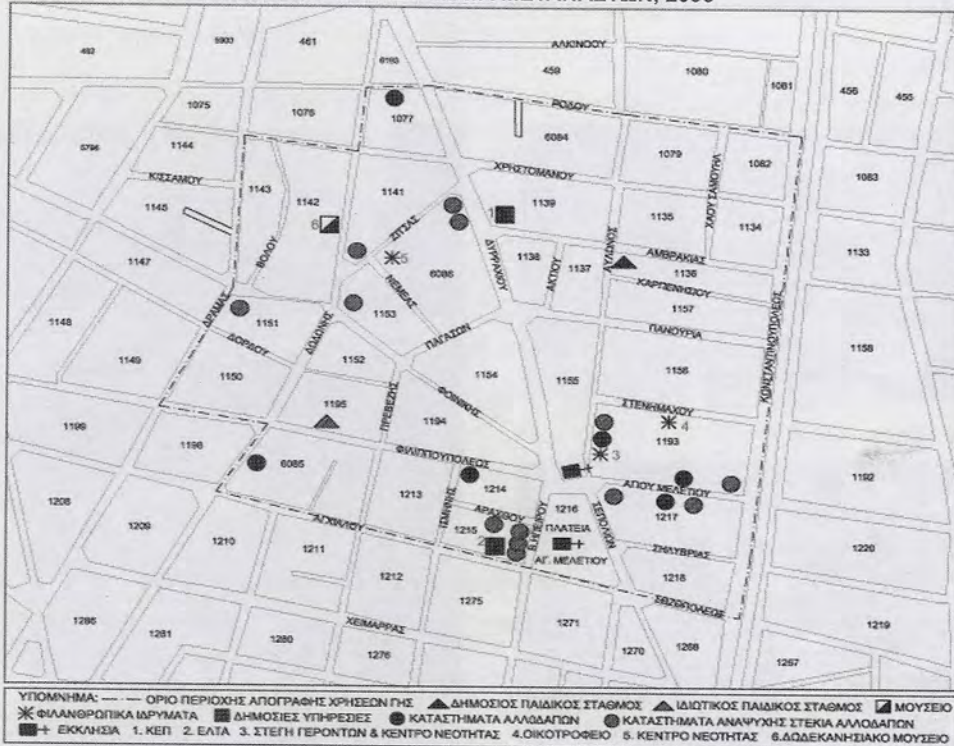
Παράλληλα με τις γραμμές του τραίνου, και στους κάθετους στις γραμμές δρόμους, όπου εντοπίζονται και μεγαλύτερες συγκεντρώσεις μεταναστών, βρίσκονται οι περισσότεροι οχλούσες χρήσεις, όπως συνεργεία αυτοκινήτων.

Τα καταστήματα αναψυχής, ουζάδικα, καφενεία, μπαρ και ψητοπωλεία βρίσκονται συγκεντρωμένα κοντά στην πλατεία του Αγ. Μελετίου. Κάποια λειτουργούν ως στέκια μεταναστών και χώροι εύρεσης εργασίας. Σε μερικά απασχολούνται μετανάστες και

ΣΕΠΟΛΙΑ : ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΝΑ Ο.Τ. 2006

μετανάστριες, ενώ η εμφάνιση των μεταναστριών ως θαμώνων είναι περισσότερο εμφανής τους καλοκαιρινούς μήνες.

γ. η παρουσία των μεταναστών και μεταναστριών στο κτιριακό απόθεμα και το δημόσιο χώρο με βάση την επιτόπια έρευνα

Δορυφορικές κεραίες, “επέκταση” της κατοικίας σε κοινόχρηστους χώρους, παρέες που μιλούν γλώσσες άγνωστες, μουσικές και κουζίνες από κάθε γωνιά της γης, μαγαζιά με ταμπέλες ακατανόητες στους ντόπιους, παιδιά που γεμίζουν σχολεία και παιδικούς σταθμούς, μαρτυρούν την παρουσία του πολυεθνικού πλήθους και τις αλλαγές που έχουν συμβεί στις δυο γειτονιές. Το χαρακτήρα και τις αλλαγές αυτές, που καταγράψαμε διεξοδικά κατά την έρευνα πεδίου, παρουσιάζουμε στη συνέχεια εστιάζοντας διαδοχικά στην κατοικία, τα καταστήματα και το δημόσιο χώρο.

Κατά τη διαδικασία της απογραφής των χρήσεων και των κατοικιών, που αποτέλεσε σημαντικό κομμάτι της έρευνας πεδίου, επιδιώξαμε να εντοπίσουμε και τον αριθμό διαμερισμάτων όπου κατοικούν μετανάστες. Το εγχείρημα αυτό αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολο, με βάση την παρατήρηση από το δρόμο. Τα *κουδούνια* “χωρίς όνομα” ή με ξενόγλωσσα ονόματα, που συνήθως θεωρούνται ένδειξη, δεν αποτελούν ασφαλή πηγή πληροφόρησης για τους ενοίκους μιας πολυκατοικίας.

Έτσι, χρησιμοποιήθηκε ένας συνδυασμός παρατηρήσεων καθώς και μαρτυρίες κατοίκων, με βάση τις οποίες υπολογίστηκε ένας ελάχιστος και ένας μέγιστος αριθμός διαμερισμάτων μεταναστών, και στη συνέχεια, μία μέση τιμή.

Μέσα στις κατοικίες των μεταναστών δεν βρεθήκαμε κατά την απογραφή. Αυτό όμως που έγινε φανερό και από το δρόμο, ήταν η στενότητα χώρου και η κατοίκηση των υπογείων.

Αυτοί είναι, φανταζόμαστε, κάποιοι από τους λόγους που οδηγούν στην οικειοποίηση των πιο κοντινών στα διαμερίσματα κοινόχρηστων χώρων, που δημιουργεί εικόνες ιδιότυπες και πολύ χαρακτηριστικές. Στην Κυψέλη π.χ. στις εισόδους των υπόγειων και ισόγειων διαμερισμάτων, στο νοητό κομμάτι του διαδρόμου που “τους ανήκει”, αλλά και στο δημόσιο χώρο που βρίσκεται σε άμεση επαφή, δηλαδή στα πεζοδρόμια, πολλές φορές είδαμε απλώστρες, καρέκλες, ψησταριές.

Είναι φανερό ότι, στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν, οι μετανάστες δημιουργούν τις δικές τους πρακτικές κατοίκησης του δημόσιου χώρου.

Ταυτόχρονα, πάμπολλες δορυφορικές κεραίες μαρτυρούν την αγωνία για επαφή με τη χώρα προέλευσης, με ό,τι αυτό σημαίνει: συμφιλίωση του “εκεί” με το “εδώ”, ζωντάνεμα αναμνήσεων, επαφή με τη μητρική γλώσσα και τα νέα από την πατρίδα, εικόνες για τα παιδιά που ίσως δεν την έχουν γνωρίσει ποτέ.

Στα κεντρικά περίπτερα της πλατείας Κανάρη στην Κυψέλη και σε μερικά καταστήματα (καφενείο, ψητοπωλείο) που ανήκουν σε μετανάστες συνήθιζον να μαζεύονται τα απογεύματα ή τα βράδια. Ακόμη, συχνά είδαμε, σε σημεία διάσπαρτα μέσα στη γειτονιά,

μικρές παрэες που συγκεντρώνονται στα πεζοδρόμια κοντά στις εισόδους των πολυκατοικιών, ή έξω από μικρά παντοπωλεία και “συζητούν δυνατά στη γλώσσα τους πίνοντας μπίρες”, γεγονός μη αρεστό σε ορισμένους ντόπιους κατοίκους.

“... Τους βλέπουμε ως πούμε στο δρόμο μαζί, καθότανε συνήθως στα σκαλιά, στα σκαλοπάτια, στο πεζοδρόμιο, έτσι και οι Πολωνοί ως πούμε πίνουν και μπίρες” (Α.Π.)

Εννοείται ότι αυτός ο τρόπος “αναψυχής” αφορά κατ’ αρχήν τους άνδρες μετανάστες. Για τις γυναίκες, και μάλιστα για τις μητέρες με μικρά παιδιά, η έλλειψη οποιωνδήποτε άλλων ελεύθερων χώρων ή χώρων πρασίνου στη γειτονιά τις οδηγεί κατ’ ανάγκη στις κεντρικές πλατείες και τους ανοιχτούς δημόσιους χώρους.

Ο πεζοδρόμος της Φωκίωνος Νέγρη μαζί με την πλατεία Κανάρη αποτελούν τοπογραφικά, αλλά και από άποψη δραστηριοτήτων, την καρδιά της Κυψέλης ως προς το εμπόριο, την αναψυχή, τις υπηρεσίες. Η συνύπαρξη της κατοικίας με μια μεγάλη ποικιλία λειτουργιών συμβάλλει στη συνεχή κίνηση ανθρώπων σχεδόν όλες τις ώρες της ημέρας και της νύχτας. Η εικόνα που δίνει ειδικά η πλατεία, είναι εικόνα ενός τόπου ζωντανού και πολύβουου, όπου μετανάστες και μετανάστριες από πολλές χώρες και ντόπιοι συνυπάρχουν. Λιγότερο αισθητή γίνεται η παρουσία τους στα εστιατόρια και τις καφετέριες γιατί είναι “πολύ ακριβά”. Παρατηρείται δηλαδή ένας έμμεσος αποκλεισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από τα καταστήματα που η χρήση τους απαιτεί οικονομική ευχέρεια.

Κατά μήκος της Φωκίωνος Νέγρη η ανάμειξη είναι μικρότερη. Ξεκινώντας από τον άξονα του πεζοδρόμου, υπάρχει η ζώνη του πρασίνου, τμήματα της οποίας είναι διαμορφωμένα σε χώρους στάσης και παιχνιδιού και ακολουθούν οι ζώνες κίνησης των πεζών και οι χώροι εκτόνωσης των καταστημάτων που βρίσκονται στα ισόγεια των πολυκατοικιών. Οι οικογένειες των μεταναστών και κυρίως οι γυναίκες και τα παιδιά χρησιμοποιούν αυτούς τους δημόσιους χώρους στάσης και παιχνιδιού.

Όσον αφορά τον τρόπο κατοίκησης των μεταναστών στα Σελόγια επισημαίνουμε ότι:

Τα απαξιωμένα από τους Έλληνες ιδιοκτήτες τους, διαμερίσματα των πολυκατοικιών της δεκαετίας του 70, κυρίως υπόγεια και υπερυψωμένα ισόγεια, νοικιάζονται σε μετανάστες φτηνά καθώς δεν διαθέτουν καθόλου εξωτερικό ζωτικό χώρο, είναι λιγότερο φωτεινά από αυτά των ορόφων και περισσότερο θορυβώδη λόγω της γεινιάσης τους με τον δρόμο. Είναι συνήθως δυάρια ή τριάρια που στεγάζουν οικογένειες συχνά πολυπληθείς. Τα παιδιά που κατοικούν σ’ αυτά λόγω έλλειψης χώρου είτε παίζουν στα όρια των ανοιγμάτων με τον δρόμο στριμωγμένα στα κάγκελα, είτε παίζουν στο δρόμο, τις παιδικές χαρές, τις πλατείες.

Άλλος λόγος υποβάθμισης είναι η απουσία βασικών ανέσεων όπως η κεντρική θέρμανση και το ασανσέρ. Εδώ οι μετανάστες και οι μετανάστριες -κυρίως στο πρώτο στάδιο της προσαρμογής τους στη χώρα μας- βρίσκουν φτηνότερη στέγη και δεν επωμίζονται το κόστος της συντήρησης του ασανσέρ και της θέρμανσης. Υπάρχουν πολυκατοικίες που βρίσκονται σε τόσο κακή κατάσταση -με τους εξωτερικούς σοβάδες να καταρρέουν, τους τοίχους γεμάτους

υγρασίες, τα κουφώματα σχεδόν κατεστραμμένα- που κατοικούνται μόνο από μετανάστες.

Οι μετανάστες και οι μετανάστριες κατοικούν επίσης τις παλιές μονοκατοικίες και τα διώροφα, όσες με το πέρασμα των χρόνων χρειάζονται “γενναία” συντήρηση. Νοικιάζονται είτε σε οικογένειες μεταναστών έναντι χαμηλού ενοικίου με την υποχρέωση της επισκευής ή σε μετανάστες από χώρες της Ασίας (Πακιστάν, Μπαγκλαντές κ.α) που ζουν πολλοί μαζί πληρώνοντας νοίκι “με το κεφάλι”.

Κέντρο της συνοικίας των Σεπολίων είναι η εκκλησία και η πλατεία του Αγ. Μελετίου, πόλος έλξης μεταναστών και ντόπιων και κοινωνικής ζωής, όπου συγκεντρώνονται τα καταστήματα αναψυχής, ουζάδικα, καφενεία, μπαρ και ψητοπωλεία.

Η εικόνα της πλατείας και των γύρω δρόμων αλλάζει ανάλογα με την ώρα. Τα πρωινά παρέες ηλικιωμένων ανδρών, κυρίως ντόπιων, καθισμένοι στα παγκάκια κουβεντιάζουν. Αυτές τις ώρες, συναντάει κανείς μόνο συγκεκριμένες “κατηγορίες” μεταναστών και μεταναστριών άνεργους άνδρες, μητέρες με μικρά παιδιά ή γυναίκες ηλικιωμένες.

Τα απογεύματα η κατάσταση αλλάζει. Στην πλατεία εμφανίζονται οι μετανάστριες, να συνοδεύουν τα παιδιά τους, βρίσκοντας ευκαιρία και οι ίδιες να ανταλλάξουν απόψεις με τις άλλες και να συζητήσουν για τις δουλειές. Στο δρόμο, ακούς γλώσσες που δεν γνωρίζεις, από τα παράθυρα ή τα μπαλκόνια ακούς ομιλίες χωρίς να καταλαβαίνεις τι λένε.

“... Οι γυναίκες κάθονται αντί στις καρέκλες στα πεζοδρόμια όπως παλιά, στις καρέκλες στα μπαλκόνια και μιλάνε με τις απέναντι. Πλέκουν, έχουν τα παιδιά τους και μιλάνε η μια με την άλλη σε γλώσσα που δεν ξέρουμε” (Ν.Μπ.)

Τις μέρες των αργιών η συνοικία σφύζει από ζωή και η παρουσία των μεταναστών είναι ιδιαίτερα φανερή στους δρόμους και την πλατεία. Τη μέρα της λαϊκής ξεχωρίζει κανείς τις διαφορετικές εθνότητες.

Στις λαϊκές αγορές φαίνεται η ποσόστωση των λαών που είναι στη γειτονιά. Μισή-μισή. Βλέπεις και άλλους σωματότυπους. Βλέπεις και τους πλούσιους και τους φτωχούς. Τους ξεχωρίζεις και από το ωράριο. Πρωί, μεσημέρι και όταν κλείνουνε. “Οι φτωχοί ψωνίζουν στο τέλος που έχουν πέσει οι τιμές και υπάρχουν προσφορές ή μαζεύουν αυτά που πετάνε” (Ν.Μπ.)

Η ενορία της εκκλησίας του Αγ. Μελετίου δραστηριοποιείται έντονα στην περιοχή. Στο πλαίσιο της φιλανθρωπίας, υποκαθιστώντας το σχεδόν ανύπαρκτο κράτος πρόνοιας, έχει δημιουργήσει ένα κέντρο νεότητας, μια στέγη απόρων και ένα οικοτροφείο διαμορφώνοντας ένα “σημείο αναφοράς”, ακόμη και για τον αλλοθρησκο μεταναστευτικό πληθυσμό, που προσεγγίζει τις εκκλησιαστικές δομές πιθανόν ως μια στρατηγική κοινωνικής ένταξης.

Συμπεράσματα

Η μακρόχρονη πλέον συμβίωση με τους ντόπιους συνηγορεί στην άποψη ότι δεν υπάρχει γεωγραφική απομόνωση των μεταναστών, όμως υπάρχει κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση στο κτιριακό απόθεμα. Οι μετανάστες της Κυψέλης και των Σεπολίων ζουν στα

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΧΡΗΣΕΙΣ ΧΩΡΩΝ

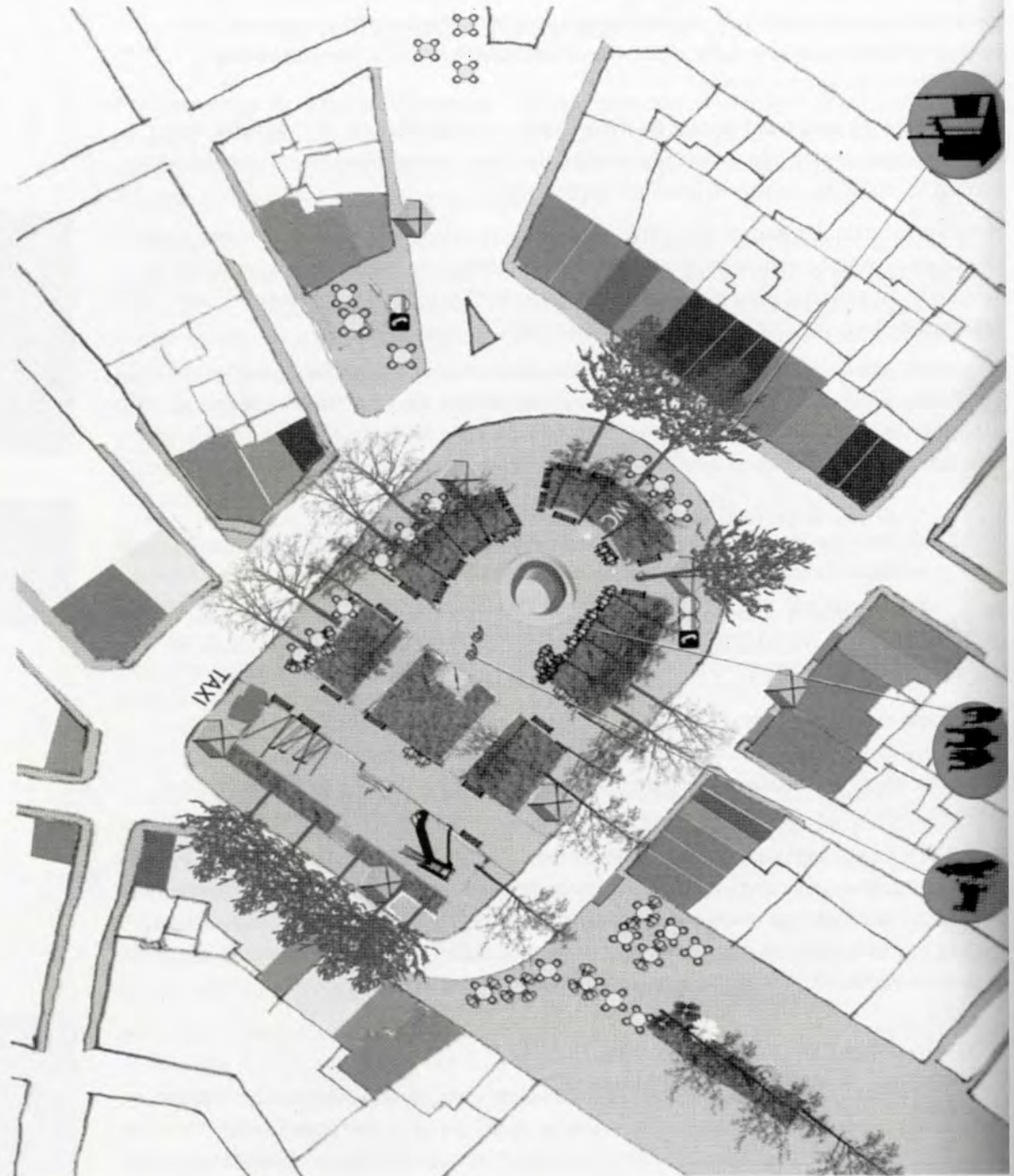
- γεν. εμπόριο (ρούχα, οπτικά, κλπ)
- φαρμακείο
- καφενείο, ζαχαροπλαστείο
- κρεοπωλείο, μανάβικο
- τράπεζα, ταχυδρομείο
- φαγάδικο (fastfood, σουβλ. κλπ)
- κατοικία
- πεζόδρομος, πλάτωμα

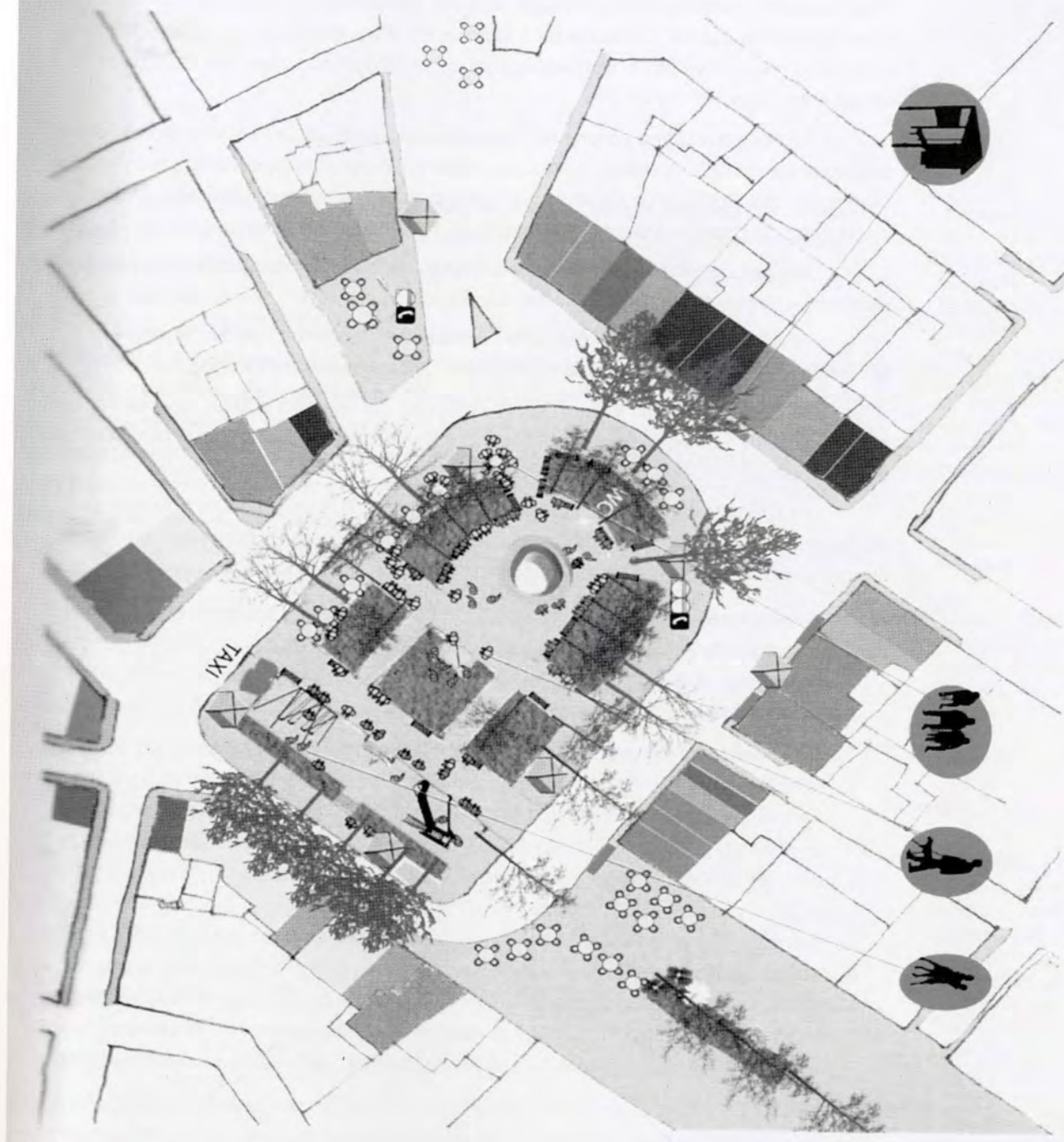
ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ

- περίπτερο
- παγκάκι
- τραπεζοκαθίσματα
- τηλεφωνικός θάλαμος
- κάδος ανακύκλωσης
- άγαλμα
- βρύση
- συντριβάνι
- παιδική χαρά
- στάση Μ.Μ.Μ.

ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ

- γυναίκα- ντόπια
- γυναίκα- μετανάστρια
- άνδρας- ντόπιος
- άνδρας- μετανάστης
- παιδί

μικρά υπόγεια διαμερίσματα και στους χαμηλούς ορόφους των παλαιών πολυκατοικιών, ενώ στους ανώτερους ορόφους και τα ρετιρέ παραμένουν ευπορότερα νοικοκυριά ντόπιων.

Λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης μεταναστευτικού πληθυσμού και ποικιλίας εθνοτήτων στην Κυψέλη γίνεται ιδιαίτερα αισθητή η παρουσία τους στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο, σε αντίθεση με τα Σεπόλια όπου η ιδιαιτερότητα της σύνθεσης του μεταναστευτικού πληθυσμού (Πακιστανοί, Ινδοί κλπ) καταγράφεται ειδικότερα στο χώρο των βιοτεχνιών και των εργαστηρίων φασόν.

Ως προς τον τρόπο χρήσης και οικειοποίησης του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου δεν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές. Εν τούτοις λόγω της διαφορετικής σύνθεσης του ντόπιου πληθυσμού στα Σεπόλια που διαμόρφωσε λιγότερο ακριβούς τόπους αναψυχής υπάρχει μεγαλύτερη ευχέρεια πρόσβασης στους χώρους αυτούς και από το μεταναστευτικό πληθυσμό.

Ιδιαίτερα αισθητή γίνεται η παρουσία των μεταναστριών στις παιδικές χαρές και τις πλατείες.

Λόγω της ιδιαίτερης σύνθεσης του κτιριακού αποθέματος των δυο περιοχών ο εθνοτικός και χωρικός διαχωρισμός εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους.

Οι διαφοροποιήσεις στην ιστορική, κοινωνική και οικιστική εξέλιξη των δυο περιοχών οδηγούν σε διαφορετικούς τρόπους σταδιακής ενσωμάτωσης του μεταναστευτικού πληθυσμού στη κάθε μια από τις δυο περιοχές μελέτης.

Οι καθημερινές ανάγκες και κυρίως η στενότητα ζωτικού χώρου κατοίκησης σε συνδυασμό με την ανυπαρξία στοιχειωδών ανέσεων στα υπόγεια ή υπερυψωμένα ισόγεια διαμερίσματα, οδηγούν τους μετανάστες στην επέκταση των δραστηριοτήτων έξω απ' αυτά.

Τελειώνοντας, υποθέτουμε πως δεν είναι εύκολο να ισορροπείς ανάμεσα σε δυο χώρες και δυο γλώσσες. Και δεν ξέρουμε πόσο είναι, ή δεν είναι πια, "ξένοι".

ΕΛΕΝΗ ΚΑΜΠΟΥΡΗ, ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Η ανάλυση των επίσημων πολιτικών για τη μετανάστευση δεν μπορεί να αποδώσει συνολικά την πολιτική διάσταση της σχέσης φύλου και μετανάστευσης. Μπορεί, όμως, να αποδώσει την πολιτική σημασία του φύλου στην εδραίωση έμφυλων προτύπων που συστηματικά και στρατηγικά αποσιωπούνται. Η προσέγγιση που ακολουθήθηκε για την ανάλυση του πρωτογενούς υλικού είναι αυτή της ένταξης της ισότητας των φύλων στην πολιτική (mainstreaming gender equality)². Έτσι, όπως προκύπτει από τις σχετικές αναλύσεις, παρά τις προσπάθειες για την αναγνώριση του φύλου σαν ένα κεντρικό ζήτημα σε όλα τα στάδια της χάραξης πολιτικής και σε όλων των ειδών τις πολιτικές, υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις στο “πλαίσιο πολιτικής” (policy frame) τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Διαπιστώνεται ποικιλομορφία στο περιεχόμενο που δίνεται στον όρο “ισότητα των φύλων” από διαφορετικούς διεθνείς οργανισμούς και εθνικές κυβερνήσεις³. Ιδιαίτερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι αποκλίσεις αυτές οδηγούν σε πολλές περιπτώσεις στην υιοθέτηση από τις εθνικές κυβερνήσεις ευνοϊκών μέτρων που δεν θέτουν σε αμφισβήτηση τις έμφυλες πολιτικές δομές αλλά απλά “προσθέτουν” τις γυναίκες στα δεδομένα πολιτικά πλαίσια. Η προσέγγιση της ένταξης της ισότητας των φύλων, όμως, δεν αφορά απλώς την προώθηση μέτρων για την αρωγή των γυναικών, αλλά κυρίως την αναγνώριση των άνισων επιπτώσεων που έχουν οι επίσημες πολιτικές σε άνδρες και γυναίκες από τα πρώτα ήδη στάδια του σχεδιασμού τους⁴.

Σύμφωνα με την Carol Bacci, η έννοια της ένταξης του φύλου (gender mainstreaming) θα πρέπει να εστιάζει στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους ένα ζήτημα πολιτικής διαμορφώνεται με γνώμονα το φύλο μέσα από τη μελέτη κειμένων που μαρτυρούν τις διαδικασίες διαμόρφωσής του ως προβλήματος⁵. Η προσέγγιση της ένταξης της ισότητας του φύλου είναι, κατά συνέπεια, μια ποιοτική προσέγγιση που συνδυάζει τη θεωρία του φύλου και την ανάλυση λόγου, ενώ εμπεριέχει στοιχεία και από τη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων. Η μεθοδολογία δεν εξετάζει τόσο τον βαθμό στον οποίο οι πολιτικές είναι αποτελεσματικές ως προς τον στόχο τους, όσο τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται στα διαφορετικά στάδια της χάραξης πολιτικής συγκεκριμένα προβλήματα που κυριαρχούν στον επίσημο πολιτικό λόγο. Υπό αυτή την έννοια εκείνο που προέχει είναι η “αναπαράσταση” τόσο του προβλήματος όσο και των προτεινομένων μέτρων για την λύση του στον κυρίαρχο πολιτικό λόγο.

Σχετική έρευνα στα πλαίσια του προγράμματος MAGEEQ κατέδειξε τη γενικότερη αδυναμία του ελληνικού πολιτικού συστήματος να ενσωματώσει τη διάσταση αυτή σε πολιτικές που δεν

¹ Η παρούσα εισήγηση αποτελεί μέρος της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Πυθαγόρας (ΕΠΕΑΕΚ II) από το ΚΕΚΜΟΚΟΠ του Παντείου Πανεπιστημίου και δημοσιεύτηκε στο Ελένη Καμπούρη 2007, “Φύλο και Μετανάστευση II: Η καθημερινή ζωή των μεταναστριών από την Αλβανία και την Ουκρανία”, Αθήνα: Gutenberg

² Mieke Verloo 2005, “Mainstreaming Gender Equality in Europe: A Critical Frame Analysis Approach”, The Greek Review of Social Research, 117, B, σ. 11-34.

³ Verloo 2005

⁴ Petra Meier, Emanuela Lombardo, Maria Bustelo and Maro Pantelidou Maloutas 2005, “Gender Mainstreaming and the Benchmarking Fallacy of Women in Political Decision Making”, The Greek Review of Social Research, 117, B, σ. 35-61.

⁵ Carol Bacci “Women, Policy and Politics: The

⁶Maria Thanopoulou and Joanna Tsiganou 2005, “Representations of Gender in Public Rhetoric. The Case of Law Making in Immigration in the Greek Parliament”, The Greek Review of Social Research, 117, B, σ. 169-187.

Τα παραπάνω συμπεράσματα βασίστηκαν στην ανάλυση της ένταξης του φύλου στις συζητήσεις στη Βουλή του νομοσχεδίου 2910/2001, και κυρίως της συζήτησης που αφορούσε τον όρο “αλλοδαπός καλλιτέχνης” και τη σταδιακή σύνδεσή του με την γυναικεία πορνεία.

⁷Verloo 2005

αφορούν άμεσα την ισότητα των φύλων. Έτσι οι Θανοπούλου και Τσιγγάνου κατέληξαν σε δύο βασικά συμπεράσματα που αποτέλεσαν έναυσμα για την παρούσα έρευνα:

1. στην Ελλάδα ο δημόσιος λόγος για τη μετανάστευση ενώ παρουσιάζεται ως φαινομενικά ουδέτερος εμπεριέχει “έμφυλες διαστάσεις, κοινωνικά στερεότυπα και αναπαραστάσεις” οι οποίες βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση και δεν αποτελούν αντικείμενο άμεσου προβληματισμού ή διαλόγου
2. ο δημόσιος λόγος για τη μετανάστευση ξεδιπλώνεται σταδιακά μέσα από συσχετισμούς που γίνονται ασυνείδητα από τους ομιλητές, και αποτελούν κοινό τόπο ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης⁶.

Στην παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να διευρύνουμε την ανάλυση εστιάζοντας στη νομοθεσία αλλά και στην διαμόρφωση των πολιτικών κατά την διαδικασία της ψήφισης των βασικών νομοσχεδίων για την μετανάστευση από το 1991 έως το 2006⁷. Επίσης συμπεριλάβαμε και μια ειδική συζήτηση που πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα με θέμα “Γυναίκες και Μετανάστευση”, η οποία αφορά σχεδόν αποκλειστικά την παράνομη διακίνηση προσώπων. Έγινε έτσι μια προσπάθεια να αναλύσουμε το βαθμό στον οποίο το φύλο αποτελεί παράγοντα διαμόρφωσης κοινωνικών πολιτικών στα θέματα της μετανάστευσης. Το πρωτογενές υλικό, αν και καλύπτει μια μακρά χρονική περίοδο, περιορίζεται σε συγκεκριμένα κείμενα που εντάσσονται κυρίως σε αυτό που στη σχετική βιβλιογραφία έχει ονομαστεί “διάγνωση” του προβλήματος (diagnosis) και αφορά τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του προβλήματος, τους λόγους για τους οποίους θεωρείται πρόβλημα και τις αιτίες του προβλήματος. Δεν αναλύεται, όμως, το δεύτερο επίπεδο, αυτό της “πρόγνωσης” (prognosis) που απαντά σε ερωτήσεις όπως: Τι πρέπει να γίνει; Ποιοι είναι οι στόχοι της πολιτικής; Πώς θα πραγματοποιηθούν⁸; Αυτό συμβαίνει επειδή η απουσία του φύλου στο πρώτο επίπεδο, αυτό της διάγνωσης, εμποδίζει την υιοθέτησή του και στο δεύτερο επίπεδο, αυτό της πρόγνωσης.

Από την μελέτη του πρωτογενούς υλικού προκύπτει ότι η διάσταση του φύλου δεν αποτελεί κεντρικό πρόβλημα στις διαδικασίες διαμόρφωσης της μεταναστευτικής πολιτικής καθώς:

1. το ζήτημα της γυναικείας μετανάστευσης δεν καταλαμβάνει σημαντικό κομμάτι των σχετικών ρυθμίσεων αλλά ούτε και απασχολεί το κοινοβούλιο για σημαντικό χρόνο. Πρόκειται δηλαδή κατά κανόνα για αποσπασματικές αναφορές στις γυναίκες μετανάστριες και όχι στο φύλο σαν κοινωνικοπολιτική σχέση.
2. τόσο όσον αφορά τις γενικές διατάξεις του νόμου, όσο και τις συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα στη Βουλή το υποκείμενο της μετανάστευσης που εγκαλείται είναι ουδέτερο. Αντίθετα, όταν η συζήτηση αφορά γυναικεία υποκείμενα υιοθετούνται κατά κόρον έμφυλα στερεότυπα.
3. το θέμα του φύλου δεν αποτελεί αντικείμενο διακομματικών αντιπαραθέσεων. Αντίθετα παρά τις διακομματικές διαφωνίες τα έμφυλα στερεότυπα είναι κοινά αποδεκτά από ομιλητές διαφορετικών κομματικών αποχρώσεων και φύλων.
4. η εκπροσώπηση των γυναικών βουλευτών στις συζητήσεις δεν είναι υψηλή, με εξαίρεση το

νόμο για την παράνομη διακίνηση προσώπων, ένα ζήτημα που σταδιακά αναγνωρίζεται, όπως δείχνει και η τελική συζήτηση, ως κατεξοχήν “γυναικείο”.

5. οι πολιτικές για την μετανάστευση καθορίζονται από την σταδιακή εδραίωση έμφυλων προτύπων. Πιο συγκεκριμένα, η γυναίκα μετανάστρια σταδιακά κατασκευάζεται ως αντικείμενο της μεταναστευτικής πολιτικής:

A. ως “συμπλήρωμα” του αρσενικού μετανάστη στα πλαίσια της οικογενειακής συνένωσης/επανένωσης, όπου καθορίζονται οι όροι (εισόδημα, χρόνος παραμονής στην Ελλάδα) με βάση τους οποίους σύζυγος και τέκνα μπορούν να έρθουν στην Ελλάδα

Ο νόμος 1975/1991 για τη μετανάστευση στην Ελλάδα αναγνωρίζει το δικαίωμα των αλλοδαπών στην οικογενειακή συνένωση με το άρθρο 14. Το κείμενο του νόμου, όπως δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δεν αναφέρεται στο φύλο των ατόμων που συνενώνονται, τους αποδίδει, όμως, καθαρά χαρακτηριστικά συμπληρώματος του αρσενικού μετανάστη. Ο νόμος προβλέπει πέντε χρόνια παραμονή στην Ελλάδα για τον αλλοδαπό που διαμένει στη χώρα και επιθυμεί να συνενωθεί με τα μέλη της οικογένειάς του που ζουν εκτός της χώρας. Τα υποκείμενα που εγκαινιάζονται είναι ουδέτερα με αποτέλεσμα να αγνοούνται οι άνισες επιπτώσεις που μπορεί ενδεχομένως να έχουν οι διατάξεις του νόμου σε γυναίκες και άντρες αντίστοιχα.

Στις συζητήσεις στη Βουλή για το πρώτο αυτό νομοσχέδιο για τη μετανάστευση πραγματοποιείται μια διαδικασία αποσαφήνισης των βασικών όρων που κυριαρχούν στην μεταναστευτική πολιτική. Συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο μέρος των συζητήσεων αφιερώνεται στην διαφοροποίηση μεταξύ των υποκειμένων που εντάσσονται στην κατηγορία αλλοδαπός: τον πολιτικό πρόσφυγα και τον οικονομικό μετανάστη, τον τουρίστα και τον λαθρομετανάστη, τον Ευρωπαϊκό και τον μη-Ευρωπαϊκό. Οι έννοιες αυτές συχνά συγχέονται στο λόγο των ομιλητών ανεξάρτητα από το κόμμα στο οποίο ανήκουν. Στα πλαίσια αυτά υιοθετούνται κατεξοχήν πατερναλιστικές εκφράσεις για να δηλώσουν την σχέση του ελληνικού κράτους με τους μετανάστες. Ο εκπρόσωπος της ΝΔ, που την περίοδο εκείνη βρισκόταν στη κυβέρνηση, λέει :

“Μα νόμο κάνουμε. Και οι νόμοι πολλές φορές είναι σκληροί. Σε κανέναν δεν αρέσει να κάνει σκληρούς νόμους. Άμα κάνουμε λογοτεχνία και λογοτεχνίζουμε, τότε θα εκτονώνουμε το ταλέντο μας, τις ευαισθησίες μας, τα πάντα. Αλλά εδώ αντιμετωπίζουμε ένα σοβαρό πρόβλημα, δημιουργώντας νομοθετικό πλαίσιο. Πώς εκφράζεται αυτή η ευαισθησία; Η ευαισθησία εκφράζεται στην περίπτωση ενός γονιού προς το παιδί. Αναγκάζεται να γίνει δυσάρεστος, κάτι που δεν αρέσει στον πατέρα, που είναι πολύ ευαίσθητος. Δεν μπορεί, όμως, να κάνει αλλιώς. Και σε μερικές εκδηλώσεις της ζωής μας, επιδεικνύουμε μια συμπεριφορά η οποία δείχνει την ευαισθησία μας” (Θεόδωρος Αναγνωστόπουλος, 16 Οκτωβρίου 1991).

Οι έμφυλες μεταφορές είναι εμφανείς καθώς το ελληνικό κράτος αποκτά χαρακτηριστικά παντοδύναμου αρσενικού που δικαιούται να επιβάλει την ισχύ του πάνω στις μεταναστευτικές ομάδες (είτε με αστυνομικά είτε με προστατευτικά μέτρα). Οι μετανάστες αντίθετα εμφανίζονται σαν “παιδιά” που χρήζουν πειθαρχίας, ελέγχου και αρωγής. Το πρόβλημα των

πολιτικών για τη μετανάστευση, όπως τίθεται προς συζήτηση αφορά το αν και με ποιους όρους οι μεταναστευτικές ομάδες θα ενταχθούν στην “οικογένεια” που μεταφορικά αποτελεί το ελληνικό έθνος.

Με το νόμο 2910/2001 εγκαινιάζεται ουσιαστικά η διαδικασία νομιμοποίησης των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα καθώς προβλέπεται η έκδοση λευκής και πράσινης κάρτας (άδειας διαμονής και εργασίας). Αν και η διαδικασία αυτή είχε ξεκινήσει με δύο προηγούμενα Προεδρικά Διατάγματα που εισήγαγαν ένα πιλοτικό πρόγραμμα νομιμοποίησης, είναι η πρώτη φορά που στην Ελλάδα δίνεται αυτή η δυνατότητα σε αλλοδαπούς. Στα άρθρα του νόμου που αναφέρονται στο ζήτημα της οικογενειακής συνένωσης, καθορίζονται οι όροι για την έκδοση άδειας παραμονής και εργασίας για λόγους οικογενειακής συνένωσης. Το υποκείμενο που εγκαλείται είναι είτε αρσενικό (ο αλλοδαπός, ο σύζυγος) είτε περιλαμβάνει και τα δύο φύλα (ο/η σύζυγος) σε ορισμένες περιπτώσεις που γίνεται αναφορά στα εξαρτημένα μέλη της οικογένειας. Το κείμενο του νόμου, επομένως, χαρακτηρίζεται από φαινομενική ουδετερότητα.

Στη σχετική συζήτηση, το θέμα του φύλου δεν αποτελεί το πρόβλημα που τίθεται προς συζήτηση, ούτε και εντάσσεται σαν κυρίαρχο στοιχείο στις συζητήσεις περί οικογενειακής συνένωσης. Το πρόβλημα ορίζεται, όπως και στην συζήτηση του προηγούμενου νομοσχεδίου, ως προς τη σχέση δημογραφικού ελλείμματος και μετανάστευσης. Η αντιπαράθεση των δύο μεγάλων κομμάτων εστιάζει σε αυτό το θέμα. Η επίσημη θέση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ είναι ότι οι νόμιμοι μετανάστες, ιδίως όταν συνοδεύονται από τις οικογένειές τους, πρέπει να θεωρούνται θετικός παράγοντας στην εξισορρόπηση του δημογραφικού προβλήματος της Ελλάδας :

“Εγώ θέλω να πω ότι μια χώρα σαν την δική μας, που έχει δημογραφικό πρόβλημα και μιας και δεν μπορώ να φαντασθώ ότι υπάρχει κανείς εδώ μέσα, που και μετά την επιστημονική βεβαίωση ότι καμία διαφορά δεν υπάρχει ανάμεσα στους ανθρώπους όλων των φυλών, δεν μπορώ να διανοηθώ γιατί θα πρέπει να είμαστε “τσιγκούνηδες” στη χορήγηση ιθαγένειας ... Να την αποκτήσουν την ιθαγένεια γιατί θα βοηθηθεί έτσι και ο τόπος μας και ο λαός μας στο να ανανεωθεί και ξέρετε πολύ καλά ότι αυτό που λέμε εμείς επιμειξία των λαών έχει δώσει πάντοτε αγαθά αποτελέσματα ...” (Φοίβος Ιωαννίδης, 6 Μαρτίου 2001).

Το πρόβλημα της οικογενειακής συνένωσης, επομένως, τίθεται με αυστηρά εθνικιστικούς όρους στις πολιτικές νομιμοποίησης και ένταξης των μεταναστών. Η υπουργός υποστηρίζει για το άρθρο 31 που αφορά την “άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας από μέλη οικογένειας αλλοδαπού”: “επειδή προτιμότερο είναι να έχουμε οικογένειες στην χώρα μας για διάφορους λόγους, νομίζω ότι είναι καλό να τους δώσουμε την δυνατότητα να εργάζονται” (Βάσω Παπανδρέου, 20 Μαρτίου 2001). Η οικογενειακή συνένωση αντιμετωπίζεται σαν μια παραχώρηση του ελληνικού κράτους προς τους μετανάστες, που αντιμετωπίζονται με πατερναλιστικό τρόπο, σαν “παιδιά” που στο μέλλον ενδέχεται να ανανεώσουν την ελληνική κοινωνία και οικονομία.

Οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας, αντίθετα, σε όλη την διάρκεια της συζήτησης ασκούν κριτική ενάντια στην διαδικασία νομιμοποίησης με βάση το επιχειρήμα ότι η κυβέρνηση αγνοεί

τον αριθμό των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα και επομένως και τις επιπτώσεις που μια τέτοια νομιμοποίηση θα έχει στο δημογραφικό. Η διαδικασία της οικογενειακής συνένωσης αυξάνει τον αριθμό των αλλοδαπών που εισέρχονται παράνομα στην χώρα δημιουργώντας αβεβαιότητα και ανασφάλεια. Όπως υποστηρίζει ένας βουλευτής,

“με τη δυνατότητα του άρθρου περί συνενώσεως οικογενειών να έρθουν για καθένα ο οποίος θα νομιμοποιείται και άλλοι πέντε-έξι, καταλαβαίνετε ότι αμέσως-αμέσως φθάνουμε σε δυσθεώρητα ύψη αλλοδαπών ...” (Ευγένιος Χαϊτίδης, 20 Μαρτίου 2001).

Οι απρόβλεπτες συνέπειες καθιστούν την νομιμοποίηση επικίνδυνη για τη συνέχεια του έθνους:

“Πιστεύω ότι με το νομοσχέδιο αυτό συντάσσουμε τον μελλοντικό πληθυσμιακό χάρτη της πατρίδας μας ... Το περιεχόμενό του μου δίνει την εντύπωση ότι μας κούρασε κάπως η μοναξιά εκείνου του 97%. Μας κούρασε ίσως η ιστορία την οποία έχει γράψει, ο πολιτισμός τον οποίο ανέπτυξε και η παρουσία την οποία είχε στα παγκόσμια δρώμενα” (Νικόλαος Κατσαρός, 6 Μαρτίου 2001).

Και ένας άλλος βουλευτής του ίδιου κόμματος προσθέτει :

“Θεωρώ απαράδεκτο αυτό το οποίο δήλωσε ... ο συνάδελφος ... ότι δηλαδή με τους Αλβανούς και τους λοιπούς μη Έλληνες θα λύσουμε το δημογραφικό μας πρόβλημα. Εμείς είμαστε Έλληνες και θα διατηρηθούμε Έλληνες. Και αν μερικοί έχουν άλλους σχεδιασμούς, δικούς τους ή καθ' υπόδειξη απ' έξω, αυτούς εμείς όσο περνάει νόμιμα και δημοκρατικά από το χέρι μας δεν θα επιτρέψουμε να τους εφαρμόσετε” (Ευγένιος Χαϊτίδης, 13 Μαρτίου 2001).

Παρόλο που τόσο στο κείμενο του νόμου, όσο και στη συζήτηση του νομοσχεδίου, το υποκείμενο που εγκαλείται είναι ουδέτερο, αρχίζουν και διαφαίνονται ορισμένες περιπτώσεις όπου προσδίδεται τόσο στις έννοιες “αλλοδαπός” ή “πολίτης” όσο και στα πρόσωπα που γίνονται δεκτά για λόγους οικογενειακής συνένωσης έμφυλα χαρακτηριστικά. Επιπλέον, επειδή το νομοσχέδιο, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, προσδίδει στα υποκείμενα αυτά χαρακτηριστικά ενεργούντος ατόμου και συμπληρώματος αντίστοιχα υπερτονίζονται οι έμφυλες προκαταλήψεις ακόμα και όταν το φύλο δεν προσδιορίζεται. Παρατηρούμε δηλαδή τη χρήση του θηλυκού για τα εξαρτημένα μέλη της οικογένειας και του αρσενικού για τους “πολίτες” ή τους “κατόχους άδειας παραμονής”. Ακόμα και ένας βουλευτής που ασκεί κριτική σε αυτούς τους περιορισμούς, λέει: “τα μέλη της οικογένειας δυστυχώς εδώ, κύριε Υπουργέ, περιορίζονται μόνο στη γυναίκα και στα παιδιά”. Δεν αναφέρεται, όμως, στην απουσία των ανδρών-συζύγων, αλλά στην απουσία των ηλικιωμένων παππούδων και γιαγιάδων (Νικόλαος Γκάτζης, 20 Μαρτίου 2001).

Ο νόμος 3386/2005 εισάγει για πρώτη φορά την υποχρέωση του ελληνικού κράτους να υιοθετήσει πολιτικές για την “κοινωνική ένταξη των μεταναστών”. Το κεφάλαιο I που αφορά την “χορήγηση και ανανέωση άδειας διαμονής για οικογενειακή επανένωση” με το άρθρο 53 ορίζει ως “προϋποθέσεις για την επανένωση υπηκόου τρίτης χώρας που κατοικεί μόνιμα στην Ελλάδα επί δύο τουλάχιστον έτη να: α. αποδεικνύει την ύπαρξη οικογενειακής σχέσης, β. τα

μέλη της οικογένειάς του πρόκειται να κατοικήσουν μαζί του, γ. αποδεικνύεται ότι διαθέτει ετήσιο προσωπικό εισόδημα σταθερό και τακτικό, επαρκές για τις ανάγκες της οικογένειάς του, το οποίο δεν προέρχεται από προσφυγή στο σύστημα κοινωνικής αρωγής της χώρας -το εισόδημα αυτό δεν μπορεί να είναι μικρότερο από τις ετήσιες αποδοχές του ανειδίκευτου εργάτη, προσαυξημένο κατά 20% για τη σύζυγο και κατά 15% για κάθε τέκνο- και δ. διαθέτει πλήρη ασφάλιση ασθενείας ως προς το σύνολο των κινδύνων που καλύπτονται για τους ημεδαπούς, η οποία να μπορεί να καλύψει τα μέλη της οικογένειάς του”.

Βλέπουμε δηλαδή ότι και σε αυτήν την περίπτωση ο νόμος ορίζει το μεταναστευτικό υποκείμενο της επανένωσης ως “συμπλήρωμα” του μετανάστη/της μετανάστριας που ήδη κατοικεί στην Ελλάδα και έχει άδεια διαμονής εδώ, καθώς απαιτείται να μπορεί να αναλάβει τα έξοδα συντήρησης όχι μόνο των παιδιών αλλά και του/της συζύγου. Μόνο κατά τη διάρκεια της ανανέωσης μπορεί να προσμετρηθεί και η συνεισφορά των άλλων μελών της οικογένειας. Η δυνατότητα έκδοσης αυτοτελούς άδειας διαμονής προσφέρεται μόνο εφόσον πληρούν τις βασικές προϋποθέσεις που ορίζουν την αρχική εξάρτηση από το άτομο που ήδη διαμένει στην Ελλάδα. Οι έμφυλες διαστάσεις του νόμου, όμως, δεν είναι πλέον σε λανθάνουσα μορφή. Είναι χαρακτηριστικό ότι για πρώτη φορά στο ίδιο το κείμενο του νόμου, όπως δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, χρησιμοποιείται ο όρος “ο συντηρών” για το άτομο που είναι κάτοχος της άδειας διαμονής και το θηλυκό “η σύζυγος” για το άτομο που επανενώνεται. Σε νομικό επίπεδο η συγκεκριμένη διάκριση αντιβαίνει στην αρχή της ισότητας των φύλων. Με αυτό τον τρόπο, όμως, γίνεται κατανοητό ότι έμφυλες ταυτότητες αγκιστρώνονται στα μεταναστευτικά υποκείμενα χωρίς να γίνεται εύκολα και άμεσα αντιληπτό.

Στα πλαίσια της αντιπαράθεσης για το νομοσχέδιο έρχεται στο προσκήνιο από τους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ η ιστορία μιας Πακιστανής μετανάστριας, μητέρας ενός ανηλίκου κοριτσιού, που την περίοδο εκείνη βρισκόταν προς απέλαση στο κέντρο κράτησης της Αμυδαλέζας. Η συγκεκριμένη μετανάστρια κατοικούσε στην Ελλάδα 25 χρόνια. Η σύλληψη έγινε μετά από ενέργειες του συζύγου της και η απέλασή της διατάχθηκε παρόλο που είχε πρόσφατα υποστεί μαστεκτομή. Ο Υπουργός στη διάρκεια της συζήτησης εγκαταλείπει την αίθουσα προκειμένου να δώσει εντολή ανάκλησης της απέλασης και παροχής άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους. Όπως δηλώνει ο ίδιος, όμως, “ήταν ένα ενδοοικογενειακό πρόβλημα”, ενώ γενικά στα θέματα της οικογενειακής επανένωσης “οι ρυθμίσεις είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές” (Προκόπης Παυλόπουλος, 3 Αυγούστου 2005, πρωινή).

Ένας βουλευτής της αντιπολίτευσης, του ΠΑΣΟΚ, αντίθετα σχολιάζει:

“Μια Πακιστανή λοιπόν μετά από είκοσι πέντε χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, συλλαμβάνεται με την ανήλικη κόρη της και ανοίγει μέσω της Αστυνομίας Αλλοδαπών η διαδικασία απελάσεώς της. Και χρειάζεται να παρέμβει για ανθρωπιστικούς λόγους, όπως είπε ο κύριος Υφυπουργός, ο ίδιος ο Υπουργός Εσωτερικών, να παρέμβει ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του ΠΑΣΟΚ, το τονίζω, για ανθρωπιστικούς λόγους κατ' εξαίρεση, γι' αυτή την επί εικοσιπενταετία παραμένουσα αλλοδαπή, που ουσιαστικά έχει ήδη αποκτήσει χαρακτηριστικά μόνιμου κατοίκου και γιατί όχι η ίδια να θέλει να

ενσωματώνει τον εαυτό της στο ελληνικό πολιτιστικό και εθνικό περιβάλλον και εμείς συμπεριφερόμεθα με αυτό τον τραυματικό τρόπο” (Γρηγόρης Νιώτης, 3 Αυγούστου 2005, πρωινή).

Η Πακιστανή αυτή μετανάστρια γίνεται παραδειγματική των έμφυλων προτύπων που αρχίζουν να χρησιμοποιούνται κατά κόρον στο δημόσιο λόγο περί μετανάστευσης. Τα έμφυλα αυτά πρότυπα αφορούν, από την μια πλευρά, ενεργά “αρσενικά” υποκείμενα και από την άλλη τα “θηλυκά” μέλη της οικογένειας που τους “συμπληρώνουν” επιτρέποντας την ομαλή ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία. Τα κριτήρια, όμως, γι αυτήν την ένταξη είναι αυστηρά εθνικιστικά : οι γυναίκες-μετανάστριες γίνονται δεκτές (ή όχι) στην ελληνική κοινωνία στο βαθμό που αποτελούν “συμπληρώματα” των αρσενικών μεταναστών αλλά και στο βαθμό που οι ίδιες θέλουν να ενσωματώνουν τους εαυτούς τους “στο ελληνικό πολιτιστικό και εθνικό περιβάλλον”.

Η διάσταση αυτή της μεταναστευτικής πολιτικής αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό τις κυρίαρχες προσλήψεις για την οικογένεια στον επίσημο πολιτικό λόγο στην Ελλάδα. Όπως επισημαίνει η σχετική έρευνα του MAGEEQ, η ένταξη του φύλου παραμένει ατελής κυρίως διότι η οικογενειακή πολιτική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το δημογραφικό έλλειμμα και την ανάγκη αύξησης του ελληνικού πληθυσμού⁹. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα επιδόματα και τις φορολογικές διευκολύνσεις, που είναι το κύριο μέσο κοινωνικής αρωγής, δίνεται έμφαση κυρίως στο μέγεθος, δηλαδή στις πολύτεκνες οικογένειες. Αν και υπάρχουν διατάξεις που αφορούν την εργασία και την οικογενειακή ζωή (όπως η προστασία της μητρότητας στην εργασία ή τα ολοήμερα σχολεία), αγνοούνται οι μεταβολές που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη οικογένεια: συρρίκνωση του μεγέθους της, περιορισμός των οικονομικών λειτουργιών της, αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, αύξηση των μονογονεϊκών και διαπολιτισμικών οικογενειών¹⁰. Παράλληλα δε αναπαράγονται πρότυπα που αποδίδουν στις γυναίκες παραδοσιακούς κοινωνικούς ρόλους που συνδέονται με τη μητρότητα και την συμπληρωματικότητα. Σκοπός των περισσότερων προγραμμάτων ενίσχυσης της γυναικείας απασχόλησης είναι να επιτρέψει στις εργαζόμενες γυναίκες να συνεχίζουν να υιοθετούν τους παραδοσιακούς ρόλους της μητέρας και της συζύγου και όχι να αμφισβητήσουν τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας εντός της οικογένειας. Το αποτέλεσμα είναι ότι το θέμα του φύλου σαν κοινωνικοπολιτική σχέση παραμένει εκτός των κρατικών οικογενειακών πολιτικών, αλλά και εκτός του δημοσίου διαλόγου. Το δημογραφικό σαν απειλή αντίθετα παραμένει το κυρίαρχο πλαίσιο της οικογενειακής πολιτικής (policy frame), αποτέλεσμα και αυτό της παρατεινόμενης ηθικής κρίσης που αιωρείται διαρκώς πάνω από το ελληνικό έθνος¹¹.

Το πρόβλημα της οικογένειας στην μεταναστευτική πολιτική αναπαρίσταται ως μια παράμετρος του δημογραφικού ελλείμματος και της συνέχειας του έθνους, μόνο που εδώ διαφαίνονται πολύ πιο ξεκάθαρα οι έμφυλες διαστάσεις του. Η αναπαραγωγική ιδιότητα των οικογενειών γενικά, και των γυναικών-μεταναστριών ιδιαίτερα, παρέχει το κλειδί (τη λύση ή την επιδείνωση) του δημογραφικού ελλείμματος, μόνο, όμως, στο βαθμό που η αναπαραγωγή αυτή διαμορφώνεται μέσα από την δυναμική υιοθέτησης της ελληνικής ταυτότητας. Ενδεικτικό αυτής της τάσης είναι ότι οι οικογένειες εξαιρούνται από τα επιδόματα πολυτέκνων, όταν η

⁹Mieke Verloo, Laura Maratou Alipranti, Karin Tertinegg, Jacintha van Beveren 2005, “Framing the Organization of Intimacy as a Policy problem across Europe”, *The Greek Review of Social Research*, 117, B, σ. 119-147.

¹⁰Λουκία Μουσούρου και Μαρία Στρατηγάκη 2004, *Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής : Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρικές Διερευνήσεις*, Αθήνα: Gutenberg

¹¹Verloo et al. 2005

¹²Συνηγόρος του Πολίτη, 2003 “Επέκταση της Καταβολής του Πολυτεχνικού Επιδόματος σε Αλλοδαπές Πολύτεχνες Μητέρες Τέντων εχόντων την Ελληνική Υπηκοότητα”, Πόρισμα.

¹³Για παράδειγμα η Δανία, η Αγγλία και η Ιρλανδία δεν έχουν αποδεχτεί τη σχετική ευρωπαϊκή οδηγία και έχουν επιβάλει σημαντικούς περιορισμούς στην είσοδο των μελών της οικογένειας μεταναστών, όπως τα 24 χρόνια σαν όριο ηλικίας στην Δανία, το δικαίωμα αυτόνομης παραμονής μόνο ύστερα από 5 χρόνια στην Αυστρία ή η πρόταση στο σχέδιο νόμου στη Γερμανία να γνωρίζουν Γερμανικά οι “νύφες” πριν την είσοδο στη χώρα. Παρόλο που αυτές οι διατάξεις θεσπίζονται με σκοπό να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των εξαναγκαστικών γάμων και ιδιαίτερα με κορίτσια ανήλικα στην ουσία οδηγούν στον περιορισμό της μετανάστευσης. Moira Dustin 2006 “Gender Equality, Cultural Diversity: European Comparisons and Lessons” Report, Gender Institute, LSE and Nuffield Foundation London: LSE

¹⁴Ο αριθμός των γυναικών μεταναστών από τη Βουλγαρία, τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και τις Φιλιππίνες που ήρθαν μόνες τους στην Ελλάδα, συχνά για να

μητέρα είναι αλλοδαπή, ακόμα δηλαδή και όταν ο πατέρας είναι ελληνικής καταγωγής ή προέρχεται από χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹². Είτε, λοιπόν, η οικογενειακή συνένωση αντιμετωπίζεται ως θετικός παράγοντας για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος (από το ΠΑΣΟΚ και τα κόμματα της αριστεράς), είτε ως αρνητικός παράγοντας που εντείνει το πρόβλημα (από τη ΝΔ), και στις δύο περιπτώσεις, η γυναίκα μετανάστρια αποτελεί “συμπλήρωμα” του αρσενικού μετανάστη.

Η είσοδος και η παραμονή των γυναικών-μεταναστριών για λόγους οικογενειακής συνένωσης στην Ελλάδα γίνεται αντικείμενο των μεταναστευτικών πολιτικών (θετικών ή αρνητικών) με όρους που τις καθιστούν δέσμιες των έμφυλων προτύπων, ως μητέρες αλλά και ως συζύγους, επειδή ακριβώς σχετίζονται με την αναπαραγωγή και τη συνέχεια του ελληνικού έθνους. Σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες η ελληνική νομοθεσία για την οικογενειακή συνένωση μπορεί να θεωρηθεί αρκετά φιλελεύθερη¹³. Το γεγονός, όμως, ότι απαιτείται από το/τη σύζυγο να μπορεί να αναλάβει την συντήρηση των μελών που συνενώνονται είναι ενδεικτικό αυτής της αγκίστρωσης στο πρότυπο της μετανάστριας ως συμπλήρωμα του αρσενικού μετανάστη. Συνέπεια αυτής της τάσης είναι, από τη μία πλευρά, να αγνοείται η αυτόνομη γυναικεία μετανάστευση, που για κάποιες εθνικές κοινότητες είναι κυρίαρχο στοιχείο¹⁴. Από την άλλη πλευρά, όμως, αγνοούνται και κάποιες μορφές εξαναγκασμού και άνισης μεταχείρισης των γυναικών εντός του γάμου που επιτείνονται με την εδραίωση και διαδεδομένη χρήση αυτών των έμφυλων προτύπων. Πάνω από όλα η ένταξη της διάστασης του φύλου στην ανάλυση των μεταναστευτικών πολιτικών καταδεικνύει τις σιωπές τόσο των κειμένων του νόμου όσο και των σχετικών συζητήσεων σχετικά με την ποικιλομορφία των έμφυλων και μεταναστευτικών ταυτοτήτων.

Β. ως “θύμα” των κυκλωμάτων παράνομης διακίνησης προσώπων (που αποτελούνται από αρσενικούς εγκληματίες, Έλληνες και ξένους) με ιδιαίτερη έμφαση στην εγκληματικότητα και την πορνεία

Τόσο ο 1975/91 όσο και ο νόμος 2910/2001 δεν περιλαμβάνουν άρθρα που να αφορούν την παράνομη διακίνηση προσώπων. Στη δεύτερη περίπτωση όμως, η συζήτηση στη Βουλή στρέφεται στην σχέση πορνείας και μετανάστευσης και ιδιαίτερα στις αναφορές που γίνονται στο άρθρο 36 του νομοσχεδίου με τίτλο “Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών πνευματικών δημιουργών και μελών καλλιτεχνικών συγκροτημάτων και τσίρκων”. Στο κείμενο του νόμου δεν εγκαλούνται έμφυλα υποκείμενα αλλά “πνευματικοί δημιουργοί” ανεξαρτήτως φύλου, “όπως συγγραφείς, λογοτέχνες, σκηνοθέτες, ζωγράφοι, γλύπτες, ηθοποιοί, χορογράφοι, σκηνογράφοι, καθώς και μέλη καλλιτεχνικών συγκροτημάτων και τσίρκων και οι εργαζόμενοι σε αυτά επιτρέπεται να εισέλθουν στη χώρα, εφόσον αποδεικνύουν τη συγκεκριμένη δραστηριότητά τους και αφού λάβουν θεώρηση εισόδου στην Ελλάδα”. Η συζήτηση, όμως, στρέφεται αποκλειστικά στην αναγκαστική πορνεία γυναικών, ενώ αγνοείται τόσο η πιθανότητα εθελούσιας απασχόλησης στον χώρο της σεξουαλικής εργασίας, όσο και η πιθανότητα ανδρών που να εργάζονται στους αντίστοιχους τομείς.

Η κριτική της αντιπολίτευσης εστιάζει στο το ότι το άρθρο 36 ανοίγει δυνητικά μια δίοδο νομιμοποίησης παράνομων κυκλωμάτων μαστροπείας. Έτσι παρατηρούμε ότι ενώ στη νομοθεσία το υποκείμενο που εγκαλείται είναι αρσενικό ("ο καλλιτέχνης", "πνευματικός δημιουργός"), στις παρεμβάσεις των βουλευτών και των τεσσάρων κομμάτων που εκπροσωπούνται στη Βουλή γίνεται σχεδόν αυτόματη χρήση του θηλυκού. Όπως λέει στην εισήγησή του ένας βουλευτής του ΣΥΡΙΖΑ:

«Κύριε Υπουργέ, πώς ορίζεται η έννοια του καλλιτέχνη με το νομοσχεδιό σας; Ποιος είναι εκείνος ο οποίος θα παρέχει βεβαίωση και πιστοποίηση ότι η *εισερχόμενη στην Ελλάδα αλλοδαπή* είναι όντως καλλιτέχνης και δεν είναι θύμα *κάποιων μαστροπών και εκμεταλλευτών γυναικών*; ... Αντιλαμβάνεστε ότι έτσι προσχηματικά νομοθετείτε, για το λόγο ότι θέλετε να καλύψετε όλες εκείνες τις *περιπτώσεις των γυναικών, επαναλαμβάνω*, που υπό τον τίτλο και το ένδυμα "καλλιτέχνες" έρχονται στην Ελλάδα και γίνονται αντικείμενο εμπορίας σαρκός;" (Φώτης Κουβέλης, 20 Μαρτίου 2001).

Το απόσπασμα αυτό αναδεικνύει την έμφυλη θυματοποίηση που παράγεται από την αυτόματη χρήση του θηλυκού: τη μετανάστρια που είναι απαραίτητως γένους θηλυκού ("εισερχόμενη στην Ελλάδα αλλοδαπή"), καθιστούν θύμα "κάποιοι μαστροποί και εκμεταλλευτές γυναικών", που είναι πάντοτε γένους αρσενικού, όπως και ο νομοθέτης ("Ποιος είναι εκείνος ο οποίος") που εγκαλείται να "παρέχει βεβαίωση και πιστοποίηση".

Όπως παρατηρεί και ένας βουλευτής της ΝΔ :

«Έτσι όπως αναφέρεται στο άρθρο 34 ο όρος "αλλοδαποί καλλιτέχνες" νομίζω ότι είναι πολύ αόριστος υπό την έννοια ότι σ' αυτή τη λέξη "καλλιτέχνες" δεν ξέρουμε ποιοι περιλαμβάνονται. Περιλαμβάνονται και *οι μπαρ γούμαν και οι κονσοματρίς*; ... Το άρθρο 34 ... ανοίγει τους ασκούς του Αιόλου" (Αλέξανδρος Ακριβάκης, 20 Μαρτίου 2001).

Η πιθανότητα να συμπεριλαμβάνει η κατηγορία αυτή όντως καλλιτέχνες και καλλιτέχνιδες ή ακόμα και αρσενικά θύματα της διακίνησης προσώπων δεν συμπεριλαμβάνεται στις φράσεις αυτές. Αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις οι μετανάστριες-θύματα παρομοιάζονται με προϊόντα. Αν και οι χαρακτηρισμοί αυτοί είναι επικριτικοί, εντείνουν την εικόνα των γυναικών μεταναστριών σαν θύματα. Ένας άλλος βουλευτής του ίδιου κόμματος προσθέτει:

«Όμως τώρα ανοίγουμε την φάμπρικα της δια νόμου σωματεμπορίας. Μέχρι τώρα ήταν μισάνοιχτη και τώρα την ανοίγουμε διάπλατα. Γραφεία υπήρχαν πάντοτε μετακλήσεως "καλλιτεχνών", όπως ελέγοντο. Τώρα θα γίνουν γραφεία εισαγωγής, με *proforma invoice*, που λέτε και εσείς των οικονομικών και θα παραγγέλλουν "Στείλτε μου ένα φορτίο *εικοσιπέντε κοριτσιών* για την τάδε επιχείρηση". Μην έχετε καμμία αμφιβολία γι' αυτό. Ούτε πουριτανισμός είναι ούτε άλλο τι, είναι πραγματικότητα" (Αριστοτέλης Παυλίδης, 20 Μαρτίου 2001).

Ένας άλλος βουλευτής της ΝΔ σχολιάζει:

«Ας υποθέσουμε ότι δεν υποκρύπτεται πορνεία και έχουμε πραγματική καλλιτεχνία. Ξέρετε πόσο καλλιτεχνικό προσωπικό έχουμε άνεργο στην Ελλάδα; Μιλάω για ντόπιο

συντηρήσουν τις
οικογένειές τους στη χώρα
αποστολής είναι πολύ
μεγάλος με αποτέλεσμα να
αποτελούν
γυναικοκρατούμενες
κοινότητες.

προσωπικό. Θέλετε να σας πω και κάτι άλλο; Και πόρνες έχουμε εν αφθονία. Δεν καταλαβαίνω. Δηλαδή βοηθάμε αυτή την επιχειρηματικότητα αυτών που έχουν τα κέντρα διασκεδάσεως, ώστε να φέρνουν φθηνό πράγμα; Είναι ντροπή ... Είναι ντροπή να νομοθετούμε έτσι” (Απόστολος Ανδρουλάκης, 20 Μαρτίου 2001).

Στην απαίτηση των κομμάτων της αντιπολίτευσης να αποσυρθούν τα συγκεκριμένα άρθρα, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υποστηρίζει ότι σκοπό έχουν ακριβώς να αντιμετωπίσουν τα θύματα με ανθρωπιστική ευαισθησία. “Επίδειξη ευαισθησίας γύρω από ένα θέμα που αποδείξαμε ότι είμαστε ευαίσθητοι δεν δέχομαι”, δηλώνει ο Υφυπουργός Εξωτερικών (Λεωνίδα Τζανής, 20 Μαρτίου 2001). Και η Υπουργός απαντά αφού αποδέχεται την απόσυρση ορισμένων άρθρων : “Οι διατάξεις που έχω βάλει είναι πάρα πολύ αυστηρές. Φοβάμαι λοιπόν ότι με την απόσυρση αυτών τώρα θα έχουν την δυνατότητα να φέρουν διάφορες γυναίκες ως υπαλλήλους, ως γκαρσόνες ή δεν ξέρω πώς αλλιώς και θα πηγαίνουν με τη διαδικασία την κανονική που είναι πιο ελαστική” (Βάσω Παπανδρέου, 28 Μαρτίου 2001).

Από το φαινομενικά ουδέτερο “αλλοδαπός καλλιτέχνης” του νόμου, κατασκευάζεται, όπως εξηγούν οι Θανοπούλου και Τσιγγάνου, σταδιακά μέσα από μεταθέσεις που συχνά γίνονται ασυνείδητα στον λόγο των βουλευτών η “μετανάστρια-πόρνη-θύμα” σαν παραδειγματικό αντικείμενο της μεταναστευτικής πολιτικής. Η “αλλοδαπή καλλιτέχνης” ταυτίζεται αρχικά με τη “μετανάστρια”, και ιδιαίτερα τη μετανάστρια από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Παράλληλα η “αλλοδαπή καλλιτέχνης” ταυτίζεται με τη “γυναίκα”. Και οι δύο αυτές ταυτότητες υποδηλώνουν την υποδεέστερη θέση του υποκειμένου : ως μετανάστρια και ως γυναίκα η “αλλοδαπή καλλιτέχνης” είναι καταδικασμένη στον δημόσιο λόγο να εργάζεται σε κατώτερα επαγγέλματα (σαν μπαργούμαν, κονσοματρίς ή πόρνη). Αυτόματα σχεδόν η θέση αυτή την καθιστά αντικείμενο των μεταναστευτικών διαδικασιών και πολιτικών: “πόρνες εν αφθονία”, “φθινό πράγμα”¹⁵. Τα δρώντα υποκείμενα (οι διακινητές, μαστροποί, αστυνομικοί, πολιτικοί) που εμπλέκονται στις διαδικασίες αυτές αποκτούν επίσης αρσενικά στερεοτυπικά χαρακτηριστικά.

Εν τέλει η θυματοποίηση της αλλοδαπής μετανάστριας θεμελιώνει τη νομοθεσία για την παράνομη διακίνηση προσώπων, επιτρέποντας στους βουλευτές -εκπροσώπους του ελληνικού κράτους- να υιοθετήσουν έναν πατερναλιστικό ρόλο είτε ως προστάτες των (θηλυκών) θυμάτων, είτε ως τιμωροί των (αρσενικών) θυτών. Όπως και στην περίπτωση της οικογενειακής συνένωσης, τα έμφυλα πρότυπα υποβόσκουν σε αυτές τις μεταφορές: το ελληνικό κράτος χαρακτηρίζεται από την “ευαισθησία που αναγκάζει τον πατέρα να γίνει δυσάρεστος ενώ δεν του αρέσει”. Στο λόγο για την παράνομη διακίνηση προσώπων, προκύπτει ένα έμφυλο δίπολο που επιτρέπει να εκφραστεί η διττή αυτή υπόσταση ελληνικού εθνικισμού, που λειτουργεί συγχρόνως και σαν ευαίσθητος πατέρας που προστατεύει τη “γυναίκα-μετανάστρια-πόρνη” και σαν παντοδύναμος πατέρας που τιμωρεί τον “αρσενικό-μετανάστη-μαστροπό”. Το δίπολο αυτό κυριαρχεί στη νομοθεσία για την παράνομη διακίνηση προσώπων που υιοθετείται από τις επόμενες κυβερνήσεις.

Ο όρος “εμπορία ανθρώπων” ενσωματώνεται στην ελληνική νομοθεσία με τον Ν.2605/1998, δεν προβλέπεται όμως η ποινικοποίηση της εμπορίας ανθρώπων ούτε και η αρωγή στα

¹⁵Thanopoulos and Tsiganou 2005, σ. 176-180.

θύματα, που εισάγονται μόνο με τον 3064/2002. Ο νόμος χωρίζεται σε δύο μέρη που αφορούν την ποινική δίωξη των εγκλημάτων και την προστασία των θυμάτων της εμπορίας ανθρώπων. Αντιστοιχούν δηλαδή στο έμφυλο δίπολο που αναπαριστά το ελληνικό κράτος σαν τιμωρό του “αρσενικού-μετανάστη-μαστροπού” και προστάτη της “γυναίκας-μετανάστριας-πόρνης” - ένα δίπολο που έχει εδραιωθεί στον δημόσιο λόγο πολύ πριν υιοθετηθούν οι συγκεκριμένες νομοθετικές διατάξεις.

Όπως φαίνεται από το κείμενο που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, οι διατάξεις του νόμου δεν αφορούν αποκλειστικά γυναίκες ή μετανάστριες αλλά τα άτομα ανεξαρτήτως φύλου που πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης των δικτύων παράνομης διακίνησης προσώπων. Επιπλέον στο κείμενο του νόμου δεν εγκαλούνται καν αλλοδαποί μετανάστες ή μετανάστριες, αλλά “θύματα”. Όπως επισημαίνει, όμως, η εισηγητική έκθεση, ο εκσυγχρονισμός του ποινικού κώδικα είναι απαραίτητος διότι οι “σύγχρονες μορφές δουλεμπορίου στρέφονται ιδιαίτερα εναντίον τριών ευάλωτων ομάδων : των γυναικών, των παιδιών και των μεταναστών”. Επιπλέον,

“η εμπορία ανθρώπων πέρα από τον καθεαυτό απεχθή της χαρακτήρα επιφέρει ευρύτατες και συχνά βαριές ψυχικές και σωματικές βλάβες στα θύματα, ιδίως μάλιστα σε εκείνα των οποίων η κοινωνική κατάσταση είναι ευάλωτη, όπως λ.χ. συμβαίνει στις περιπτώσεις των ανηλίκων, των γυναικών και των αλλοδαπών”.

Μπορεί έτσι να γίνει κατανοητό γιατί οι γυναίκες μετανάστριες (και τα παιδιά μετανάστες) κατέχουν τόσο προνομιακή θέση στο λόγο περί μετανάστευσης γενικά, και περί παράνομης διακίνησης προσώπων ειδικότερα: εντάσσονται στην κατηγορία των θυμάτων διπλά, και λόγω του φύλου τους και λόγω της μεταναστευτικής τους ιδιότητας. Αντίθετα οι άνδρες μετανάστες που είναι θύματα των δικτύων παράνομης διακίνησης προσώπων παραμένουν στην αφάνεια, ακριβώς επειδή τα αρσενικά χαρακτηριστικά σχετίζονται με την εγκληματικότητα. Αλλά κι οι γυναίκες μετανάστριες που δεν εντάσσονται στην κατηγορία των θυμάτων αλλά εργάζονται στον χώρο της σεξουαλικής εργασίας χωρίς εξαναγκασμό είναι αόρατες στις πολιτικές για την παράνομη διακίνηση προσώπων¹⁶. Επομένως, παρά την φαινομενική ουδετερότητα του νομοσχεδίου τα έμφυλα πρότυπα κυριαρχούν.

Η συζήτηση του νομοσχεδίου έχει δύο ιδιαιτερότητες. Πρώτον σε αντίθεση με τις συζητήσεις των νομοσχεδίων που αφορούν τη μετανάστευση γενικότερα, η συζήτηση για το συγκεκριμένο νομοσχέδιο δεν χαρακτηρίζεται από έντονες κομματικές αντιπαραθέσεις. Όλα τα κόμματα υπερψηφίζουν τον νόμο παρά τις επιμέρους διαφωνίες. Δεύτερον, στη συζήτηση συμμετέχουν αναλογικά περισσότερες γυναίκες βουλευτές, οι οποίες ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης τονίζουν στις ομιλίες τους την σημασία της αυξημένης προστασίας και αρωγής των θυμάτων. Βλέπουμε δηλαδή μια διαφοροποίηση με τους άνδρες βουλευτές που επιμένουν στις στρατηγικές αστυνόμευσης.

Εντούτοις το “πλαίσιο πολιτικής” (policy frame) αποτελεί κοινό τόπο για όλους τους ομιλητές ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης και υποβόσκει στις περισσότερες ομιλίες ανεξαρτήτως φύλου. Αυτό συμβαίνει κυρίως διότι τα φαινόμενα της διακίνησης αλλοδαπών γυναικών για

¹⁶ Βλέπε Laura Agustín, 2006, “The Disappearing of a Migration Category: Migrants Who Sell Sex” Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 32, No. 1, p. 29-47.

σεξουαλική εκμετάλλευση φέρνουν στην επιφάνεια το πρόβλημα της χαλάρωσης των ηθών. Όπως υποστηρίζει ένας βουλευτής της ΝΔ :

“Οι προηγμένες κοινωνίες είναι μια εκτεταμένη αφανής έκθεση πορνείας. Η διδασκαλία για τη θηλυκότητα του σώματος, η διδασκαλία για την ομοφυλοφιλία, εν ονόματι της αρετής της γενετησίας ελευθερίας, η διδασκαλία για το πώς θα είναι το φόρεμα πάνω στο σώμα αντικείμενο συμβάλλουν στην υπόθεση της πορνικής εξοικείωσης ή της γενετησιακής παιδείας, για να μιλάμε τελικά για τη μαφία σε παγκόσμιο επίπεδο της βιομηχανίας του σεξ” (Βύρων Πολύδωρας, 2 Οκτωβρίου 2002).

Η χαλάρωση των σεξουαλικών ηθών και η εγκληματικότητα στην ελληνική κοινωνία αποτελούν το πλαίσιο (policy frame) για τις συγκεκριμένες πολιτικές. Όπως ακριβώς το θέμα της οικογενειακής συνένωσης αναδεικνύεται ως πρόβλημα σε σχέση με το δημογραφικό έλλειμμα, έτσι και το πρόβλημα της παράνομης διακίνησης προσώπων αναδεικνύεται ως πρόβλημα σε σχέση με την ηθική κατάπτωση του ελληνικού έθνους. Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, το φύλο δεν εντάσσεται στην πολιτική διάγνωση, γεγονός που επιτρέπει την ενδυνάμωση και κυριαρχία των έμφυλων προτύπων και στερεοτύπων γύρω από την μετανάστευση.

Στα πλαίσια της ηθικής παρακμής του έθνους, οι γυναίκες μετανάστριες παίζουν τον ρόλο των θυμάτων που πρέπει να σωθούν. Το πρόβλημα της κοινωνικής πολιτικής και εδώ δεν είναι το φύλο. Εκφράζεται, όμως, σαν ένα έμφυλο δίπολο: από τη μία, η προστασία του θύματος (της “γυναίκας-αλλοδαπής-πόρνης” δηλαδή) και από την άλλη, η πάταξη των μαστροπών που την οδήγησαν εκεί (των “ανδρών-αλλοδαπών-διακινητών”). Το δίπολο αυτό αποκτά χαρακτηριστικά στερεοτύπου που δικαιολογεί την πρόγνωση: από την μια πλευρά, την υιοθέτηση αστυνομικών μέτρων ελέγχου, ειδικά σχεδιασμένων για τις γυναίκες μετανάστριες και, από την άλλη πλευρά, την υιοθέτηση μέτρων προστασίας και αρωγής των θυμάτων.

Η διάκριση μεταξύ πραγματικών και εικονικών θυμάτων παραπέμπει αυτόματα σχεδόν στο έμφυλο δίπολο που επιτρέπει στο ελληνικό κράτος να λειτουργεί συγχρόνως και σαν ευαίσθητος πατέρας που προστατεύει τη “γυναίκα-μετανάστρια-πόρνη” και σαν παντοδύναμος πατέρας που τιμωρεί τον “αρσενικό-μετανάστη-μαστροπό”. Για το λόγο αυτό, ενώ σε όλες τις προηγούμενες αναφορές το θύμα είναι γένους θηλυκού, το θύμα που εξαπατά γίνεται γένους αρσενικού (ο παράνομος μετανάστης). Τη διάκριση αυτή ακολουθούν ως έναν βαθμό και οι διαφοροποιήσεις στις ομιλίες των βουλευτών ανάλογα με το φύλο ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης. Ενώ οι άνδρες τονίζουν την ανάγκη πάταξης των κυκλωμάτων παράνομης διακίνησης προσώπων, οι γυναίκες βουλευτές επικεντρώνονται στην ανάγκη αρωγής προς τα θύματα. Μέσα από την πιθανότητα ύπαρξης εικονικών θυμάτων αρχίζει να γίνεται ορατή και η συμπληρωματικότητα των έμφυλων προτύπων που θεσμοθετείται με τον επόμενο νόμο. Τα έμφυλα πρότυπα είναι αλληλένδετα: η “γυναίκα-μετανάστρια-πόρνη” προϋποθέτει τον “άνδρα-μετανάστη-εγκληματία”.

Με τον νόμο 3386/2005 οι διατάξεις για την παράνομη διακίνηση προσώπων γίνονται πιο συγκεκριμένες καθώς συσχετίζεται άμεσα η παροχή προστασίας και αρωγής στα θύματα με

την αντιμετώπιση των εγκληματιών που εμπλέκονται στα παράνομα κυκλώματα. Και στο νόμο αυτό, τα υποκείμενα που εγκαλούνται είναι ουδέτερα. Σύμφωνα με το κεφάλαιο Θ κάθε άτομο που έχει χαρακτηριστεί ως “θύμα εμπορίας ανθρώπων” με εισαγγελική πράξη δικαιούται να του χορηγηθεί άδεια διαμονής χωρίς να χρειαστεί να καταβάλει παράβολο. Η άδεια, όμως, αυτή είναι περιορισμένης ισχύος και χορηγείται μόνο εφόσον το θύμα συνεργάζεται με τις αστυνομικές αρχές στην καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων.

Στα συγκεκριμένα πρόσωπα “παρέχεται, με πράξη της αρμόδιας εισαγγελικής αρχής, προθεσμία επίσκεψης, ώστε να συνέλθουν και να είναι σε θέση να διαφύγουν από την επιρροή των δραστών των σχετικών αδικημάτων, για να μπορούν να λάβουν ανεπηρέαστα απόφαση σχετικά με την συνεργασία τους με τις δικαστικές αρχές”. Όπως είδαμε και παραπάνω, οι γυναίκες μετανάστριες εντάσσονται στην κατηγορία των θυμάτων διπλά, και λόγω του φύλου τους και λόγω της μεταναστευτικής τους ιδιότητας, ενώ οι άνδρες μετανάστες σχετίζονται κατά κύριο λόγο με την εγκληματικότητα. Οι διατάξεις του νόμου αυτού ουσιαστικά επιβάλλουν την συνεργασία των “θυμάτων” με τις αστυνομικές αρχές στην καταπολέμηση των παράνομων δικτύων διακίνησης προσώπων σαν προϋπόθεση για την παροχή προστασίας και αρωγής. Επομένως, και σε αυτόν τον τομέα πολιτικής, οι “γυναίκες-μετανάστριες” (που στον δημόσιο λόγο ταυτίζονται με τα θύματα) είναι ευπρόσδεκτες στον βαθμό που καλούνται να επιλύσουν το πρόβλημα της χαλάρωσης των ηθών της ελληνικής κοινωνίας. Οι γυναίκες μετανάστριες (και οι άνδρες μετανάστες) που δεν εντάσσονται στην κατηγορία των θυμάτων ή που δεν είναι διατεθειμένοι να βοηθήσουν την ελληνική αστυνομία αποκλείονται αυτόματα από τις πολιτικές για την παράνομη διακίνηση προσώπων. Το πρόβλημα, λοιπόν, της μετανάστευσης τίθεται και σε αυτόν τον τομέα με αυστηρά εθνικιστικά κριτήρια ενώ η διάσταση του φύλου αποσιωπάται στρατηγικά.

Στη σχετική συζήτηση στη Βουλή για το συγκεκριμένο νομοσχέδιο κυριαρχεί ένας λόγος ανθρωπιστικός στα πλαίσια του οποίου ολοένα και περισσότερο χρησιμοποιείται η λέξη “θύματα” (και όχι πλέον η λέξη “γυναίκες”). Στο γενικότερο πλαίσιο, όμως, κυριαρχούν έμφυλα πρότυπα που αφορούν την σεξουαλική εργασία και παραπέμπουν στην ηθική παρακμή του ελληνικού έθνους. Έτσι ούτε και εδώ δεν θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έννοια του φύλου εντάσσεται στον τρόπο με τον οποίο η παράνομη διακίνηση προσώπων ορίζεται ως πρόβλημα. Αντίθετα η διαδεδομένη χρήση της λέξης “θύμα” καταδεικνύει την εδραίωση των έμφυλων προτύπων.

Σε αντίθεση με τον προηγούμενο νόμο, υπάρχει έντονη αντιπαράθεση των δύο κομμάτων ως προς την σύνδεση των μέτρων προστασίας και αρωγής του θύματος με τον βαθμό συνεργασίας με την αστυνομία. Ο εισηγητής της αντιπολίτευσης του ΠΑΣΟΚ χαρακτηρίζει το μέτρο “πολύ σκληρό” και “αναποτελεσματικό” διότι είναι τόσο έντονη η ψυχολογική κατάστασή τους και η πίεση των κυκλωμάτων ώστε τα θύματα να νοιώθουν τρομοκρατημένα και αδύναμα και η συνεργασία με τις αρχές να είναι σχεδόν ανέφικτη (Ιωάννης Βλατής, 4 Αυγούστου 2005). Μια άλλη βουλευτίνα του ίδιου κόμματος λέει ότι “είναι αδύνατον να ανταποκριθούν σε αυτό που τους ζητάει ο νόμος και μάλιστα στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα” και προσθέτει:

“Είμαι της γνώμης ότι θα πρέπει να αποσυνδεθεί η αναγνώριση της ιδιότητας του θύματος και η παροχή προστασίας από την προϋπόθεση συνεργασίας με τις αρχές. Τα θύματα του trafficking πραγματικά χρειάζονται προστασία, πέρα από κάθε προϋπόθεση. Είναι άνθρωποι με ύψιστη ανάγκη και ύψιστη προτεραιότητα” (Αγγελική Γκερέκου, 4 Αυγούστου 2005).

Και ο εισηγητής του ΚΚΕ χαρακτηρίζει τα όσα δηλώνονται στα άρθρα αυτά “εκβιαστικά προς τα θύματα” δημιουργώντας “μηχανισμούς χαφιεδισμού”. (Σταύρος Σκοπελίτης, 4 Αυγούστου 2005). Και ένας άλλος βουλευτής του ίδιου κόμματος προσθέτει:

“Το στίγμα δεν είναι να βοηθήσουμε τα θύματα, αλλά να αξιοποιήσουμε τα θύματα για να μπορέσουμε να χτυπήσουμε τους παράνομους μηχανισμούς που εκμεταλλεύονται τα θύματα. Πάμε να αξιοποιήσουμε την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα θύματα για να τα αναγκάσουμε κάτω από την απειλή της απέλασης να συνεργαστούν με τις διωκτικές αρχές” (Ορέστης Κολοζώφ, 4 Αυγούστου 2005).

Στις επικρίσεις των βουλευτών της αντιπολίτευσης ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης δικαιολογεί το συγκεκριμένο μέτρο με τον ακόλουθο τρόπο: “Μπορεί να προχωρήσουμε μετά σε εκμετάλλευση αυτών των διατάξεων και αντί να επιτυγχάνεται ο σκοπός της δίωξης των εγκληματιών, να χρησιμοποιούνται αυτές οι ευεργετικές διατάξεις για να εκμεταλλεύονται τελικώς τα πρόσωπα αυτά τα κυκλώματα”. Χαρακτηρίζει δε την “προθεσμία περίσκεψης” καινοτόμο θεσμό, καθώς προστατεύεται το θύμα σωματεμπορίας ούτως ώστε να μπορέσει να σκεφτεί “με ηρεμία” και να αποφασίσει “εκουσίως την συνεργασία με τις αρχές” (Ανδρέας Λυκουρέντζος, 4 Αυγούστου 2005). Όπως δηλώνει και ο Υπουργός: “Τα πρόσωπα αυτά πρέπει να παίρνουν γρήγορα την απόφαση. Αλλιώς αν τους αφήσεις ατέρμονο χρόνο υπάρχει πρόβλημα. Προστατευτική είναι αυτή η ρύθμιση που κάναμε” (Προκόπης Παυλόπουλος, 4 Αυγούστου 2005).

Μια άλλη βουλευτής του κυβερνώντος κόμματος προσθέτει ότι το ελληνικό κράτος μόλις αρχίζει να ξεπερνά την αδυναμία του να ανταπεξέλθει στις διεθνείς του υποχρεώσεις ως προς τον έλεγχο και την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης που ανθεί στην περιοχή.

“Το trafficking υπάρχει και ανθεί διότι καλλιεργείται στην πόλη μας, στη γειτονιά μας, στο σπίτι μας. Πιστεύω ότι αν ως άνδρες, ως γυναίκες, ως μάνες, ως πατέρες, αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε ότι είμαστε εν δυνάμει χρήστες ή μητέρες χρηστών με όλα τα συνακόλουθα, που δεν ομολογούνται στον σημερινό νόμο, ίσως αναπτύξουμε εκείνη την δράση την κοινωνική που απαιτείται για να βιώσει η χώρα μας τον πολιτισμό της, που είναι αναντίρρητος αλλά δεν αποδεικνύεται σ' αυτό το επίπεδο” (Ελισάβετ Παπαδημητρίου, 4 Αυγούστου 2005).

Όπως φαίνεται ξεκάθαρα στο παραπάνω απόσπασμα, ο ανθρωπιστικός τόνος που χαρακτηρίζει τις ομιλίες των βουλευτών, ανδρών αλλά ιδιαίτερα γυναικών, δεν στρέφεται εναντίον του κράτους προκειμένου να αναδείξει την ισχύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το πρόβλημα της παράνομης διακίνησης προσώπων, αντίθετα, εκφράζεται με καθαρά εθνικιστικούς όρους. Προκειμένου “να βιώσει η χώρα μας τον πολιτισμό της, που είναι αναντίρρητος αλλά δεν αποδεικνύεται σ' αυτό το επίπεδο” απαιτείται η συνεργασία των “θυμάτων”. Η λογική αυτή αναδεικνύει την αλληλεξάρτηση των έμφυλων προτύπων.

Συνεδρίαση με θέμα “Γυναίκες και μετανάστευση : εμπορία ανθρώπων και καταναγκαστική πορνεία”

Η συνεδρίαση αυτή αποτελεί κοινή συνάντηση τριών ειδικών επιτροπών: της Διαρκούς Επιτροπής Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Ισότητας, Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Διακομματικής Επιτροπής για την Παρακολούθηση της Πολιτικής για τη Μετανάστευση. Η συζήτηση παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια να τεθεί το ζήτημα της γυναικείας μετανάστευσης σαν κεντρικό πολιτικό πρόβλημα στην ελληνική Βουλή παρόλο που δεν αφορά συγκεκριμένο νομοσχέδιο. Η παρουσία μεγάλου αριθμού γυναικών από διαφορετικές χώρες επιτρέπει την σύγκριση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη που συχνά καταλήγει σε κριτική του εθνοκεντρικού πατερναλιστικού χαρακτήρα των ελληνικών πολιτικών για την μετανάστευση. Γενικά, όμως, ούτε η αυξημένη παρουσία γυναικών βουλευτών στην αίθουσα, ούτε και οι παρεμβάσεις ευρωβουλευτών από άλλες χώρες φαίνεται να συμβάλλουν σημαντικά στην αμφισβήτηση των έμφυλων ταυτοτήτων. Αντίθετα, πολλές από τις προκαταλήψεις που υποβόσκουν σε λανθάνουσα μορφή σε άλλες συζητήσεις βγαίνουν εδώ στο προσκήνιο και αναδεικνύουν τις έμφυλες προκαταλήψεις σαν ένα νοηματικό υπόβαθρο κοινό για βουλευτές διαφορετικών κομμάτων και φύλων.

Ήδη από την επιλογή του τίτλου γίνεται κατανοητό ότι στη συζήτηση κυριαρχούν τα έμφυλα πρότυπα, χωρίς να αναπτυχθεί ένας άμεσος προβληματισμός γύρω από το φύλο στις πολιτικές για την μετανάστευση. Ενώ ο βασικός τίτλος “Γυναίκες και Μετανάστευση” επιτρέπει το άνοιγμα σε διαφορετικού τύπου πρακτικές και ταυτότητες από αυτές που ήδη συζητήθηκαν στη Βουλή, ο υπότιτλος “εμπορία ανθρώπων και καταναγκαστική πορνεία” περιορίζει την συζήτηση αυτόματα στις περιπτώσεις γυναικών που εντάσσονται στην κατηγορία των θυμάτων. Οι περισσότεροι ομιλητές ταυτίζουν το ζήτημα της εμπορίας ανθρώπων με την γυναικεία (και την παιδική) μετανάστευση προσδίδοντας στην φιγούρα της αλλοδαπής πόρνης στερεοτυπικά “θηλυκά” χαρακτηριστικά θυματοποίησης και στα μέλη των κυκλωμάτων παράνομης διακίνησης “αρσενικά” χαρακτηριστικά εγκληματικότητας. Όπως αναφέρει μια βουλευτής :

“Το trafficking, κατά την άποψή μου, είναι θέμα νοοτροπίας. Είναι μια πλευρά του γυναικείου προβλήματος ... Αν η γυναίκα περιορίζεται στο ρόλο της, αν η γυναίκα περιορίζεται στο ρόλο της αναπαραγωγής ή της σεξουαλικής απόλαυσης, από εκεί και πέρα είναι βέβαιο ότι θα φτάσουμε σε τέτοια φαινόμενα” (Σοφία Βούλτεψη, 30 Μαΐου 2006).

Το αποτέλεσμα είναι ότι συνολικά στη συζήτηση οι λέξεις γυναίκα-μετανάστρια-θύμα εναλλάσσονται σαν να ήταν ταυτόσημες, παρόλο που, όπως επισημαίνει μία από τις διοργανώτριες ευρωβουλευτές, πρόκειται “για δύο θέματα που μας απασχολούν τα οποία δεν είναι τα ίδια ... το trafficking και η μετανάστευση και πιστεύω ότι και για τα δύο μπορούμε να δώσουμε το στίγμα μας, αρκεί να βλέπουμε κάθε φορά για τι μιλάμε” (Ρόδη Κράτσα Τσαγκαροπούλου, 30 Μαΐου 2006). Η μόνη αναφορά που γίνεται σε μια διαφορετική διάσταση της γυναικείας μετανάστευσης είναι αυτή του εκπροσώπου του ΣΥΡΙΖΑ : “Υπάρχει ακόμη μια δυσχέρεια -και είναι συναφές το θέμα- στη διαδικασία συνένωσης οικογενειών ... στη χώρα μας

υπάρχουν αυτή τη στιγμή δεκάδες χιλιάδες υποθέσεις που εκκρεμούν και αφορούν σε νομιμοποίηση ανδρών και κατά πλειοψηφία γυναικών” (Φώτης Κουβέλης, 30 Μαΐου 2006).

Το έμφυλο δίπολο αρσενικός-θύτης/θηλυκό-θύμα αποκτούν νέα διάσταση μέσω της σύνδεσης με τη μετανάστευση:

“Στις χώρες της Ευρώπης και στη χώρα μας που υποτίθεται ότι η θέση της γυναίκας έχει αλλάξει, δεν υπάρχει το πρότυπο της γυναίκας δούλας. Ξαφνικά βλέπουμε ότι οι άνδρες που συναναστρέφονται, ζουν και συμπορεύονται με αυτές τις γυναίκες, παράλληλα αναζητούν υπηρεσίες από γυναίκες που είναι αντικείμενα του σεξουαλικού πόθου και μόνο, δηλαδή αλλάζουν οι ρόλοι και βεβαίως αυτόν τον ρόλο γυναίκας τον βρίσκουν στο πρόσωπο της ξένης, της αλλοδαπής” (Αθανασία Μερενίτη, 30 Μαΐου 2006).

Στο απόσπασμα αυτό αναδεικνύονται οι έμφυλες προκαταλήψεις που κυριαρχούν στο λόγο για την παράνομη διακίνηση προσώπων. Το πρότυπο της Ελληνίδας γυναίκας διαφοροποιείται αλλά και παράλληλα βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με το πρότυπο της ξένης, της αλλοδαπής. Καθώς το πρότυπο της “γυναίκας δούλας” απομακρύνεται από την ελληνική κοινωνία, εμφανίζεται το πρότυπο της “γυναίκας δούλας” (βεβαίως) στο πρόσωπο της ξένης, της αλλοδαπής. Εκείνη μοιάζει να λειτουργεί σαν σεξουαλικό αντικείμενο - υποκατάστατο της Ελληνίδας γυναίκας που δεν μπορεί πλέον να αναλάβει αυτό το ρόλο. Η αλλοδαπή που λειτουργεί ως σεξουαλικό αντικείμενο μοιάζει να καλύπτει ένα κενό που αφήνουν οι Ελληνίδες στους “άνδρες που συναναστρέφονται, ζουν και συμπορεύονται” μαζί τους ή να εκπληρώνει μια ανάγκη που προϋπάρχει στους άνδρες.

Συμπεράσματα σχετικά με το φύλο στις επίσημες πολιτικές για τη μετανάστευση

Στον επίσημο λόγο για τη μετανάστευση στην Ελλάδα, η διάσταση του φύλου ως κοινωνικοπολιτικής σχέσης είτε αγνοείται είτε αποσιωπάται στρατηγικά. Αντίθετα οι γυναίκες αποτελούν προνομιακό αντικείμενο τόσο του λόγου όσο και των πολιτικών που αφορούν την οικογενειακή συνένωση και την παράνομη διακίνηση προσώπων. Τόσο η άγνοια όσο κι η στρατηγική αποσιώπηση της διάστασης του φύλου στις επίσημες πολιτικές για την μετανάστευση πραγματώνεται μέσω δύο παράλληλων πρακτικών: της υιοθέτησης φαινομενικής ουδετερότητας στα κείμενα του νόμου και της κατά κόρον χρησιμοποίησης έμφυλων προτύπων και στερεοτύπων στις συζητήσεις των νομοσχεδίων στη Βουλή. Το αποτέλεσμα είναι ότι τα ουδέτερα υποκείμενα που εγκαινιάζονται στην επίσημη νομοθεσία παραπέμπουν σχεδόν συνειρμικά σε έμφυλες ταυτότητες που δεν γίνονται άμεσα αντικείμενο πολιτικής.

Κατά συνέπεια, το φύλο ως κοινωνικοπολιτική σχέση δεν ορίζεται ποτέ σαν κεντρικό πρόβλημα των πολιτικών για τη μετανάστευση στην Ελλάδα. Το κεντρικό πρόβλημα των πολιτικών οικογενειακής συνένωσης ορίζεται με βάση την σχέση του δημογραφικού ελλείμματος της Ελλάδας και της μετανάστευσης. Στην περίπτωση αυτή, η γυναίκα μετανάστρια αναπαρίσταται ως “συμπλήρωμα” του αρσενικού μετανάστη. Το κεντρικό

πρόβλημα των πολιτικών για την παράνομη διακίνηση προσώπων είναι η καταπολέμηση του εγκλήματος και η προστασία των γυναικών που διακινούνται από αυτά τα κυκλώματα. Στην περίπτωση αυτή η γυναίκα μετανάστρια αναπαρίσταται ως “θύμα”. Κατά την διάρκεια των ετών 1991-2005, τα έμφυλα πρότυπα της γυναίκας μετανάστριας ως “συμπλήρωμα” και ως “θύμα” εδραιώθηκαν και ενδυναμώθηκαν στις επίσημες πολιτικές. Το γεγονός ότι τα κείμενα του νόμου χαρακτηρίζονται από φαινομενική ουδετερότητα επιτρέπει στα πρότυπα αυτά να επικρατούν χωρίς ποτέ να γίνονται άμεσα αντικείμενο πολιτικής.

Τα έμφυλα αυτά πρότυπα είναι άμεσα συνδεδεμένα με τον ελληνικό εθνικισμό που λειτουργεί σαν πλαίσιο στις πολιτικές για την μετανάστευση και αντιμετωπίζει τους μετανάστες σαν υποδεεστέρα όντα, ταυτίζοντας τους αλληγορικά με “παιδιά” στα οποία πρέπει να επιβάλλεται συγχρόνως και έλεγχος και προστασία. Το ελληνικό κράτος αναλαμβάνει έτσι ένα πατερναλιστικό ρόλο απέναντι τόσο στην μετανάστρια-“συμπλήρωμα” όσο και στην μετανάστρια-“θύμα”, επιβάλλοντας συγχρόνως και την αστυνόμευση και την ανθρωπιστική προστασία και αρωγή. Οι γυναίκες μετανάστριες εγκλωβίζονται σε αυτά τα πρότυπα με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται σαν μια ενιαία κατηγορία ανεξαρτήτως προέλευσης, φυλής, επαγγέλματος και κοινωνικής τάξης. Αποσιωπάται έτσι η ποικιλομορφία των ταυτοτήτων που μπορεί να εμπεριέχονται στην κατηγορία των γυναικών-μεταναστριών και αποκλείονται σημαντικές ομάδες και άτομα από τον δημόσιο λόγο.

Παρά την φαινομενική ουδετερότητά τους, οι πολιτικές για την μετανάστευση στην Ελλάδα καλλιεργούν και διαιωνίζουν ένα καθεστώς που ευνοεί τις διακρίσεις και την καταπάτηση των πολιτικών και εργασιακών δικαιωμάτων των μεταναστριών. Η λογική του έκτακτου χαρακτήρα των διαδοχικών νομιμοποιήσεων και της εργαλειοκτικής χορήγησης αδειών παραμονής ενισχύει την “αφάνεια” των μεταναστριών που εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα της οικιακής εργασίας, όπου επικρατούν άτυπες και αόριστες συμφωνίες μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών. Συγχρόνως δε η δυσκολία εξισορρόπησης της αστυνομικής λογικής καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης και της ανάγκης νομιμοποίησης των μεταναστών, οδηγεί στην “ορατότητα” μόνο των μεταναστριών εκείνων που έχουν πέσει θύματα των δικτύων παράνομης διακίνησης και ιδιαίτερα όσων κατέληξαν στην σεξουαλική εργασία. Επομένως, στον δημόσιο λόγο, το υποκείμενο “μετανάστρια” εγκλωβίζεται στην αντίφαση αυτή (αφάνεια οικιακών βοηθών - ορατότητα θυμάτων διακίνησης) με αποτέλεσμα να δυσχεραίνει οποιαδήποτε προσπάθεια ανατροπής των σχέσεων εξουσίας του φύλου στα πλαίσια των πολιτικών για την μετανάστευση.

Στον καθημερινό, αλλά συχνά και στον επιστημονικό λόγο, όταν γίνεται αναφορά στον “άνθρωπο” ή το “φορέα δράσης”, συνήθως υπονοείται ο μέσος (λευκός, αστός, ετεροφυλόφιλος, αρτιμελής) άνδρας. Κατ’ αναλογία, ο καθημερινός και ο δημόσιος πολιτικός λόγος που σταδιακά αρθρώνεται τα τελευταία χρόνια για τη μετανάστευση, αφορά μ’ έναν γενικό τρόπο τον άνδρα μετανάστη.

Ο άνδρας είναι αυτός που φεύγει, που θα δουλέψει μακριά και για όσο χρόνο χρειάζεται για να ζήσει την οικογένειά του, όπως αντίστοιχα ο άνδρας μη μετανάστης είναι εκείνο το μέλος της οικογένειας που κατ’ εξοχήν θεωρείται ότι (οφείλει να) εξασφαλίζει την οικονομική επιβίωσή της.

Στην ίδια λογική, η μετανάστρια είναι η γυναίκα του άνδρα αυτού. Συνήθως παρουσιάζεται σε δεύτερο πλάνο, γιατί είθισται να τον ακολουθεί. Τη στιγμή της μετανάστευσης, μάλιστα, τον ακολουθεί σε μια εξαναγκασμένη κίνηση, που έχει αποφασιστεί με λιγότερη ή περισσότερη συναίνεση και της οποίας η τροχιά δεν είναι προδιαγεγραμμένη, ούτε το αποτέλεσμα μπορεί να προδικαστεί. Άλλες φορές πάλι, η γυναίκα μετανάστρια εμφανίζεται στη σκηνή μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, όταν οι συνθήκες εξομαλυνθούν κατά το δυνατόν στη χώρα προορισμού, ελπίζοντας στην επανένωση μιας οικογένειας που έχει τραυματιστεί από έναν μακροχρόνιο χωρισμό - και επιφορτισμένη να διαχειριστεί και το ζήτημα αυτό μαζί με την προσαρμογή στο καινούργιο περιβάλλον, που έχει αφ’ εαυτής μια προφανή δυσκολία.

Όπως όλες οι κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές, η μετανάστευση αντικατοπτρίζει με πολλούς τρόπους τις κοινωνίες που στέλνουν και αυτές που δέχονται μετανάστες. Όπως σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές, ο παράγοντας του “έμφυλου” ενυπάρχει και στη μετανάστευση, δεν έχει όμως ακόμη αποκτήσει το βάρος που του αναλογεί στο σχετικό πολιτικό λόγο. Παρ’ όλ’ αυτά, στην πραγματικότητα, “οι άνθρωποι της μετανάστευσης έχουν φύλο”. Και τα στερεότυπα για “τον μετανάστη” τείνουν εκ των πραγμάτων να χάσουν το μονοσήμαντο που μέχρι τώρα τα χαρακτηρίζει. Κι άλλες εικόνες, ανδρών αλλά κυρίως γυναικών, εμφανίζονται με όλο και περισσότερη σαφήνεια αναζητώντας το χώρο τους, νοητό, υλικό και κοινωνικό. Το σκηνικό περιπλέκεται με πρόσθετες παραμέτρους, ιδιαίτερα σε χώρες όπου η αυτόνομη μετανάστευση των γυναικών αποτελεί φαινόμενο μαζικό και απολύτως ορατό. Στις χώρες και πόλεις δηλαδή του ευρωπαϊκού νότου, και μέσα σ’ αυτές στην Ελλάδα και την Αθήνα, όπου έχει ήδη εγκατασταθεί μεγάλος αριθμός γυναικών από την ανατολική

Το κείμενο αυτό γράφτηκε στα πλαίσια της έρευνας “Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας” τον Ιούλιο του 2005 και διαβάστηκε στο αντιρατσιστικό φεστιβάλ εκείνης της χρονιάς από την Όλγα Λαφαζάνη.

Ευρώπη και τα Βαλκάνια, αλλά και τις Φιλιππίνες και τις αφρικανικές χώρες.

Οι μετανάστριες της Αθήνας δουλεύουν για μας και ζουν ανάμεσά μας. Για να φτάσουν ως εδώ έχουν διατρέξει διαδρομές δύσκολες σε σκληρούς καιρούς. Πριν καταλήξουν να φύγουν, συχνά έχουν ζήσει ένα διάστημα σε συνθήκες κοινωνικών συγκρούσεων, αναταραχής ή και πολέμου, και σε χώρες υπό οικονομική τουλάχιστον, αν όχι συνολική κατάρρευση. Την περίοδο αυτή, μεγάλη στην καθημερινή μέτρηση του χρόνου, πολύ μικρή όμως για τις τρομερές αλλαγές που φέρνει μαζί της, έχουν βιώσει το εκ θεμελίων γκρέμισμα του όλου τρόπου ζωής τους, μέχρι τα χιλιάδες μικρά και ως τότε αυτονόητα. Έχουν υποστεί τη βίαιη αναθεώρηση των υλικών και των αξιακών συστημάτων του κόσμου τους που παύει να υπάρχει όπως τον ήξεραν, και μιας ζωής που νόμιζαν ότι έχουν χτίσει, αλλά δεν την έχουν πια.

Η μετανάστευση είναι η απόφαση μιας κρίσιμης στιγμής, που κανείς δεν μπορεί να πάρει εύκολα. Αν όμως η φαντασίωση ενός καλύτερου μέλλοντος σε μίαν άλλη χώρα προβάλλει ως η μόνη διέξοδος απέναντι στην ανέχεια και την ανασφάλεια, τότε το απατηλό ή ο κίνδυνος που ίσως ενυπάρχει, περνάει αναγκαστικά σε δεύτερη μοίρα.

Τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότερες γυναίκες έχουν κληθεί όχι πια να διευθετήσουν την καθημερινότητα, αλλά ν' αποφασίσουν για την επιβίωση: τη δική τους και των δικών τους ανθρώπων. Υπάρχουν περιπτώσεις που μια γυναίκα αποφασίζει να φύγει για δικούς της λόγους και στόχους, και χωρίς να έχει επιτακτικές υποχρεώσεις απέναντι σε μια οικογένεια, μεταναστεύει επειδή πιστεύει ότι αξίζει η ίδια, για τον εαυτό της, καλύτερους όρους ζωής. Αλλά και όταν ένα μόνο μέλος της οικογένειας πρέπει να "γίνει μετανάστης", δεν είναι πια υποχρεωτικά ο άνδρας του σπιτιού. Αυτό που παλιότερα αποτέλεσε τυπικό τρόπο μετανάστευσης (και για την Ελλάδα) -για λίγο καιρό που συνήθως γίνεται πολύς, για μίαν έκτακτη ανάγκη ή την επί χρόνια συντήρηση της οικογένειας που μένει πίσω- σε πολλές περιπτώσεις αντιστρέφεται. Συχνά είναι άλλος που θα φέρνει από δω και πέρα το ψωμί στο σπίτι. Συχνά η γυναίκα ξεκινάει τώρα μόνη. Κι έτσι, σιωπηλά και αδιόρατα, ανατρέπει στερεότυπα χρόνων και χρόνων: για τη μετανάστευση, για το φύλο και για τον ίδιο της τον εαυτό.

Στην Ελλάδα, η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστριών απασχολείται σε αμειβόμενη εργασία ως οικιακές βοηθοί, εσωτερικές ή εξωτερικές, ή στη φροντίδα παιδιών, ηλικιωμένων και αρρώστων. Οι ευκαιρίες εύρεσης τέτοιου είδους εργασίας είναι αρκετές σε οικονομίες όπως οι νοτιοευρωπαϊκές -και η ελληνική- όπου ένα ευρύ φάσμα άτυπων δραστηριοτήτων αφήνει μάλλον περισσότερες απ' ό,τι αλλού δυνατότητες πρόσβασης στην αγορά εργασίας, στην κατοικία, στο χώρο της πόλης. Ακόμα όμως κι αν η κατοίκηση στις γειτονιές του κέντρου της Αθήνας παραπέμπει σε εικόνες ενσωμάτωσης, δε φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο στις εργασιακές σχέσεις και στην όλη διαδικασία κοινωνικής ένταξης, ούτε έχει αποκτηθεί τέτοια αντιστοιχία στη συνολική κοινωνική μας εμπειρία. Επιπλέον, το "άτυπο" αυτό ενθαρρύνει την εργοδοτική αυθαιρεσία και υπερεκμετάλλευση, την κρατική αδιαφορία, πολλές φορές την αναληψία του οιοδήποτε (θεωρεί ότι) κατέχει και μπορεί να ασκεί με κάποιον τρόπο εξουσία. Και φυσικά δεν ευνοεί κανενός είδους συγκροτημένα, για παράδειγμα συνδικαλιστική,

διεκδίκηση. Οι μετανάστριες ζουν υπό συνθήκες ανασφάλειας και χωρίς θεσμική και κοινωνική προστασία. Η ύπαρξή τους όμως επέτρεψε σε πολλές ντόπιες γυναίκες να συνδυάσουν την αμειβόμενη εργασία με τη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειάς τους και γενικότερα να ελέγξουν καλύτερα τον καθημερινό τους χρόνο, έστω και αν οι ίδιες οι μετανάστριες προφανώς δεν μπορούν παρά να αναπαράγουν κάθε μέρα στα δικά τους σπίτια τον καθιερωμένο φαύλο κύκλο: δουλειά, δουλειές του σπιτιού, φροντίδα της οικογένειας. Κι αν η συμβολή τους στην κάλυψη των καινούργιων αναγκών που δημιουργήθηκαν από τις αλλαγές στη δομή (και) της ελληνικής οικογένειας είναι πολύ σημαντική, παραμένει παρ' όλα αυτά αόρατη και αποσιωπείται. Η εργασία τους δεν "εγγράφεται" στην κοινωνία. Είναι σαν να απουσιάζουν από τους θεσμούς, όσο και από τη συλλογική συνείδηση.

Και οι ίδιες; Γι αυτές, απέναντι στο "τώρα", υπάρχει και το "πριν". Έχουν αφήσει "εκεί" πρόσωπα και πράγματα. Συχνά υπάρχει ένας γάμος, ίσως η πικρή ιστορία ενός διαλυμένου ζευγαριού. Σχεδόν πάντα περιμένει μια ευρύτερη, πολυμελής οικογένεια, που έμεινε πίσω στην ίδια κατάσταση σχετικής -ή απόλυτης- ένδειας που εκείνες θυμούνται. Τέλος, πολλές φορές υπάρχουν παιδιά.

Τι είναι αυτό που θα μπορούσε να τις στηρίξει στη ζωή τους σε μια ξένη χώρα; Θέλουν να ξεφύγουν από την πατρίδα που τις έδιωξε, ή αναπολούν και ονειρεύονται να γυρίσουν πίσω στον τόπο που θα είναι πάντα η πατρίδα τους; Οι γυναίκες μετανάστριες είναι δυνατές.

Έχουν τη δύναμη ν' αποχωριστούν τα παιδιά τους για την ελπίδα ότι κάποτε θα τους προσφέρουν μια καλύτερη ζωή. Ή έχουν την τόλμη να τα φέρουν μαζί τους σ' ένα ταξίδι με άγνωστη έκβαση, και το κουράγιο ν' απαλύνουν για χάρη τους την αίσθηση της "μειονότητας" και του "ξένου", που την ίδια στιγμή βιώνουν κι εκείνες για πρώτη φορά. Κι εδώ δεν αναφερόμαστε μόνο στις γυναίκες που έρχονται χωρίς σύζυγο, γιατί και οι υπόλοιπες έχουν ανάλογες εμπειρίες. Είτε έχουν μείνει πίσω για μεγάλα χρονικά διαστήματα, με παιδιά ή και με γονείς, αναμένοντας το έμβασμα για την επιβίωση και προσπαθώντας να τα βγάλουν πέρα μέσα σε αποδιαρθρωμένες καθημερινότητες και άδηλες προοπτικές. Είτε η οικογενειακή επανένωση τους βάζει νέες και δύσκολες απαιτήσεις: την εξασφάλιση της καινούργιας ενδοοικογενειακής ισορροπίας, τη φύλαξη, ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών μέσα σε νέα κοινωνικά δεδομένα, τα οποία οι γυναίκες πρέπει να διαχειριστούν σχεδόν μόνες, μια και η μεταναστευτική πολιτική και η ιδιαίτερη μέριμνα για τις μητέρες και τα παιδιά απουσιάζει, και η πολιτική διαπολιτισμικής εκπαίδευσης δεν είναι ακόμη ανεπτυγμένη. Επιπλέον, οι γυναίκες-σύζυγοι πρέπει να μπουν στην ίδια διαδικασία εύρεσης εργασίας όπως και οι μετανάστριες που έρχονται μόνες τους, και συμβαίνει πολλές φορές για μεγάλα διαστήματα που ο σύζυγος είναι άνεργος, να είναι αυτές που πρέπει να εξασφαλίσουν τα προς το ζην.

Οι μετανάστριες πρέπει να κρατήσουν τις αναμνήσεις, που είναι ό,τι τις συνδέει με το παρελθόν, αλλά να σπρώξουν τα παιδιά τους σε μιαν άλλη ρότα, με ισορροπίες δύσκολες ανάμεσα σε δυο τόπους και δυο γλώσσες, ανάμεσα από στερεότυπα, εμμονές, εχθρότητες και νοσταλγία. Μπορούν να κάνουν δουλειές άσχετες με τα προσόντα, τις δεξιότητες ή τις επιθυμίες τους. Έχουν την αντοχή να μη μνησικακούν σε περιβάλλοντα όπου πολλές φορές

κραυγάζει η οικονομική ευμάρεια και το περιπτώ, να μην προούνται από έναν περίγυρο όπου η επίπλαστη δύναμη κατανάλωσης τείνει να καταρρακώσει όποιον δεν την έχει, και όπου η οικονομική ανέχεια των πολλών, που σημαίνει τα ίδια πράγματα σε όλες τις χώρες και θα μπορούσε να υποδείξει τις πραγματικές τους συμμαχίες, είναι προσεκτικά συγκαλυμμένη.

Τελειώνοντας, θέλουμε να επαναλάβουμε ότι οι μετανάστριες δεν ανταποκρίνονται στα στερεότυπα του θύματος, της παθητικής συζύγου, της αναξιοπαθούς αλλοδαπής. Είναι οι γυναίκες που έβαλαν στόχους και κινητοποιούν μεγάλο ψυχικό σθένος για να τους πραγματοποιήσουν, παρ' όλο που δουλεύουν με άτυπες ή και παράνομες σχέσεις εργασίας, και παρ' όλο που η επαγγελματική και κοινωνική τους παρουσία συσκοτίζεται από τη διπλή διάκριση, του ξένου και του φύλου.

Μια χώρα που έχει μνήμες μετανάστευσης, αλλά και προσφυγιάς, όχι δα και τόσο μακρινές, περνάει από την καχυποψία στην επιφυλακτικότητα κι απ' την επιφυλακτικότητα στην ανοχή με πολύ αργά βήματα. Κι ακόμα πιο αργά στην ένταξη και την ενσωμάτωση, που πρέπει να είναι ο τελικός κοινωνικός στόχος. Εμάς, μας ενδιαφέρει το ξετύλιγμα των χιλιάδων νημάτων που συνδέουν τις παγκόσμιες αλλαγές, τις διεθνείς εξελίξεις και το υπερτοπικό με τον τωρινό χρόνο κι έναν συγκεκριμένο τόπο: το δωμάτιο ενός σπιτιού σε κάποια γειτονιά αυτής εδώ της πόλης, όπου ζει μια γυναίκα που κουβαλάει μια κρυμμένη εμπειρία.

Μετανάστριες και ντόπιες έχουμε κοινούς τόπους και θα θέλαμε να τους μοιραστούμε. Να σπάσουμε τη συσκότιση. Ζητούμε όχι ανοχή, αλλά αλληλεγγύη.

Οι μετανάστες ενσαρκώνουν έναν ανθρώπινο δεσμό ανάμεσα σε δύο τόπους. Οι μετανάστριες της Αθήνας αλλάζουν την καθημερινότητα μέσα στα σπίτια της πόλης, αλλάζουν την εικόνα των δημόσιων χώρων της. Είμαστε εδώ για να τις υποδεχτούμε και να υπερασπιστούμε την προσπάθειά τους για μια ζωή αξιοπρέπειας, όπως τους αξίζει.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ντίνα Βαΐου, ΕΜΠ

Παρουσίαση της έρευνας του ΕΜΠ. Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωρο-κοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας 1

Ρούλη Λυκογιάννη, ΕΜΠ

Καθημερινότητες των μεταναστριών στην πόλη. Εργασία και ελεύθερος χρόνος 11

Αγγελική Αθανασοπούλου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Η εννοιολόγηση της έμμισθης οικιακής εργασίας και οι εργασιακές στρατηγικές των Αλβανίδων μεταναστριών στην Αθήνα 21

Ρεβέκκα Κεφαλέα, Αλέκα Μονεμβασίτου, ΕΜΠ

Από την πλευρά των εργοδοτριών 35

Όλγα Λαφαζάνη, ΕΜΠ

Το 'εκκρεμές της φυγής' μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστριών 45

Βασιλική Παπαγεωργίου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Όψεις της μεταναστευτικής ενσωμάτωσης στο εργασιακό πλαίσιο. Το παράδειγμα των Αλβανίδων οικιακών βοηθών στην Πάτρα 59

Σαλώμη Χατζηβασιλείου, Ελευθερία Βαρουχάκη,

Κατερίνα Παπασημάκη, Φωτεινή Τούντα, ΕΜΠ

Μορφές κατοίκησης μεταναστών στις γειτονιές της Αθήνας. Κυψέλη, Σεπόλια 71

Ελένη Καμπούρη, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Το φύλο στις επίσημες πολιτικές για τη μετανάστευση 97

Ελευθερία Βαρουχάκη, Αννα Μπαχαροπούλου, ΕΜΠ

Οι μετανάστριες στις καθημερινότητες της πόλης 115

Οι φωτογραφίες από τις περιοχές της Κυψέλης και των Σεπολίων έχουν ληφθεί από τις ερευνήτριες στο χρονικό διάστημα 2005-2007, κατά τη διάρκεια της έρευνας “Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωρο-κοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας”.

Επιστημονική υπεύθυνη : Ντίνα Βαΐου
Επιμέλεια τεύχους : Ελευθερία Βαρουχάκη

